

М. С. Сейтжанов
Ә. Б. Түсіпбеков

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

**М. С. Сейтжанов
Ә. Б. Түсіпбеков**

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ОҚУ ҚҰРАЛЫ**

Қарағанды, 2023

Оқу құралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының оқу - әдістемелік кеңесінің шешімі бойынша жарияланады.

Сын-пікір беруші:

Е.Е. Серімов – «Болашақ» академиясы құқық және қаржы құқығы кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

С.К. Алтайбаев - Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының қылмыстық құқық және криминология кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.

М.С. Сейтжанов, Ә.Б. Түсіпбеков Құқық қорғау қызметінің өзекті мәселелері оқу құралы - Қарағанды: ҚР ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2023. — 102 бет.

Оқу құралы Қазақстан Республикасы құқық қорғау қызметінің негізгі түсінігі мен санаттары; мемлекеттің құқық қорғау органдарының қызметін ұйымдастырудың принципі мен мазмұны, олардың құрылымы, құқықтық мәртебесі, негізгі құзыреттері, тәжірибесі Қазақстан Республикасының құқық қорғау қызметінде қолданылуы мүмкін жекелеген көшбасшы батыс мемлекеттердің құқық қорғау органдарының қазіргі жағдайы туралы ақпарат береді.

Құрал ІІМ оқу орындарының оқытушылары, докторанттар мен магистранттар, курсанттары (тындаушылары), дарынды студенттері, сондай - ақ құқық қорғау органдарының тәжірибелік қызметкерлері пайдалана алады.

КІРІСПЕ

Бүкіл құқық қорғау жүйесінің негізгі негізі – құқық қорғау қызметі. Ол оның негізгі бағыттарын анықтайды, соған сәйкес мемлекет тиісті институттарды қалыптастырады. Қазақстандағы да, шетел ғылымындағы да құқық қорғау мәселелері ғылыми және практикалық қызығушылық тудыратынын атап өткен жөн, заң ғылымының шектес салаларының мамандары арасында бұл мәселеге әртүрлі тұжырымдамалар мен көзқарастар бар.

Республика Конституциясының маңызды құқықтық ережесі — адамның құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық деп жариялау, ал адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау-мемлекеттің міндеті.

Құқықтық саясаттың жаңа тұжырымдамасына сәйкес бұл қызметтегі басты басымдықтар қылмысқа қарсы күрес, заңдылық пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, мемлекеттің кез келген құқық бұзушылыққа реакциясының бұлтартпастығын қамтамасыз ету, қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту, құқық бұзушылықтардың алдын алу, азаматтармен өзара іс-қимыл жасау болып табылады қылмысқа қарсы күресте.

Құқық қорғау қызметі қылмысқа қарсы күрестің тар нақты мәселелерімен шектелмейді, ол ерікті және мәжбүрлі орындау негізінде құқықтық нормаларды қалыпты түрде жүзеге асыру үшін қажетті жағдайлар жасауға бағытталған мемлекеттік шаралардың бүкіл кешенін (жүйесін) қамтиды.

Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде мемлекет жүзеге асыратын құқық қорғау шаралары мәселесіне жаңаша көзқарас пайда болды. Құқық қорғау органдарының барлық қызметінің, онымен байланысты құқықтық қатынастардың және лауазымды тұлғалардың құзыреттерінің маңыздылығы айтарлықтай өсті, яғни оның жеке элементтері емес, тұтастай алғанда бүкіл құқықтық қорғау жүйесі. Құқық қорғау қызметі түсінігінің мазмұнының кеңеюімен тұлға – оның жеке басы, құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері басты назарда болды.

Мемлекеттік қызметті құру және оны құқықтық реттеу қажеттілігі мемлекеттің өзінің міндеттері мен функцияларымен, сондай-ақ мемлекеттік органдардың (заң шығарушы, атқарушы және сот билігі) кадрлық әлеуетін ұйымдастыру қажеттілігімен байланысты. Бұл мемлекеттік органдардың, мекемелердің және ұйымдардың көптеген құрылымдарында, басқару және басқарылатын жүйелер институттарының ішінде персонал ретінде әрекет ететін қызметкерлер; бұл олардың құзыреттілігі мемлекет пен қоғамда талап етілетін құқықтық тәртіпті орнату мақсатында басқару мүмкіндіктерін нақты пайдалануды анықтайды.

Осылайша, демократиялық реформалар мен нарықтық экономикаға көшуге байланысты мемлекеттік қызметті реформалау қажеттілігі мемлекеттік

басқару саласында тиісті саясатты қалыптастыруды және оны жүзеге асыра алатын аппарат құруды көздейді.

Қазақстанға бір жағынан қоғамда бостандықты, көзқарастар мен саяси күштердің алуан түрлілігін, кең өзін – өзі басқаруды, екінші жағынан-қоғамдық тәртіпті, қауіпсіздікті, тиісті еңбек кооперациясын, қоғамдық байланыстардың құқықтық реттелуін, заңдардың сақталуын қамтамасыз ете алатын мықты мемлекет қажет.

Жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың мемлекеттік механизмінде өзіндік нақты белгіленген міндеттері мен функциялары бар құқық қорғау органдарының қызметі маңызды орын алады. Қоғамдық қатынастардың өзгеруіне байланысты заңнаманы, нормативтік базаны және құқықтық принциптерді өзгерту қажеттілігі туындайды. Бұл әсіресе құқық қорғау қызметін реформалау кезінде айқын көрінеді. Қазақстан Республикасында барлық құқық қорғау органдарында құқықтық реформа жүргізілуде. Бұл қоғамды демократияландырумен, заңнаманы ізгілендіру саясатымен байланысты.

Ежелгі дүниеде құқық тәртібін қамтамасыз ету функциялары бірінші кезекте әскерге жүктелді, ол сыртқы жаулардан да, ішкі қауіпсіздікке қатер төндіретін кез келген үкімет ережелерін бұзудан да қорғаудың бірден-бір әмбебап құралы болды. Өркениет дамыған сайын мемлекеттік мекемелердің мамандануы бірте-бірте артып, полиция армия мен қауымдық басқарудан барған сайын айқын бөліне бастады. Монархияларда да, республикаларда да полиция күштері мәні бойынша орталық биліктің құралы ретінде әрекет етті.

Курстың міндеті құқық қорғау органдарын ұйымдастыру және қызметінің негізгі кезеңдерімен, олардың қызметін реттеудің құқықтық негіздерімен таныстыру.

Бұл курс «Құқық қорғау органдарының жалпы теориясы» курсының логикалық жалғасы болып табылады. Бұл курс сот, прокуратура, ішкі істер органдарының, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес органдарының, адвокатураның және құқық қорғау және құқық қорғау қызметін жүзеге асыратын басқа да органдар мен ұйымдардың қызметіндегі өзекті проблемаларды ашады.

Осы бағдарлама аясында жүргізіліп жатқан реформаларды ескере отырып, құқық қорғау органдарын қалыптастыру (құру) ерекшеліктері, ұйымдастырылуы мен қызметінің қағидаттары, жүйелері, құрылымы мен құзыреті зерделенетін болады.

I. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ: НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАР, ҒЫЛЫМИ ТҮЖЫРЫМДАМАЛАРЫ МЕН ТӘСІЛДЕРІ

Мемлекет пен оның органдарының қызметі мемлекеттік және қоғамдық өмірдің көптеген салаларын қамтиды. Жалпы экономиканың, оның салаларының және нақты экономикалық ұйымдардың қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге, сыртқы саясатты іске асыруға, мәдениетті, ғылымды және білім беруді дамытуға жағдай жасау, қорғаныс қабілетін қолдау және елдің мемлекеттік қауіпсіздігін қорғау мәселелерін шешу; сондай-ақ басқа да көптеген функциялар - бұл әртүрлі және көп қырлы қызметтің мазмұны.

Құқықтық тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз ету, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың, еңбек ұжымдарының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, қылмыстармен және басқа да құқық бұзушылықтармен күресу орталық міндеттердің бірі болып табылады.

Мемлекеттік органдардың басым көпшілігі үшін олардың қызмет аясы, әрине, жоғарыда аталғандарды шешумен шектелмейді, өте маңызды болса да, бірақ әлі де ерекше шектеулі міндеттерді – құқық тәртібінің заңдылығын тікелей қорғау, адамдарды қорғау міндеттерін құқықтары мен бостандықтары, қылмыстық және басқа да құқық бұзушылықтарға қарсы күрес. Олардың алдында тұрған басқа да міндеттер – экономикалық дамудың, мәдениеттің, ғылымның, білімнің, қорғаныс қабілеті мен мемлекеттің қауіпсіздігінің, сыртқы саясаттың, басқа елдермен экономикалық ынтымақтастықтың және т.б. ағымдағы және болашақтағы мәселелерді шешу. Олар өздерінің негізгі міндеттерін жүзеге асырумен бірге осы жолда құқық тәртібі мен заңдылықты қорғаудың кейбір функцияларын орындайды.

Құқықтық тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз етумен тек қана немесе негізінен осындай рөлді атқару үшін бар органдардың әлдеқайда аз шеңбері айналысады. Олар әдетте құқық қорғау органдары деп аталады, яғни Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген мемлекет пен қоғамның, Қазақстан Республикасында тұратын азаматтардың және басқа да адамдардың өмірі мен қызметінің тәртібін қорғауға міндетті органдар, басқа да заңнамалық және құқықтық нормалар.

Құқықтық тәртіпті қорғау органдары ұғымы құқық қорғау органдары ұғымына өте жақын. Бұл ұғымдар өте ұқсас, бірақ бірдей емес. Олар белгілеген органдардың ауқымы сәйкес келмейді. Барлық құқықтық тәртіпті қорғау органдарын құқық қорғау органы деп санауға болмайды. Құқық қорғау органдарының қатарына құқықтық тәртіпті қорғау органдары кірмейді.

Кейбір мемлекеттік органдарды құқық қорғау органдарына жатқызу кезінде басшылыққа алынуы тиіс критерийлердің мәнін түсіну үшін біршама әдеттегі, бірақ бұрыннан таныс атау - «Құқық қорғау қызметі» деп аталатын қызмет белгілерін түсіну өте маңызды. Бұл салыстырмалы түрде жас ұғым. Ол ХХ ғасырдың 50-ші жылдарының аяғы мен 60-шы жылдарының басында ғана

заңды қолданысқа енгізілді. Заңгерлер қолданатын басқа терминдер мен ұғымдардың жасымен салыстырғанда бұл «нәрестелік жас» болып табылады. Бұл «Құқық қорғау органдары» ұғымының әлі «реттелмеген» фактісін ішінара түсіндіре алады. Оның ішінде қандай органдардың құқық қорғау органдары екендігі туралы, оның төңірегінде дау-дамайлар қызу жүріп жатыр, түрлі пікірлер айтылып жатыр.

Қолданыстағы әзірлемелерге сәйкес мемлекеттік қызметтің қарастырылып отырған түрі бірқатар маңызды белгілерге ие. Олардың бірі мұндай қызметті кез-келген тәсілмен емес, тек заңды ықпал ету шараларын қолдану арқылы жүзеге асыруға болатындығында көрінеді.

Оларға мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары мен заңмен реттелетін жазалар жатады. Мысалы, егер қылмыс жасалса, онда қылмыстық заңда белгіленген жаза немесе заңмен рұқсат етілген басқа да шара тағайындалуы мүмкін; егер мүлікке қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқпайтын зиян келтірілсе, онда келтірілген зиянның орнын толтыру міндеті жүктелуі мүмкін; егер жасалған шарт бойынша міндеттеме орындалмаса, қандай да бір өнімді өндіру немесе қандай да бір қызмет көрсету туралы айтса, онда мүліктік санкция қолданылуы мүмкін; егер біреу көлікті мас күйінде басқарса, оны жүргізуші куәлігінен айыруы мүмкін және т.б. Құқықтық ықпал ету шараларының ішінде заңға қайшы әрекеттердің алдын алу, олардың алдын алу шаралары да маңызды орын алады, оған тек белгіленген шектерде ғана жол беріледі.

Құқық қорғау қызметінің екінші маңызды белгісі – оны жүзеге асыру кезінде қолданылатын құқықтық шаралар заңның немесе басқа да құқықтық актінің талаптарына мүлтіксіз сәйкес келуі керек. Тек солар ғана әсер етудің белгілі бір өлшемін қолдануға негіз бола алады және оның мазмұнын нақты анықтайды. Мұндай әсер етуші орган тиісті нұсқауларды уақтылы орындауға міндетті.

Республика Конституциясының маңызды құқықтық ережесі — адамның құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық деп жариялау, ал адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау-мемлекеттің міндеті. Бұл дегеніміз, заң шығарушы, атқарушы және сот билігінің барлық органдары, сондай-ақ биліктің үш тармағынан тыс органдар елде заңдылық пен құқықтық тәртіпті сақтау үшін шаралар қабылдауы, құқықты бұзушылықтардан қорғауға ықпал етуі керек, яғни барлық дерлік мемлекеттік органдар белгілі бір дәрежеде құқық қорғау қызметіне қатысады. Сонымен қатар, азаматтарды озбырлық пен заңсыздықтан қорғаудың нақты рәсімінсіз кез-келген құқықтық мемлекеттің ажырамас элементі болып табылатын демократия жоқ. Сондықтан құқықты бұзушылықтардан үнемі қорғау, құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу және алдын алу, құқық бұзушыларға түрлі санкциялар қолдану үшін мемлекет құқық қорғау қызметі негізгі функция болып табылатын арнайы органдар құрады. Құқық қорғау қызметінің екінші маңызды белгісі-оны жүзеге асыру барысында қолданылатын құқықтық ықпал ету шаралары заңның немесе өзге де құқықтық актінің

нұсқамаларына қатаң сәйкес келуі тиіс. Тек олар белгілі бір әсер ету шарасын қолдануға негіз бола алады және оның мазмұнын нақты анықтай алады. Мұндай әсерді қолданатын Орган тиісті нұсқамаларды уақтылы орындауға міндетті.

Үшіншіден, құқық қорғау қызметінің өзіне тән белгісі – оның заңда белгіленген тәртіппен, белгілі бір тәртіптерді сақтай отырып реттелуі. Мысалы, қылмыстық жаза тағайындау, оны босату немесе сотталушыны ақтау туралы сот үкімі іс жүргізу заңымен арнайы белгіленген барлық мәселелер сот талқылауы жүргізіліп, жан-жақты талқыланғаннан кейін ғана шығарылуы мүмкін.

Мұндай талқылауды кеңесу бөлмесінде өткізу, отырыстың құпиялығын және басқа да рәсімдік ережелерді сақтауды қамтамасыз ету қажет. Заңда басқа да құқық бұзушылықтар туралы істерді сотта қараудың өзіндік ережелерін белгілейді. Мүліктік даулар, жұмыстан шығаруға байланысты даулар және т.б. тиісті ережелер бойынша қаралады. Кез келген жағдайда құқықтық шараларды қолдану немесе қолданбау туралы шешім қабылдау үшін міндетті түрде орындалуға жататын заңда белгіленген нақты ережелер көзделген. Оларды бұзу шешімнің заңсыз және жарамсыз деп танылуына әкелуі мүмкін.

Қорытындылай келе, құқық қорғау қызметінің маңызды ерекшелігі – іске асыру бір салада да, басқа да әртүрлі салаларда білімі бар, тиісті дайындықтан өткен қызметкерлерден тұратын арнайы уәкілетті мемлекеттік органдарға жүктелуі болып табылады. Олардың қарамағында қажетті материалдар мен техникалық құралдар қарастырылған. Мұндай мемлекеттік органдардың ұйымдастырылуы мен қызметі заңмен егжей-тегжейлі және жан-жақты реттеледі, соның ішінде аса маңызды мәселелерді шешудің арнайы процессуалдық ережелерін белгілеу арқылы. Осының бәрі бірігіп осы органдардың құқықты бұрыннан жасалған немесе күдікті бұзушылықтардан қорғауға бағытталған құқықтық шараларды қолдану туралы қабылдаған шешімдерінің тиімділігін, негізділігін, заңдылығын және әділдігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Осыны ескере отырып, құқық қорғау қызметі деп қарастырылатын ұғымды анықтауға болады. Жоғарыда келтірілген белгілер мен олардың қысқаша сипаттамасы бойынша көріп отырғанымыздай, оған заңға қатаң сәйкестікте және ол белгілеген тәртіпті тұрақты сақтаған кезде құқықтық ықпал ету шараларын қолдану арқылы арнайы уәкілетті органдар құқықты қорғау мақсатында жүзеге асырылатын осындай мемлекеттік қызмет жатқызылуы тиіс. Құқық қорғау қызметінің міндеттері туралы мәселе, сондай-ақ оның мазмұны туралы мәселе әлі заңмен шешілген жоқ. Бірақ бұл оның өз міндеттері жоқ дегенді білдірмейді. Олар бар және олар әртүрлі құқық қорғау органдарының қызметін ұйымдастыру мен негіздерінің мәселелерін сол немесе басқа дәрежеде шешетін бірқатар заңнамалық актілердің мазмұны бойынша бағалауға болады.

Еліміздің Конституциясы Қазақстан өзін құқықтық, демократиялық мемлекет деп жариялап, егеменді республиканың демократия қағидаттары мен

жалпыадамзаттық құндылықтарға адалдығын растай отырып, алғаш рет адамның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық деп таныды. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін халықаралық-құқықтық актілердің негізгі ережелерін және адам құқықтарын қорғаудың жалпыға бірдей танылған құқықтық стандарттарын ұлттық заңнамаға имплементациялау айтарлықтай жанданды. Сонымен, 1995 жылғы Конституция адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына ерекше бөлім бөлінген. Адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілерді оларды қолданудың міндетті шарты ретінде ресми жариялау туралы конституциялық норма қабылданды. Сонымен қатар, оларды тіркеу осы норманы бақылау тетігі ретінде қарастырылған.

Қазақстан тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының (1948ж.) нормаларында белгіленген талаптарды мойындады. Республика сондай-ақ бірқатар халықаралық конвенцияларды, соның ішінде азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні және экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні (1966ж.) ратификациялады

Республика Конституциясының маңызды құқықтық нормасы — адамның құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық деп жариялау, ал адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау-мемлекеттің міндеті. Бұл дегеніміз, заң шығарушы, атқарушы және сот билігінің барлық органдары, сондай-ақ биліктің үш тармағынан тыс органдар елде заңдылық пен құқықтық тәртіпті сақтау үшін шаралар қабылдауы, құқықты бұзушылықтардан қорғауға ықпал етуі керек, яғни барлық дерлік мемлекеттік органдар белгілі бір дәрежеде құқық қорғау қызметіне қатысады. Сонымен қатар, азаматтарды озбырлық пен заңсыздықтан қорғаудың нақты тәртібі болмаса, кез-келген құқықтық мемлекеттің ажырамас элементі болып табылатын демократия болмайды. Сондықтан заңды бұзушылықтардан үнемі қорғау, құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу және алдын алу үшін және құқық бұзушыларға әртүрлі жазалау шараларын қолдану үшін мемлекет құқық қорғау негізгі қызметі болып табылатын арнайы органдарды құрады.

Сонымен, құқық қорғау қызметінің маңызды белгісі-бұл іске асыру бір салада да, басқа да түрлі салаларда білімі бар тиісті түрде дайындалған қызметшілермен толықтырылған арнайы уәкілетті мемлекеттік органдарға жүктеледі. Олардың қарамағына қажетті материалдар мен техникалық құралдар беріледі. Мұндай мемлекеттік органдардың ұйымдастырылуы мен қызметі заңнамалық тәртіппен, оның ішінде неғұрлым жауапты мәселелерді шешу үшін ерекше рәсімдік (процестік) қағидаларды белгілеу жолымен егжей-тегжейлі және жан-жақты регламенттеледі. Мұның бәрі жиынтықта құқықты бұрын жіберілген немесе болжамды бұзушылықтардан қорғауға бағытталған құқықтық ықпал ету шараларын қолдану туралы аталған органдар қабылдайтын

шешімдердің жеделдігін, негізділігін, заңдылығы мен әділдігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Осыны ескере отырып, Құқық қорғау қызметі деп саналатын ұғымды анықтауға болады. Жоғарыда келтірілген белгілер мен олардың қысқаша сипаттамасы бойынша көріп отырғанымыздай, оған заңға қатаң сәйкестікте және ол белгілеген тәртіпті тұрақты сақтаған кезде құқықтық ықпал ету шараларын қолдану арқылы арнайы уәкілетті органдар құқықты қорғау мақсатында жүзеге асырылатын осындай Мемлекеттік қызмет жатқызылуы тиіс. Құқық қорғау қызметінің міндеттері туралы мәселе, сондай-ақ оның мазмұны туралы мәселе әлі заңнамалық тәртіппен шешілген жоқ. Бірақ бұл оның өз міндеттері жоқ дегенді білдірмейді. Олар бар және оларды әртүрлі құқық қорғау органдарының қызметін ұйымдастыру және негіздері мәселелері белгілі бір дәрежеде шешілетін бірқатар заңнамалық актілердің мазмұны бойынша бағалауға болады.

Құқық қорғау қызметі мемлекеттік қызмет түрі ретінде құқықтың өзін қорғауға, демократиялық қоғамда заңдылықты қамтамасыз етуге бағытталған. Құқық қоғамдық өмірді реттеудің негізгі мәселелері бойынша мемлекеттің еркін білдіретін заңдар арқылы бостандық шегін белгілейді. Құқық әмбебап және құқықтық қатынастардың барлық қатысушыларын қамтитын болғандықтан, заңдылық бүкіл құқық жүйесінің қалыпты жұмыс істеуінің қажетті шарты болуы керек. Сонымен қатар, демократиялық құқықтар мен бостандықтарға сәйкес келетін табиғи құқықты тануға негізделген заңдардың үстемдігін қамтамасыз ету қажет. Заңдылық жағдайы заңдардың мазмұнына байланысты.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, заңдылық деп азаматтардың, олардың бірлестіктерінің, лауазымды адамдардың, мемлекеттік органдардың барлық құқықтық нормаларды, әсіресе заңдарда, барлық құқықтық нормаларды қатаң сақтауы мен орындауын түсіну керек. Оның талаптарының орындалу дәрежесін білдіретін заңдылық режимінің нәтижесі мызғымас құқықтық тәртіп болып табылады.

Құқықтық тәртіп – бұл құқық пен заңдылыққа негізделген қоғамдық қатынастардағы тәртіп жағдайы. Құқықтық тәртіп белгілі бір мемлекетте белгіленген тәртіппен қабылданған құқықтық нормалармен реттеледі.

Құқық қорғау қызметі жоғарыда аталған мақсатқа жету құралы ретінде заңдардың сақталуын қадағалау және бақылау, бұзылған құқықты қалпына келтіру және кінәлі адамдарды жауапқа тарту қызметі болып табылады.

Айта кету керек, ғылымда да, заң әдебиетінде де құқық қорғау субъектілерінің шеңбері бойынша бірыңғай көзқарас жоқ және заңнамада «құқық қорғау органдары» ұғымының нақты анықтамасын қамтитын құқықтық норма жоқ. Сонымен, Б.Т. Безлепкин өзінің оқулығында құқық қорғау органдарының алты түрін ғана көрсетті: прокуратура органдары, федералдық қауіпсіздік қызметі органдары, ішкі істер органдары, салық полициясы органдары, кеден органдары, шекара қызметі органдары.

Осы оқу әдебиетінің әр түрлі авторлары белгілеген тізбелердегі құқық қорғау органдарының саны 5-тен 16-ға дейін. А.В. Ермольцева, О. А. Галустьян және А. П. Кизлык редакциялаған «құқық қорғау органдары» оқулығында құқық қорғау органдарына сот органдары, прокуратура, қауіпсіздік органдары, Ішкі істер органдары, есірткі айналымын бақылау органдары, кеден органдары және әділет органдары кіреді. Бөлінген жеті құқық қорғау органының әрқайсысы жүйені құрайтын өзара байланысты элементтердің жиынтығы ретінде көрсетеді. Өз кезегінде барлық құқық қорғау органдары да өзара байланысты. Белгілі ғалымдардың ғылыми әзірлемелерін жалпылау екі қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

1. мемлекет бірінші кезекте құқыққа қатысты, өйткені ол осы құқықты жасайды;

2. мемлекет өзі құрған құқықты қорғайды.

Демек, құқық қорғау органы тек құқықты қорғауға арнайы уәкілеттік берілген мемлекеттік орган болып табылады.

Құқық қорғау органдары теориясында және мамандар арасында ең қызу пікірталас сот органдарын құқық қорғау қызметін жүзеге асыратын органдарға жатқызу мәселесі болып табылады.

Кейбір авторлар сот органдарын құқық қорғау органдарына жатқызбайды, ал басқалары оларды жатқызады, ал кейбіреулері аралық позицияны ұстанады.

Бірқатар ғалымдардың пікірінше, сотты құқық қорғау органдарының қатарына жатқызуға болмайды. Олардың пайымдауынша, егер сот «құқық қорғау органдарының» бірі болып саналса, онда ол айыптау органдарымен бірге қылмыспен күресуге міндетті. Соттар азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды жүзеге асырмайды. Олар бұл функцияны тікелей емес, жанама түрде - азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, мемлекеттік және өзге де органдардың, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау туралы Нормативтік құқықтық ұйғарымдардың іске асырылуын қамтамасыз ету (тану, қалпына келтіру, растау, сақталуын және қолданылуын қамтамасыз ету) арқылы жүзеге асырады. Оларды бекіту бойынша ҚР Конституциясының 76-бабының 1-тармағы және «сот жүйесі және Қазақстан Республикасы судьяларының мәртебесі туралы» ҚР Конституциялық заңының 1-бабының 2-тармағы «сот билігі... азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау міндеті бар». Олардың пікірінше, мұндай тұжырым бай емес, өйткені сот ешкімді қорғауға құқылы емес, өйткені оған заңмен қорғау функциясы берілмеген. Адам құқықтарын қорғайтын сот емес, адам құқығы сотта қорғалады. Соттың негізгі мақсаты - барлық істер мен құқық дауларын қарау және шешу.

Қарама-қарсы пікірді А.П. Гуляев қолдайды, ол сот төрелігі мен сот бақылауы сот билігін жүзеге асырудың бір түрі ретінде «құқық қорғау қызметінің ең жоғарғы формасын білдіреді» деп санайды. Осыған ұқсас ұстанымды Р. А. Беленков ұстанады, ол сот төрелігі «Заңға және ол белгілеген

рәсімге сәйкес қылмыстық және азаматтық істерді соттардың қарауы мен шешуі бойынша құқық қорғау қызметінің түрі» деп санайды.

К.Ф. Гуценко одан да сенімді, ол былай деп жазады: «бір немесе басқа органды құқық қорғау органдарының қатарына жатқызу оның тәуелсіздігінен айыру және оны басқа біртекті органдарға бағындыру дегенді білдірмейді. Соттарды құқық қорғау органдарынан шығару олардың өкілетті және құқықты қорғаумен айналысуы керек екенін жоққа шығаруға әкеледі. Адамдар көбінесе өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін сотқа барады. Соттар — бүкіл құқық қорғау жүйесі пирамидасының шыңы».

А.В. Наумовтың «сот объективті түрде құқық қорғау органы болып табылады, сонымен қатар ол қылмысқа қарсы күрес (ұстау, бақылау) органы бола алмайды, өйткені бұл күрестегі басты қару — жаза, соттың қолына салынған» деген тезисті дәлелдейтін ұстанымы да қызықты және салмақты. В. П. Рябцев соттар «қылмысқа қарсы күресті жүзеге асыратын мемлекеттік-құқықтық құрылымдар жүйесінің тікелей құрамдас бөлігі» деп мәлімдейді. Ол әрі қарай былай деп жазады: «Жедел-іздігі қызметін жүзеге асыратын органдарға қатысты билік-өкімдік бақылау, азаматтардың неғұрлым маңызды құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын әрекеттерді орындау кезінде анықтау және алдын ала тергеу қызметін атқара отырып, сондай-ақ осы органдардың әрекеттеріне шағымдарды қарау кезінде сот маңызды құқық қорғау функциясын орындайды. Бұл тұрғыда жалпы юрисдикциядағы соттар қылмысқа қарсы құқық қорғау жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады».

Сот органдары міндетті сипаты мәжбүрлеу болып табылатын сот билігін жүзеге асыратынын ескеру қажет. Сот үкімі - қылмыстық іс бойынша барлық алдыңғы іс жүргізуді қорытындылайтын және заңды, негізделген және әділ жаза тағайындау сотталғандарды түзетуге ықпал ететін құқықты қолданудың маңызды актісі. Жазаның әділдігі қылмысқа қарсы күрестің тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады. Осыған байланысты ҚР Қылмыстық Кодексінің 38-бабының 2-бөліміне назар аударғым келеді: «Жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзету және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады» делінген.

Жазаны тағайындаудың жалпы бастауларына сәйкес (ҚР ҚК 52-бабы) қылмыс жасаған адамға оны түзету және жаңа қылмыстардың алдын алу үшін қажетті және жеткілікті жаза тағайындалуы тиіс.

Істі уақтылы қарау, сот талқылауының жариялылығын сақтау және заңды, негізделген, әділ жаза тағайындау қылмысқа қарсы табысты күрес пен құқықтық тәртіпті нығайтудың, заңдылық режимін қамтамасыз етудің маңызды шарттарының бірі болып табылады. Бұл соттың қылмыспен күрес ісіне қосқан елеулі үлесі.

Сот отырысы мен соттың объективті қаулысының алдын алу-тәрбиелік әсері, сондай-ақ құқық пен моральға құрмет қалыптастыруға қатысуы баға жетпес. Сондықтан да сот ҚР ҚПК-нің 387-бабына сәйкес негіздер болған

жағдайда, мемлекеттік органдардың немесе лауазымды адамдардың, ұйымдардың немесе олардың басшыларының назарын қылмыс жасауға ықпал еткен іс бойынша белгіленген себептер мен жағдайларға аударатын және тиісті шаралар қабылдауды талап ететін жеке қаулы шығарады.

Жоғарғы Сот азаматтық, қылмыстық және өзге де істер, жалпы юрисдикцияның сотталатын соттары бойынша жоғары сот органы бола отырып, олардың қызметіне заңда көзделген іс жүргізу нысандарында қадағалауды жүзеге асырады. Сот қадағалауы жоғары тұрған соттардың төменгі тұрған соттардың шешімдерін апелляциялық, кассациялық, қадағалау ісін жүргізу тәртібімен және жанадан ашылған мән-жайлар бойынша қарау құқығын көздейді. Бұдан басқа, судья алдын ала тергеу жүргізу кезінде анықтау органының, тергеушінің, прокурордың іс-әрекеті мен шешімінің заңдылығы мен негізділігін тексере отырып, қылмыстық қудалау органдарының қызметіндегі заңдылықты бақылауды жүзеге асырады. Сонымен, Негізгі заңға сәйкес сот билігі адамның және азаматтың, ұйымдардың мінез-құлқын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауды, Конституцияның, заңдардың, басқа да нормативтік құқықтық актілердің, Республиканың халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етеді.

Осыған байланысты соттың міндеті істерді қарау және шешу ғана емес, әділ шешім қабылдау, сол арқылы азаматтардың заңды құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету болып табылады. Сондықтан Жоғарғы Соттың жалпы отырысы сот практикасын кезең-кезеңімен зерделейді және оны қорытындылау қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасы соттарының сот төрелігін іске асыруы кезінде заңдылықты сақтау мәселелерін қарайды, сондай-ақ қадағалау тәртібімен сот істерін қарайды.

Сот төрелігі өзінің заңды және әділ шешімімен қылмыстар үшін жауапкершіліктің сөзсіз екендігіне сенімділік қалыптастырады, халықтың құқықтық және моральдық санасына әсер етеді, құқықтың беделін арттырады және бекітеді. Сот билігі мемлекеттік биліктің тармақтарының бірі ретінде елдегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті сақтау үшін қатыссыз және мемлекеттік мәселелерден бөлінген органның жағдайында болуға құқылы емес. Сондықтан сот әділқазылары сот істерін қарау кезінде заңдылықты бұзғаны үшін сот төрелігін жүзеге асыру бойынша теріс көрсеткіштері бар немесе екі немесе одан да көп тәртіптік жазасы бар судьяға қатысты материалдарды қарайтын Сот Жюриін құрады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде сот органдарын құқық қорғау органдарына жатқызуға барлық негіз бар. Сот органдарын елдегі қылмысқа қарсы күрестің жай-күйі үшін жауапкершіліктен босату және олардың қылмыстық қудалау функциясының болмауы оларды адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге маманданған уәкілетті органдар жүйесінен алып тастамайтын сияқты. Қазіргі уақытта адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласындағы басты рөл сот бақылауына

да беріледі, оның бақылау өкілеттіктері сотқа дейінгі кезеңдерде кеңінен қолданылады.

Осы мәселенің кейбір пікірталастарына байланысты заң ғылымы мен практикасы белгілі бір мемлекеттік органдарды құқық қорғау органдарына жатқызуға мүмкіндік беретін бірқатар критерийлер мен маңызды белгілерді әзірледі. Атап айтқанда:

1. құқық қорғау органына осы қызметті жүзеге асыру үшін заңмен уәкілеттік беріледі және құқық қорғау қызметін олардың қызметкерлері болып табылатын адамдар ғана жүзеге асырады;

2. құқық қорғау қызметі заңда белгіленген ережелер мен рәсімдерді сақтай отырып іске асырылады, оларды бұзғаны үшін оларға жол берген лауазымды адамдарға қатысты заңды жауапкершілік белгіленеді;

3. өз қызметі барысында құқық қорғау органдары құқықтық ықпал ету шараларын қолдану арқылы билік өкілеттіктерін пайдаланады;

4. құқық қорғау органдарының, олардың құзыреті шегінде қабылданған лауазымды адамдарының заңды және негізделген шешімдері мен іс-әрекеттері міндетті түрде орындалуға тиіс, ал олардың орындалмауы заңды жауаптылыққа әкеп соғады.

Құқық қорғау органдары қызметінің негізгі бағыттары:

1. азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау;

2. тиісті қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету;

3. қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

4. құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі профилактикалық қызмет;

5. құқық бұзушылық фактілерін анықтау, кінәлілерді жауапқа тарту мақсатында оларды заңда белгіленген тәртіппен тергеу;

6. құқық бұзушылық жасаған адамдарды мемлекеттік мәжбүрлеудің көзделген шараларын қабылдау;

7. қабылданған шешімдердің орындалуын қамтамасыз ету;

8. білікті заң көмегін қамтамасыз ету.

Негізгі бағыттар деп құқық қорғау органдарының нақты түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге, атап айтқанда, Конституция мен заңдарды бұзушылықтарды анықтау мен жоюға; қылмыстарды ашуға және оларды жасауға кінәлі адамдарды әшкерелеуге; азаматтық, қылмыстық және өзге де істерді әділ талқылауға және шешуге; жазаны орындау мен өтеудің тәртібі мен шарттарын реттеуге, жазаны өтеуге көмектесу бағытын түсіну керек әлеуметтік бейімделудегі сотталғандарға.

Құқық қорғау қызметінің қағидаттары:

1. Заңдылық қағидаты – Қазақстан Республикасы Конституциясының 34-бабында бекітілген. Мұны Конституция мен заңдарды мемлекеттік, мемлекеттік емес мекемелер мен ұйымдардың, лауазымды тұлғалар мен адамдардың берік ұстануы деп түсінген дұрыс. Конституция жоғары заңдық

күші бар, Қазақстанның барлық аумағында қолданылатын басты заң болып табылады. Бұл дегеніміз Конституциямызға заңдар мен заңдық күші бар актілер сәйкес келмесе немесе Негізгі заңда белгіленбеген нормалар болса, Конституция ықпалы күшті пәрменді заң, өйткені конституциялық нормалар заңдардың көш алдында тұр.

2. Ендігі басымды қағидат – адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдылығы. Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында айтылғандай, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Уәкілетті органдар арқылы мемлекет, лауазымды тұлғалар адамға құрметпен қарап, оның құқықтары мен бостандықтарын қорғауы тиіс. Мынадай ұстанымдар басты назарда болуы қажет:

Адамның ар-ожданының құрметтелуі. Қылмыстық істі қозғау өндірісінде үдеріске қатысушылардың ар-ожданына кір келтіретін шешімдер мен әрекеттерге жол беруге болмайды. Қылмыстық іс жүргізу кодексінде қарастырылмаған мақсатта адамның жеке өмірі туралы мәліметтерді жинауға, пайдалануға, таратуға жол берілмейді.

- адамның жеке өміріне қол сұғылмаушылық. Хат жазысудың, телефон арқылы сөйлесудің, пошта, телеграф арқылы сөйлесудің құпиялығы.

- адамның тұрғын үйіне қол сұғылмаушылық. Жеке меншікке заңмен кепілдік берілген. Ешкім де өз мүлкінен заңдық негізде және сот шешімінсіз арылмақ емес.

Ешкімнің де Конституцияда бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұсқан келтіретін заңдар мен құқықтық актілерді қолдануына жол берілмейді. Егер сот Конституцияда бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұсқан келтіретін заңдар мен құқықтық актілерді қолданған деп тапса, ол іс жүргізуді тоқтатып, бұл актілердің Конституциямызға қайшы екенін көрсетіп, Конституциялық кеңеске шағым айтуы міндетті.

3. Барлық азаматтар мен заңды тұлғалардың заң мен сот алдына теңдігі қағидаты – Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабы. Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды. Бұл қағидатты сақтамау құқық қорғау органдарының әрекеті, шешімі жоққа шығарылады.

4. Республика халықтары тілдерінің өзара теңдігі. Бұл біздің еліміздің көпұлтты құрамын көрсетеді, Республиканы қоныстанған адамдардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге негізделеді. Әрбір адамның, ҚР Конституциясының 19-бабында көрсетілгендей, өзінің туған тілін қолдануына құқысы бар. Іс жүргізу құжаттары мемлекеттік (қазақ тілінде) және ресми тілде (орыс тілінде) әрі халықтың басым көпшілігі тұратын жерде сол халықтың тілінде жүргізіледі. Іс жүргізу тілін меңгермеген адамға өз тілінде арыз беруге,

түсініктеме, көрсетпелер беруге, мемлекеттік органдарда өз тілінде сөйлеуге, сондай-ақ заңда белгіленген тәртіппен аудармашы қызметін пайдалануға құқылы. Ресми құжаттар туған тіліне аударылуы мүмкін.

5. Әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы қағидаты ҚР Конституциясының 13-бабының 1-тармағында белгіленген. Бұл Қазақстан Республикасының әр азаматы, әрбір адам, шетел азаматы немесе азаматтығы жоқ адам азаматтық құқығын алуға, толығынан пайдалана алады. Оның құқықтары заңмен қорғалады, ол жеке өзі немесе басқа адамдар арқылы белгіленген тәртіппен қорғана алады.

6. Жариялық қағидаты, мемлекеттік немесе адамның мүддесіне нұсқан келтіретін жағдайлардан басқа, құқық қорғау органдарының қызметі ашық, көпшілік алдына жүзеге асатынын білдіреді. Бұқаралық ақпарат құралдары құқық қорғау органдары жұмысымен таныса алады, мәліметтер жинау мақсатында лауазымды тұлғалардан сұхбат алуға құқылы. Көптеген құқық қорғау органдарының қоғаммен байланыс орнататын баспасөз қызметтері бар.

7. Жан-жақтылық, толық, объективтілік қағидаты. Құқық қорғау қызметі өз қызметінде қателіктерді болдырмау және құқық бұзушылықты болдырмау қағидатын басшылыққа алады. Бұл қағидатты негізге алмаса, құқық қолданушы субъектілердің – азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары, бостандықтары мен мүдделеріне нұсқан келуі мүмкін.

8. Құқық қорғау қызметін жүзеге асыру барысындағы кәсібилік қағидаты. Бұл қағидат бойынша орган қызметкерлері белгілі бір өмірлік әрі құқықтық тәжірибесі бар, арнаулы дайындықтан өткен, жоғары заңгерлік білімі бар кәсіби негізде қызмет атқарады.

9. Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар қағидаты Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 2-тармағында белгіленген. Әркім Еліміздің Конституциясында бекітілген құқықтары мен бостандықтарына, заңды мүдделеріне нұсқан келтерген мемлекеттік, мемлекеттік емес, лауазымды тұлғалар мен өзге де адамдардың құқыққа қарсы әрекеті мен шешімдерінен сот алдында қорғануына кепілдік беріледі. Әркімнің де заң талаптарын сақтай отырып, құзыретті, тәуелсіз, бейтарап сотта өз ісінің қаралуына құқысы бар. Сот тәртібі арқылы қаралатын арыздар мен өтініштерді өзге органдар, лауазымды тұлғалар немесе өзге бір адамдардың қаруына, бақылауға алуына қақысы жоқ.

Осы айтылған барлық қағидаттар мемлекеттік құқық қорғау қызметтеріне тән.

Қорыта келгенде, құқық қорғау қызметі мемлекеттік қызметтің түрі ретінде құқықты қорғап, заңдылықты қамтамасыз етеді. Құқық қорғау қызметі заңның, заңдылықтың сақталуын, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, кінәліні жауаптылыққа тартуды қадағалау мен бақылау болып табылады.

Құқық қорғау органдары қызметінің негізгі бағыттары бұл - олардың функциялары. Құқық қорғау органына тән функциялар оның ұйымдастырылуын, құрылымы мен құзыретін анықтайды. Кейбір құқық қорғау органдары тек бір функцияны, ал кейбірі бірнеше функцияларды орындайды. Мұндай жағдайларда сотты құқық қорғау органдарына жатқызу заңды болып көрінеді, өйткені сот органдары мемлекеттік билік тармақтарының бірі бола отырып, сот билігін жүзеге асырады және құқық қорғау органының аталған барлық белгілеріне жауап береді.

Осылайша, құқық қорғау қызметі дегеніміз-бұл белгілі бір процессуалдық түрде жүзеге асырылатын мәжбүрлі сипаттағы нақты әрекеттер арқылы азаматтар мен қоғамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, мемлекетте заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге бағытталған арнайы уәкілетті органдар мен тұлғалардың күштік өкілеттіктері бар қызметі деген қорытындыға келуге болады.

Біздің ойымызша, құқық қорғау органдарына ең алдымен: сот органдары, прокуратура, ішкі істер органдары, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету органдары, әділет органдары, қаржы полициясы және кедендік бақылау органдары жатқызылуы тиіс.

Квази-сот органы болып табылатын және бақылау-қадағалау функциясы бар Конституциялық Кеңеске келетін болсақ, оның құқық қорғау органдары арасындағы орнына қарамастан, студенттер оның қызметінің құқықтық негіздерін, мақсаттары мен міндеттерін білуге міндетті. Конституциялық Кеңес біртұтас мемлекеттік биліктің құрамдас бөлігі бола отырып, бір мезгілде Қазақстан Республикасында Конституцияны мамандандырылған қорғауды жүзеге асыратын ерекше ұйымдық-құқықтық нысанына ие болады.

Құқық қорғау органдары өзге мемлекеттік органдармен, сондай-ақ мемлекеттік емес органдармен өзара іс-қимыл жасайды. Құқық қорғау органдарына ықпал ететін органдар бар, оларды «құқық қолдану органдары» деп атауға болады. «құқық қолдану органдары» ұғымы «құқық қорғау органдары» ұғымына қарағанда кеңірек.

Құқық қолдану органдары заңның нормалары негізінде әрекет етуді білдіреді. Олардың саны өте көп, сондықтан тек құқық қорғау органдарын белсенді түрде насихаттайтын құқық қорғау органдарын зерттеу ұсынылады. Белгілі ресейлік ғалым Ю.К. Орлов «барлық органдарды құқық қорғау және құқық қолдану органдарына бөлу сәтті болып көрінеді, ал соңғысы өз кезегінде мемлекеттік және мемлекеттік емес болып бөлінеді» деп дұрыс атап өтті.

Құқық қорғауға жәрдемдесетін құқық қолдану органдарына нотариаттық органдар, адвокатура, күзет қызметтері, аралық соттар, салық және өзге де қаржы органдары, сот-сараптама мекемелері жатады.

Сонымен, нотариаттың қызметі сотпен тығыз байланысты. Егер сот азаматтық процесте құқық туралы дауларды қараса, онда нотариат даусыз азаматтық құқықтарды заңды түрде бекітеді және болашақта болуы мүмкін

бұзушылықтардан ескертеді, яғни юрисдикциялық, құқық қорғау қызметін атқарады.

Белгілі бір құқық қорғау функциялары бар адвокатура ерекше жағдайға ие. Адвокатураның қызметі жария-құқықтық сипатта болады, құқықтық мәселелер бойынша консультациялар береді, өтініштер, өтініштер және құқықтық сипаттағы басқа да құжаттар жасайды, сондай — ақ маңызды мемлекеттік функцияны-сот ісін жүргізуді жүзеге асыруға жәрдемдеседі. Адвокатура жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды жүзеге асыратын өзге органдардың арасында бола отырып, сондай-ақ сот ісін жүргізудің негізгі және белсенді қатысушыларының бірі мемлекеттің құқық қорғау жүйесінің органикалық бөлігіне айналады.

Осылайша, олардың азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы маңыздылығын, адвокатура мен нотариаттың көптеген құқық қорғау органдарымен тығыз байланысын ескере отырып, олар да зерттеу пәніне енгізілген.

Мәні қандай да бір органның құқық қорғау органдарына жататындығында емес, ең бастысы, мемлекетке нақты құқықтар мен міндеттер берілген орган қоғамда өзіне ғана тән функцияларды азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қаншалықты едәуір қамтамасыз ететіндігінде.

Жалпы, мұндай органдарға мыналар жатады: сот органдары, Конституциялық Кеңес, әділет органдары, прокуратура, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету органдары, Ішкі істер органдары, қылмыстарды тергеу органдары, қаржы полициясы және кедендік бақылау органдары, нотариат және адвокатура.

Сондай-ақ кейбір шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарының қызметі туралы негізгі мәліметтерді біліп алу пайдалы болып көрінеді. АҚШ пен Еуропа елдерінің пайдалы тәжірибесі қажет, өйткені республиканың құқық қорғау қызметі оны одан әрі дамыту мен жетілдіруді талап етеді.

Кез келген құқықтық мемлекеттің маңызды міндеті бола отырып, Құқық қорғау қызметін оңтайландыру тиісті ғылыми базаны жетілдіру, құқық қорғау қызметінің теориясын дамыту қажеттілігін болжайды.

Құқықтық әдебиеттерде бұл теорияның мәні туралы пікірлердің бірлігі жоқ, оның орны ғылыми білім жүйесінде. Құқық қорғау теориясы - мемлекеттік басқару теориясының бір түрі. Бір қызығы, мемлекеттік басқару теориясының нақты бағыттарына маманданған авторлар құқық қорғау саласында кадр саясатын қалыптастыру мен іске асырудың әкімшілік-құқықтық механизмін зерттеудің маңызды әдіснамалық принциптерінің бірі жүйелілік принципі болып табылатындығына назар аударады, ол жалпы теориялық тұрғыдан кең таралған. «Мемлекеттік басқару теориясында, оның салалық әртүрлілігі - құқық қорғау теориясында, сондай - ақ әкімшілік құқықта», - деп атап өтті Р.В. Нагорных, - жүйелілік қағидатын қолдану кадр саясатын қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекет саясатының құрамдас құрылымдық элементі

ретінде зерттеуді білдіреді, өйткені кадрлық қамтамасыз ету проблемаларын кешенді шешу ғана мемлекеттің құқық қорғау жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін арттыру міндеттерін сәтті шешуге мүмкіндік береді». Мысалы, құқық қорғау саласында кадр саясатын қалыптастыру және іске асыру тетігін, біріншіден, неғұрлым күрделі деңгейдегі құбылыстың құрылымдық элементі ретінде, атап айтқанда, тұтастай алғанда құқық қорғау қызметін Әкімшілік-құқықтық басқару жүйесінің бөлігі ретінде қарастыру қажет. Осыған байланысты құқық қорғау саласында кадр саясатын қалыптастыру мен іске асырудың әкімшілік-құқықтық тетігі негізгі мақсаты кәсіптік даярлық пен біліктіліктің қажетті деңгейіндегі кадрларда құқық қорғау органдарын жан-жақты қанағаттандыру болып табылатын салалық қамтамасыз етуші кіші жүйе ретінде әрекет етеді.

Құқық қорғау теориясы мемлекеттік басқару теориясының «салалық түрі» болып табылатын тәсіл даусыз емес. Мәселен, мысалы, құқық қорғау қызметінің барлық субъектілері субординациялық байланыстардың болуымен, оның қызметін тікелей басқару мүмкіндігімен сипатталмайды. Атап айтқанда, ғалымдардың көпшілігі талданатын қызметтің субъектісі ретінде сипаттайтын Сот, сот билігінің тәуелсіздігі мен тәуелсіздігінің конституциялық принциптерін қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты, жоғары тұрған сотты да, мемлекеттік билік пен басқарудың кез-келген басқа органын да «басқара» алмайды.

«Құқық қорғау органдары» пәні 50 жылдан астам уақыт бойы заңгерлік жоғары оқу орындарында әртүрлі атаулармен оқытылғанына қарамастан, көптеген тұжырымдамалық мәселелер әлі де қаралмады.

Атап айтқанда, «құқық қорғау органдары» және «құқық қорғау қызметі» ұғымдары туралы сұрақтар қарастырылмаған. Сонымен қатар, құқық қорғау жүйесін құрудың басқа да көптеген теориялық мәселелері қарастырылмаған.

Соңғы жылдары құқық қорғау органдары саласы бойынша жүздеген оқулықтар, оқу құралдары шығарыла бастағанымен, кейбір жағдайларда олардың авторлары ғылыми дәрежелері мен атақтары, оқытушылық және практикалық тәжірибесі жоқ адамдар болып табылады. Бұл «еңбектер» көбінесе ғылыми негіздемесіз заңдардың нормаларын қарапайым түрде қайталау болып табылады.

Бұл саладағы ғылыми зерттеулер өте ауқымды және нәтижелі, бірақ олар тек «ведомстволық сипатта» – судьялардың, прокурорлардың, басқа құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің жалпы теориялық мәселелерге әсер етпестен құқықтық мәртебесінің мәселелері ғана терең әзірленген.

Кейбір ғалымдар ғылымға «құқық қорғау» деген қате терминді енгізді, ол жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерінің тепе-теңдігін сақтау негізінде құқықтық тәртіпті мәжбүрлеп қамтамасыз ету бойынша уәкілетті мемлекеттік органдардың заңмен реттелген қызметін білдіреді. Алайда, дәл осындай сәттілікпен «құқық қорғау» деп жеке адамның, қоғамның және

мемлекеттің мүдделерін заңмен реттелген қорғау немесе осыған ұқсас нәрсені түсінуге болады.

Бұл дербес ғылымды құқық қорғау органдарының даму тұжырымдамасын, олардың ұйымдастырылуын, құрылымы мен функцияларын қалыптастыратын және осы органдар қызметкерінің құқықтық мәртебесін анықтайтын «құқық қорғау теориясы» деп атаған дұрыс болар еді.

Құқық қорғау функцияларын мемлекеттің әртүрлі органдары орындай алады, бірақ мемлекеттің барлық органдарын құқық қорғау органдарына жатқызуға болмайды. Құқық қорғау қызметінің (мемлекеттік) негізгі белгілеріне мыналар жатады:

1) ол азаматтардың, заңды тұлғалардың, мемлекеттің құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан, құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудан тұрады;

2) жекелеген іс-әрекеттерді жасаудың негіздерін, нақты бірізділігі мен тәртібін көздейтін ерекше нысанда заң негізінде жүзеге асырылады;

3) ерекше мәртебе берілген заңмен арнайы уәкілеттік берілген субъектілер жүзеге асырады;

4) мемлекет атынан жүзеге асырылады және билік өкілеттіктерінің болуын болжайды, яғни мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолданумен байланысты болып табылады.

II. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНДЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЕНГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

XX ғасырдың бірінші жартысында құқықтық доктринада халықаралық және ішкі құқықтың арақатынасы туралы үш негізгі көзқарас қалыптасты: дуалистік және екі монистік. Дуалистік концепцияның негізін салушылар (Г. Трипел, Д. Анзилотти) халықаралық және ішкі құқықты қайнар көздері бір-бірімен бәсекелесе алмайтын екі түрлі және заңдық жағынан тең құқықтық жүйе ретінде қарастырды. «Ішкі құқық реттейтін қатынастар халықаралық-құқықтық реттеу үшін жарамсыз объект болып табылады және керісінше... Халықаралық және мемлекетшілік құқық-бұл құқықтың әртүрлі салалары ғана емес, сонымен бірге әртүрлі құқықтық тәртіптер. Бұл бір-бірімен тығыз байланыста болатын, бірақ ешқашан қиылыспайтын екі шеңбер», - деп жазды Г.Трипель.

Монистік концепцияны жақтаушылар, керісінше, халықаралық және ішкі құқықтың өз арасында айтарлықтай айырмашылықтары жоқ және оны біртұтас құқық ұғымының көрінісі ретінде қарастыру керек деп есептеді. Олардың пікірінше, құқық бүкіл әлемді қамтиды және белгілі бір иерархияда орналасқан тар жеке жүйелерді қамтиды. Бұл ретте монистердің бір тобы (А.Зорн, А. Лассон) мемлекетшілік құқықтық нормалардың халықаралық нормалардан басымдығы туралы көзқарасты, ал екіншісі (Г. келсен, Дж. Кунц) халықаралық құқық әлемде бар ең жоғары құқықтық тәртіп және оның әрекеті «кез-келген бағытта шектелмейді» деген пікірді негіздеді. Г. Кельзен: «мемлекеттер белгілі бір пән халықаралық құқықпен реттелмегендіктен, өз аумағындағы істерді реттеу үшін халықаралық құқыққа тиесілі Құзыретті сақтайды»деп атап өтті.

Кейінгі онжылдықтардағы халықаралық қатынастардың дамуы монистік және дуалистік тұжырымдамалардың бастапқы нұсқасында сәтсіздігін көрсетті. Ұлттық құқық шеңберіндегі құқықтық сала ретінде халықаралық құқық идеясы өткеннің еншісінде қалды. Екінші жағынан, халықаралық-құқықтық нормалар ұлттық-құқықтық нормалардан басым болатын бірыңғай құқықтық тәртіп теориясы да шындыққа жанаспайтыны белгілі болды. Мемлекетаралық ынтымақтастық тәжірибесі халықаралық және ішкі құқық бір-бірімен өзара әрекеттесе алмайды деген пікірді жоққа шығарды. Сондықтан жоғарыда қарастырылған көзқарастар белгілі бір эволюциядан өтіп, «қалыпты» монизм және дуализм ұғымдарын тудырды.

Ч. Хайд атап өткендей, қалыпты дуализм теориясының мәні «халықаралық және мемлекетшілік құқық - бұл әртүрлі құқықтық жүйелер, бірақ олар бір-бірімен тығыз байланысты: олардың нормалары бірдей заттарды реттей алады, бірін-бірі толықтыра алады». Монистік және дуалистік тұжырымдамалардың мазмұнын егжей-тегжейлі талдауға кіріспей, XX ғасырдың екінші жартысында олардың көптеген жақтаушылары халықаралық және ішкі құқықтың арақатынасы мәселесін екі түрлі ретті, бірақ тығыз өзара

әрекеттесетін және белгілі бір жолмен өзара байланысты құқықтық құрылымдар ретінде біртұтас түсінуге жақындағанын атап өтеміз.

Осыған ұқсас көзқарас қазіргі халықаралық құқықтық доктринада кең таралған. Қазіргі әлемде Халықаралық және мемлекетішілік құқықтың тығыз өзара іс-қимылының қажеттілігі бірқатар объективті факторлармен алдын-ала анықталады. Олардың ішінде жақында ғана тек мемлекетішілік реттеу саласына енген қоғамдық қатынастарды интернационалдандырудың қарқынды дамып келе жатқан тенденциясын да, жаһандық проблемалардың пайда болуын да атап өткен жөн, оларды шешу әлемнің көптеген мемлекеттерінің тығыз сындарлы өзара іс-қимылы негізінде ғана мүмкін болады. Сондай-ақ, мемлекетішілік және халықаралық құқықтың байланысы көптеген жағдайларда, әсіресе халықаралық-құқықтық нормаларды іске асыру процесінде заңды түрде қажетті өзара іс-қимыл болып табылатынын есте ұстаған жөн.

Қазіргі уақытта халықаралық құқықтың мемлекеттердің ішкі құқығына әсері артып келеді. Халықаралық құқықтың адам құқықтарын қорғаудағы рөлі ерекше, оның ішінде әлеуметтік-еңбек құқықтары да бар.

Адамзаттың конституциялық тарихы – адам мен қоғам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынастың тарихы, бостандық пен теңдік идеяларының даму тарихы, олардың шындыққа, оның ішінде құқық пен заң арқылы жүзеге асуы.

Жеке өмірге құқық отбасылық өмір, туыстық және достық байланыстар, жақын және басқа да жеке қатынастар, сүйіспеншілік, жанашырлық және ұнатпау салаларында бейресми негізде адамдар арасындағы қарым-қатынас еркіндігінде көрінеді.

Адамның жеке өміріне қол сұғылмаушылық мемлекетке, оның органдары мен лауазымды тұлғаларына азаматтардың жеке өміріне заңсыз және/немесе ерікті түрде араласуға тыйым салуды білдіреді.

Мемлекеттің Конституциясымен бекітілген бостандықтар мен адам құқықтары халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған актілеріне барынша ұқсас және сәйкес келеді.

Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары да, жеке адамның жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы да, ең алдымен, халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған принциптері мен нормаларында өзінің құқықтық көрінісі мен бекітілуін табады.

Осылайша, 1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде 17-бап бар, онда былай делінген: «Ешкім өзінің жеке және отбасылық өміріне ерікті немесе заңсыз араласуға жатпайды... Әр адам заңды осындай араласудан немесе осындай қол сұғушылықтан қорғауға құқылы». 1950 жылғы Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы конвенцияда әркімнің жеке және отбасылық өмірін құрметтеуге құқығы бар (8-бап). Сонымен қатар, жоғарыда аталған халықаралық құжаттар азаматтың бұл өкілеттігін жүйеде тұрғын үйге қол сұғылмаушылықпен және жасырын хат-хабарлармен келтіретінін атап өткен жөн. Сонымен қатар, заңдарда және

халықаралық нормативтік құқықтық актілерде бекітілген осы өкілеттіктердің тізбесі, ең алдымен, қоғамдық қатынастардың тұрақты дамуына байланысты толық болып табылмайды.

Мемлекеттер қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттар мен келісімдер, сондай-ақ халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормалары мемлекеттің құқықтық жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады немесе ұлттық заңнамадан басым болады, осыдан белгілі бір мемлекетте жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығын қамтамасыз ету халықаралық тетіктер арқылы жүзеге асырылатыны туындайды.

Осылайша, адамның жеке өміріне қол сұғылмаушылық құқығын қамтамасыз етудің халықаралық тетігі адам құқықтарын бекітетін халықаралық құқықтық нормалар, адам құқықтарының сақталуын халықаралық бақылау және т. б., заң көмегі, адам құқықтары саласындағы халықаралық келісімдерді жүзеге асыруға жәрдемдесу, сондай-ақ оларды қорғау тетігі (құқықтық рәсімдер, адам құқықтарын жаппай бұзғаны үшін заңдық халықаралық жауапкершілік, халықаралық соттардың қызметі, халықаралық құқық қорғау ұйымдарының жұмысы).

Қазіргі жағдайда халықаралық және қазақстандық нормативтік құқықтық актілердің арақатынасы мәселесі ерекше өзектілікке ие болды, өйткені тарихтың осы кезеңінде ел өзінің мемлекеттілігінің негізін қалады және басынан бастап дұрыс құқықтық негіз қалау өте маңызды. Бұл мәселеге жүгіну практикалық мақсаттарға да байланысты: елге шетелдік инвестициялар, экономиканы дамыту және басқа елдермен тең серіктестік құру қажет.

Қазақстандық еңбек құқығы көздері жүйесіндегі халықаралық құқық нормалары алатын ережені жарыққа шығару үшін алдымен олардың тұтастай алғанда Қазақстанның құқық жүйесіндегі орнын анықтау қажет. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 3-тармағы Республика ратификациялаған халықаралық шарттардың оның заңдарынан басымдығы бар екенін және халықаралық шарттан оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылатыны белгіленген.

Бұдан шығатыны, ҚР Конституциясының 4-бабының 3-бөлігінің мағынасы бойынша Қазақстан өз міндеттемелеріне келісімін білдірген және ол үшін күшіне енген осындай шарттарды Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарымен тану керек.

Бұл заң мен халықаралық шарт арасында қайшылық болған жағдайда, құқық қорғау органдары халықаралық шарттың ережелерін сақтауы керек дегенді білдіреді.

Мемлекетшілік нормативтік құқықтық актілердің иерархиясын ескере отырып, халықаралық шарттардың басым күші туралы норма республиканың заңнамалық және заңға тәуелді актілеріне: ҚР Президентінің жарлықтарына және билік органдарының басқа да нормативтік құқықтық актілеріне қолданылады деген қорытынды жасауға болады.

Сұрақ туындайды: бұл норма барлық халықаралық шарттарға, оның ішінде соңғысы - 1995 жыл қабылданғанға дейін жасалған шарттарға, Қазақстан Республикасының Конституциясына қатысты ма? Бұл жөнінде Конституциялық Кеңес қаулы еткен «Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 3-тармағын ресми түсіндіру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2000 жылғы 11 қазандағы №18/2 қаулысын қарау керек:

1. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 3-тармағын Республика заңнамасының алдында заңдарда белгіленген тәртіппен республика Конституциясына сәйкес жасасқан және тиісті заң қабылдау жолымен Республика Парламенті ратификациялаған халықаралық шарттар басым заңды күшке ие деп түсіну керек.

2. 1995 жылғы Конституция қабылданғанға дейін жасалған күшіне ену шарттары ретінде ратификациялауды көздемеген халықаралық шарттар, егер осы халықаралық шарттар үшін мұндай басымдық құқықтық қатынастардың тиісті салаларын реттейтін Республика заңдарында тікелей көзделсе, қолданыста болады және республика заңнамасы алдында басымдықты сақтайды.

Халықаралық-құқықтық реттеу нормаларының Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына енуі екі бағыт бойынша жүреді: біріншіден, конвенцияны және Қазақстан Республикасы қатысушысы (мүшесі) болып табылатын халықаралық ұйымдар мен олардың органдарының өзге де актілерін ратификациялау жолымен; екіншіден, басқа мемлекеттермен екіжақты және көпжақты халықаралық-құқықтық шарттар жолымен жүзеге асырылады.

Бірқатар елдерде Конвенцияны ратификациялаудың өзі ұлттық құқықтық тәртіпке ешқандай өзгеріс енгізбейді, өйткені ратификациялау және оған заң күшін беру актілері бөлінген (Франция, Италия, Бельгия және т.б.). Басқа елдерде конвенцияларды ратификациялау фактісі конвенцияларды автоматты түрде ішкі құқықтың бір бөлігіне айналдырады (Аргентина, Мексика және т.б.). Соңғыларының қатарына Қазақстан да жатады.

Жалпы қабылданған практикаға сәйкес халықаралық-құқықтық құжатты ратификациялаған әрбір мемлекет оның нормаларын өзінің ұлттық заңнамасына енгізуге міндетті. Демек, адам құқықтарын қорғау саласындағы негізгі құжаттарды ратификациялаумен халықаралық құқық нормалары мемлекеттің ұлттық құқықтық жүйесіне кезең-кезеңімен енгізілетін болады. Нәтижесінде заңдар мен заңға тәуелді актілер блогы заңдарды жалпыға бірдей танылған халықаралық құқық қағидаттары мен нормаларының талаптарына сәйкес келтіру тұрғысынан қайта қаралады.

Сонымен бірге, Адам құқықтары жөніндегі құжаттарға қосыла отырып, мемлекет адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттар негізінде адам құқықтарын өзінің ұлттық деңгейінде қорғауға міндетті.

Адам құқықтарын, әсіресе жеке құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау саласында қол жеткізілген жетістіктермен қатар

проблемалар да бар. Өз кезегінде, проблемалардың болуы көбінесе адам құқықтарының халықаралық стандарттарын ұлттық заңнамаға енгізу процесінің әлсіз теориялық зерттеуіне байланысты. Мұндай проблемалардың қатарына мыналар жатады: адамның жеке құқықтары мен бостандықтарының халықаралық-құқықтық стандарттарын имплементациялау процестерінің жай-күйі мен динамикасы, атап айтқанда: адамның жеке (азаматтық, жеке, ажырамас) құқықтары мен бостандықтарының аражігін ажырату; халықаралық, өңірлік және Ұлттық деңгейлердегі жеке құқықтар мен бостандықтарды құқықтық регламенттеудің генезисі; өмір сүру құқығын, Бостандық және жеке қол сұғылмаушылық құқықтарын, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқықтарын, ар-намыс пен қадір-қасиетті қорғау құқықтарын және т. б. халықаралық-құқықтық регламенттеудің ерекшеліктері, сондай-ақ демократиялық елдердің халықаралық - адам құқықтары мен бостандықтарының құқықтық стандарттары.

Заң ғылымында халықаралық нормалардың мақсаттарын жүзеге асыруға бағытталған және белгілі бір әрекеттерді де, әрекеттерден бас тартуды да қамтитын мемлекеттердің қызметі халықаралық нормаларды имплементациялаумен белгіленген процесті құрайды деп саналады.

Қазіргі әлемде халықаралық және мемлекетішілік құқықтың тығыз өзара іс-қимылының қажеттілігі бірқатар объективті факторлармен алдын-ала анықталады. Олардың ішінде жақында ғана тек мемлекетішілік реттеу саласына енген қоғамдық қатынастарды интернационалдандырудың қарқынды дамып келе жатқан тенденциясын да, жаһандық проблемалардың пайда болуын да атап өткен жөн, оларды шешу әлемнің көптеген мемлекеттерінің тығыз сындарлы өзара іс-қимылы негізінде ғана мүмкін болады. Мемлекетішілік және халықаралық құқықтың байланысы көптеген жағдайларда, әсіресе халықаралық-құқықтық нормаларды іске асыру процесінде заңды түрде қажетті өзара іс-қимылды білдіреді.

Халықаралық пенитенциарлық құқық нормаларын имплементациялау процесі, олардың әрекет ету механизмі қажетті зерттеулер алған жоқ. Халықаралық нормаларды имплементациялау мәселесіне ғылыми негізделген көзқарас мемлекетішілік қылмыстық-атқару қатынастарына белсенді ықпал етуге және басқаруға мүмкіндік береді; халықаралық пенитенциарлық құқық нормаларының нұсқамаларын іске асыру мемлекетішілік құқық жазықтығында.

Қазақстан Республикасында халықаралық пенитенциарлық құқық нормаларын жүзеге асыру проблемасы тиісті ғылыми-практикалық тұжырымдаманы қалыптастырудан тұрады.

Тәжірибе көрсеткендей, біріншіден, халықаралық құқық нормаларын имплементациялау тек оның органдары тұлғасындағы мемлекеттің заң шығару қызметіне ғана қатысты емес, сонымен қатар халықаралық-құқықтық нормалардың нұсқамаларын тікелей (материалдық) іске асыруды қамтамасыз ететін ұйымдастырушылық (құқық қолдану) сипаттағы шаралардың кең спектрін жүргізуді көздейді.

Екіншіден, халықаралық құқық нормаларын имплементациялау тек мемлекетішілік құқық шығармашылығымен немесе құқық қолдану қызметімен шектелмейді. Халықаралық үкіметаралық ұйымдардың рөлі мен маңыздылығының артуымен мемлекеттер оларды қылмысқа қарсы күрес жөніндегі халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысу арқылы көпжақты халықаралық шарттарды имплементациялау органдары ретінде пайдалануға көбірек жүгінуде

Осылайша, халықаралық-құқықтық стандарттарды имплементациялау тетігі екі деңгейге — ұлттық және халықаралық деңгейге негізделген, олардың әрқайсысы өз кезегінде құқықтық және ұйымдастырушылық-құқықтық құралдар жүйесін қамтиды. «Имплементация» өзінің мазмұны бойынша ішкі құқыққа қатысты қолданылатын «іске асыру» ұғымына қарағанда әлдеқайда кең. Осылайша, ішкі құқық субъектілерінің өздерінің субъективті құқықтары мен міндеттерін іске асыру жөніндегі қызметі, әдетте, заң шығарумен байланысты емес, ұйымдастырушылық-жедел шаралардың құқықтық делдалдық жиынтығы болып табылады.

Ұлттық деңгейде имплементация тетігі - бұл мемлекеттер стандарт ретінде таныған халықаралық-құқықтық нормаларды мемлекетішілік заңнамада бекітуге және көрсетуге ықпал ететін құқықтық құралдар жүйесі.

Халықаралық құқық нормаларын имплементациялаудың ұлттық тетігінің негізгі міндеттерінің бірі мемлекетішілік имплементация жүйесі мен халықаралық арасындағы барынша тығыз өзара іс-қимылды орнату және қолдау болып табылады.

Егер ұлттық-құқықтық құралдар жүйесі ұлттық заңнаманы «үйлестіруге» ықпал етсе (яғни оны реттеу бөлігінде халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру), онда іске асыру имплементация тетігінің екінші буынының — ұйымдық-құқықтық құралдар мен әдістер жүйесінің күш-жігерінің нәтижесінде пайда болады.

Ұлттық ұйымдық-құқықтық құралдар жүйесі ҚР Конституциялық органдарынан-Парламенттен, Үкіметтен, Президенттен, соттан тұрады, олар өз қызметінде қандай да бір жолмен біздің елімізде халықаралық құқық нормаларын имплементациялауды қамтамасыз етеді.

Әрбір мемлекетте Қазақстанда халықаралық стандарттарды имплементациялау тетігінің ұтқырлығын арттыруға ықпал ететін арнайы органдар құрылуы мүмкін (мысалы, ҚР Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі Комитет, әйелдерді қорғау жөніндегі Комитет және т.б.).

Халықаралық құқық нормаларын енгізуде прокуратура, ішкі істер органдары, сот және т. б. сияқты құқық қорғау органдары ерекше орын алады.

Халықаралық құқықтың ұлттық құқықтық жүйедегі орны мен рөліне сәйкес шетелдік, сондай-ақ халықаралық сот және құқық қорғау органдарының шешімдерін тану және орындау мәселелері де шешілуі тиіс (Интерпол ҰБО халықаралық қылмысқа қарсы күрестегі рөлі, оған ҚР кіруі, ПМ және Әділет министрлігімен бірлескен жұмыс).

Халықаралық стандарттарды имплементациялаудың халықаралық-құқықтық құралдары жүйесі мемлекеттердің міндетті орындауына жататын құқықтық нормаларды қамтитын халықаралық келісімдердің өзін қамтиды. Ал көпжақты конвенциялар ынтымақтастық құралдарын ғана емес, сондай-ақ оңайлатуды да білдіреді: мұндай конвенциялардың бірі мүше мемлекеттер арасында жасалатын ондаған екіжақты келісімдерді алмастыра алады.

Имплементацияның халықаралық ұйымдық-құқықтық құралдарына ұйымдардың жарғылық органдарының қызметі, мысалы, БҰҰ, Еуропа Кеңесі — тиісінше Қауіпсіздік Кеңесі және Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот жатады.

Сот статистикасы әдістерінен басқа халықаралық құқық нормаларын имплементациялаудың тиімділігін бағалаудың мүмкін әдістеріне мыналар жатады:

1. мемлекеттік сот, құқық қорғау және басқа да органдар басшыларының халықаралық құқық нормаларын және оны қолдану практикасын жеткілікті білуі;

2. әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларында ресурстардың (қажетті әлеуеттің) болуы, мысалы, халықаралық-құқықтық міндеттемелерді ескеретін шығыстардың баптары бар ма;

3. қоғамдық сана деңгейі.

Теория мүддесі үшін ғана емес, ең алдымен практика мүддесі үшін халықаралық құқық нормаларын, өзара іс-қимылдың негізгі принциптерін, олардың жұмыс істеу тәсілдері мен нысандарын имплементациялаудың мемлекетшілік және халықаралық ұйымдық-құқықтық тетігінің оңтайлы моделін ғылыми әзірлеу қажет.

Бұл мәселелерді қанағаттанарлық шешу тек заң ғылымында мүмкін емес. Сондықтан бірнеше заң ғылымдарының, атап айтқанда Қылмыстық, Қылмыстық-атқару құқығы, криминология, халықаралық жария, конституциялық құқық және жалпы құқық теориясының тоғысында зерттеулер жүргізу қажеттілігі туындайды.

Жалпы ережеге сәйкес халықаралық шарттың ережелерін іске асырудың екі мүмкіндігі бар: немесе мемлекет біріншісін іске асыру мақсатында ұлттық-құқықтық нормаларды қабылдайды немесе ол жеке тұлғалардың қатысуымен тиісті қатынастарды реттеу үшін шарттың ережелерін қолдануға рұқсат береді. Бірінші жағдайда (ұлттық-құқықтық инкорпорация) шарт ережелерінің негізінде және оларды орындау үшін ұлттық құқықтың жаңа нормалары шығарылады, қолданыстағылары өзгертіледі не жойылады.

Екінші жағдайда халықаралық шарттың ережелерін іске асыру үшін Ұлттық құқықта халықаралық Шартты қолдануға санкция беретін сілтемелік нормалар қолданылады.

ҚР Қылмыстық-атқару құқығы нормаларын қолдану шарттары (халықаралық-құқықтық актілерден туындайтын нормалар) халықаралық құқық нормаларында қамтылған. Мұндай нормаларды ұлттық құқыққа

инкорпорациялау, әдісіне қарамастан, норманың сипатын халықаралық құқық нормасы ретінде өзгертпейді, тек оның мемлекетішілік салада қолданылуын анықтайды, яғни ұлттық соттарды халықаралық құқық нормасын қолдануға, ал жеке тұлғаларды оны орындауға міндеттейді. Айта кету керек, рецепт бойынша норманың мазмұны осыдан өзгермейді, өйткені халықаралық құқық нормасы (яғни мінез-құлық ережесі) өзгермейді, ол мемлекет аумағында да әрекет ете бастайды.

Халықаралық құқық нормаларын біріктірудің екі әдісін қарастырыңыз. Біріншісі-қабылдау (латын тілінен аударғанда «rescriptio» — осы қоғамның басқа елде, басқа құқықтық жүйеде пайда болған әлеуметтік нысандарды қарызға алуы және бейімдеуі) — бұл әмбебап әдіс мемлекеттің халықаралық міндеттемелерді орындауға бағытталған ұлттық құқық нормаларын қабылдауы арқылы халықаралық-құқықтық актілердің тұжырымдамаларын мемлекетішілік құқықтық актілерде дәл жаңғыртуды белгілеу үшін қолданылады.

Мемлекет өзінің ұлттық құқығына халықаралық құқыққа сілтеме жасайтын және белгілі бір ұлттық қатынастарды реттеу үшін халықаралық шарттың немесе әдет-ғұрыптың ережелерін қолдануға рұқсат беретін норманы (нормалар тобы, құқықтық институт) енгізген кезде халықаралық құқық талаптарын орындаудың келесі әдісі сілтеме деп аталады.

Сілтеме-халықаралық шарттарда немесе әдет-ғұрыптарда белгіленген ережелерді қандай да бір мемлекетішілік қатынастарды реттеу үшін мемлекетішілік құқықтың нұсқамасына немесе рұқсатына сәйкес пайдалану. Анықтамалық норма тек осы құқық жүйесінің әрекет ету саласында «бөтен» құқықтық жүйенің нормаларын қолдануға рұқсат береді. Іс жүзінде халықаралық-құқықтық шартқа сілтеме ондағы ережелерге сілтеме жасаудан басқа ештеңе емес.

ҚР Қылмыстық-атқару жүйесін реформалау елдің демократиялық дамуының критерийлерінің бірі болып табылады. Реформаның қажеттілігі, ең алдымен, ҚАЖ-ның ұзақ уақыт бойы тұтқындарды қуғын-сүргін және қанау машинасы ретінде құрылуымен және жұмыс істеуімен байланысты болды. ҚАЖ - бұл мекемелер-колониялардың, тергеу изоляторларының, түрмелердің, қылмыстық-атқару инспекцияларының үлкен желісі. Қылмыстық-атқару заңнамасының нормативтік ережелерінің көп бөлігі халықаралық стандарттарға сәйкес келеді деп жалпы қабылданған. Сонымен қатар, қайшылықтар әлі шешілмеген кейбір аймақтар бар, бұл:

- босатылғандарды әлеуметтік оңалту;
- қамаудағыларды өз құқықтары туралы хабардар ету тәртібі;
- еңбекке тарту тәртібі және еңбекті ұйымдастыру қағидаттары;
- қоғамдық ұйымдардың қамаудағыларға көмек көрсетуге, бас бостандығынан айыру орындарын патронаждауға қатысуы;
- сотталғандарды спортпен және дене жаттығуларымен қамтамасыз ету.

Қазақстан құқығының халықаралық-құқықтық пенитенциарлық стандарттарға сәйкестігі тұрғысынан Халықаралық құқық нормаларын ұлттық

құқық нормаларымен салыстыру ҚР Конституциясынан басталуы тиіс. Содан кейін заңдар, Президенттің жарлықтары, сондай-ақ Үкіметтің қаулылары мен өкімдері, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының нормативтік актілері, заңға тәуелді актілер және әртүрлі мекемелердің жарғылық құжаттары талданады.

Бұл қатынастың негізгі ережесі-Ішкі құқық халықаралық құқыққа қарағанда аз құқықтарға кепілдік бермеуі керек және ол көп кепілдік бере алады.

Осылайша, отандық қылмыстық-атқару құқығы нормаларының халықаралық пенитенциарлық стандарттарға сәйкестігін талдауды ҚАЖ институттары бойынша жүзеге асыру керек:

- 1) негізгі принциптер;
- 2) шағымдарды беру және қарау рәсімі;
- 3) ұстау шарттары;
- 4) медициналық қызмет көрсету және денсаулықты қорғау;
- 5) сотталғандардың сыртқы әлеммен байланысы;
- 6) еңбек;
- 7) білім беру және мәдени қызмет;
- 8) спорт және демалыс.

Алайда халықаралық құқық нормаларын имплементациялау жөніндегі шараларды жүзеге асыру жеткіліксіз. Конвенцияларға қосылу және ең жетілдірілген ішкі нормаларды әзірлеу әлі де адам құқықтары мәселесін шешпейді. Атқаратын лауазымына қарамастан, қоғамның барлық мүшелері тарапынан заңдардың қолданылуына және оларға құрметке кепілдік беретін тетік құру қажет. Адамның құқықтары мен бостандықтарына осындай көзқараспен ғана құқықтық мемлекет құруға болады, өйткені құқықтық мемлекет ұғымының өзі заңның басымдығын, жалпыадамзаттық құндылықтардың басқалардан үстемдігін білдіреді.

Құқық қорғау органдарының қызметінде Халықаралық құқық нормаларын имплементациялау да үлкен рөл атқарады. Мәселен, 1979 жылғы 9 мамырдағы Еуропа Кеңесі Парламенттік Ассамблеясының № 690 Қарарының мысалында полиция қызметі этикасының негізгі қағидаттары айқындалған, Қазақстан Республикасындағы құқық қорғау органдарының қызметін реттейтін ұлттық мемлекетшілік заңнамаға бірқатар ережелердің енгізілуін байқауға болады.

Міне, оның кейбір ережелері:

1. Полиция қызметкері өз азаматтары мен қоғамын зорлық-зомбылыққа, ұрлыққа және басқа да зиян келтіретін әрекеттерге қарсы қорғау міндеттері арқылы заңмен белгіленген міндеттерді орындауы керек.

2. Әрбір полиция қызметкері өз міндетін адал, бейтарап және абыроймен орындауға міндетті. Атап айтқанда, ол сыбайлас жемқорлықтың барлық түрлеріне қарсы тұруы және одан аулақ болуы керек. Сыбайлас жемқорлық ұғымының анықтамасы жоқ, бірақ әрбір полиция қызметкері оның қайдан басталатынын біледі. Пара мен сыбайлас жемқорлықты болдырмау өте

маңызды, өйткені полиция сыбайлас жемқорлыққа ұшыраған кезде бұл сыбайлас жемқорлық ерте ме, кеш пе қоғамның қалған бөлігіне де таралады.

3. Ешқандай жағдайға қарамастан жаппай өлім жазасына, азаптауға және адамгершілікке қарсы немесе қорлайтын қарым-қатынастың немесе жазаның басқа түрлеріне тыйым салынады. Полицей осындай сипаттағы шараларды қамтитын кез келген бұйрықты немесе өкімді құрметтемеуге және орындамауға міндетті. Жазаны анықтау сот органдарының міндеті болып табылады, сондықтан полиция бұл функцияны заңсыз қабылдамауы керек. Атап айтқанда, полиция жаппай өлім жазасына немесе осындай қатыгез сипаттағы басқа да іс-шараларға қатыспауы керек. Бұл тыйымның маңыздылығы соншалық, полицей, тіпті мұндай іс-шаралар туралы бұйрықты жоғары тұрған органдар берген жағдайда да, оған бағынбауға міндетті.

4. Полицей бастығы берген бұйрықтарды адал орындауға міндетті, бірақ егер ол өзінің заңсыз сипатын білсе немесе білсе, кез келген өкім орындалмайды. Бұл мақала барлық бұйрықтардың ауқымын кеңейтеді. полиция оны орындамауы керек. Бұл мақаланың шынайы мәні, ең алдымен, полиция қызметкері иерархияланған және қатаң тәртіпке бағынатын ұйымның мүшесі бола отырып, көп жағдайда бастық берген бұйрықтарды автоматты түрде орындайтынын атап өту болып табылады. Көптеген жағдайларда заңды қорғауға бағытталған бұйрықты дереу орындау қажет. Алайда, полиция қызметкері бұйрықтың заңсыз екенін түсінгенде, оны орындамауы керек.

5. Полиция қызметкері заң бұзушылықтарға қарсы тұруы керек. Жеке тұлғаға тікелей немесе өтелмейтін және елеулі зиян келтіретін бұзушылыққа жол берілген жағдайда, ол өзінің барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, кідіріссіз шаралар қабылдауға міндетті.

6. Егер жасалған бұзушылық тікелей немесе өтелмейтін және Елеулі зияннан қорқуға негіз бермесе, ол бұл бұзушылықтың салдары немесе қайталануы болмайтындығына көз жеткізуге міндетті, ол үшін ол болған оқиға туралы бастығына хабарлайды. Егер оның баяндамасы назардан тыс қалса, ол жоғары тұрған органдарға жүгіне алады. Бұл мақала Заңның елеулі бұзылуына қатысты. Декларация бұзушылықтардың екі түрін ажыратады. Бірінші жағдайда, біз жаппай өлім жазасы сияқты тікелей немесе өтелмейтін елеулі зиян туралы айтып отырмыз. Мұнда полиция қызметкері дереу әрекет етуі керек. Басқа жағдайлар — бұл бұзушылықтар тікелей немесе қалпына келтірілмейтін елеулі зиян келтірмейтін сияқты. Мұндай жағдайларда полицей құқық бұзушылық туралы өзінің бастығына хабарлауға тиіс және сот сипатындағы бұлтартпау шараларына барысы беріледі.

7. Заңсыз өкімді орындаудан бас тартқан полиция қызметкері тәртіптік жазаға тартылмауы немесе сотқа берілмеуі керек. 7-бап қажет 4-баптан туындайды. Берілген заңсыз жазада полиция декларациясының шынайы мәні жойылған кезде, бұл бұйрықты орындамаған полиция қызметкері өз әрекеттері үшін жазаланбауы керек. Тағы да атап өтілді: бұл мақала барлық заңды бұйрықтардың орындалуын қамтамасыз етуге бағытталған; сонымен бірге, ол

бұйрықты орындамаған полицейді өзінің бағынбауының негіздерін көрсетуге міндеттейді.

8. Қадағалауды, ұстауды, күзетуді немесе тасымалдауды жүзеге асыратын полиция қызметкері әлі күдікті болмаса да, нәсіліне, діни немесе саяси сенімдеріне байланысты заңсыз әрекеттер жасай бастаған адамдармен ынтымақтаспауы керек-қудалау және қамауға алу қаупі сияқты. Мұнда ол екі көзқарас арасында компаға келуге мәжбүр. Бір жағынан, ол азаматтардың нәсілдік, діни немесе саяси сенімдері үшін қудалануына шыдай алмайды. Ол полиция қызметкері ретінде нақты және нақты әрекет етуі керек: мысалы, екінші дүниежүзілік соғыс кезінде жүзеге асырылған еврейлерді тұтқындауға көмектесуден бас тартуы керек. Екінші жағынан, ол бүгінде көптеген қылмыстар жасырын саяси себептермен жасалатынын білуі керек. Ирландияда қылмыстардың шамамен 40%- ы саяси себептермен түсіндіріледі.

Декларацияның 8-бабының шынайы мағынасына сәйкес, ол күдікті белгілі бір саяси ұйым мүшелерінің жалпы қабылданған жазаларына ұшырауға және оған, мысалы, аса ауыр қылмыстар үшін жауапкершілік жүктеуге тырысуы керек. бомба төсеу сияқты. Бұл әсіресе террористерді іздеу кезінде ұсынылады. Сонымен қатар, бұл жасалған қылмыс қылмыстық құқық саласына енген кезде ерекше маңызға ие болады. Бұл мақала полиция қызметкері адамды тек еврей немесе саяси партияның мүшесі болғаны үшін қамауға алмауы керек екенін атап өтуге тырысады. Сонымен бірге, мақала полицияның қандай да бір адамды қылмыстық жазаланатын іс-әрекет жасады деп күдіктенуге негіз болған кезде, ол өзінің нәсіліне, саяси немесе діни сенімдеріне байланысты жеке тұлғаны белсенді түрде қудалаудан бас тартпауы керек екенін көрсетеді. Қылмыс пен терроризмге қарсы күресті Еуропа осындай ауыр күресте жеңіп алған ұлы азаматтық бостандықтардың жоғалуы мүмкін емес. Шындығында, террористердің мақсаты көбінесе қоғамды жою болып табылады, сондықтан қоғам тәртіпсіздіктерге қарсы террористік әдістермен күресуге мәжбүр. Осылайша өркениетті қоғамның апатты күйреуі басталады. Осы жерден біз саяси және діни бостандықтар мен нәсілдік толеранттылықты қорғауымыз керек, сонымен бірге террористік әрекеттерге қарсы күресуге бар күшімізді саламыз.

9. Полиция қызметкері өз әрекеттері үшін де, егер олар заңға сәйкес келмесе, бұйрыққа сәйкес орындайтын немесе орындамайтын әрекеттері үшін де жеке жауап береді. Қарапайым, бірақ мағынасы зор позиция бар. Бұл ағылшын құқықтық доктринасын тағы бір рет жоғарылатады және теорияларды жоққа шығарады. Онда бейтаныс бастықтардың артындағы полиция қызметкері қауіпсіз болады, ал түсініксіз нұсқаулардың астында ол жабық болады дейді. Бұл ереже жеке полицейдің жауапкершілігін біржақты сипаттайды. Әрине, бұл ауыр жүк. алайда, ол оған күш береді. Мүмкін, жеке полицейдің жауапкершілігі туралы осы мақалада оның басшыларының жауапкершілігі алынып тасталмайтындығы атап көрсетілген. Демек, полиция қызметкері қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Әдетте, ол Азаматтық кодекске сәйкес

қызметтік борышын орындау кезінде билікті қолдануға байланысты және Көше қозғалысының бұзылуына әкеп соқтырған әрекеттер үшін жауапқа тартыла алмайды. Әрине, атқарушы билікті асыра пайдалану мен теріс пайдаланудың барлық жағдайларында мемлекет жауапты болады.

10. Өкімдерді беру құзыретінің нақты шекаралары болуы тиіс. Бұл бастық полиция қызметкерінің қандай әрекет немесе әрекетсіздік үшін жауапты екенін анықтай алуы үшін қажет. Құзыреттіліктің нақты анықтамасы полицейдің мүддесі үшін. Бұл мақала заң шығарушы мен билік үшін директивалық қондырғы ретінде әрекет етеді және жеке полиция қызметкеріне бағытталмайды. Құқық комитеті Нидерландыда полицияның екі мекемеге, яғни Әділет Министрлігіне және ішкі істер министрлігіне бағынатындығына назар аударды. Мұндай жүйеде полиция қарама-қайшы бұйрықтар алған кезде өз нұсқасын жасауға тырысады деген қауіп бар.

11. Заңнама полицияның әрекеті нәтижесінде туындауы мүмкін барлық зиянға қарсы заңды кепілдіктер мен құқықтық құралдар жүйесін қарастыруы керек.

12. Өз міндеттерін орындау кезінде полиция қызметкері заңды түрде қажетті және рұқсат етілген мақсаттарға жету үшін өзінің барлық құқықтарын қолдануы керек; сонымен бірге ол мұндай жағдайда тағайындалғаннан гөрі зорлық-зомбылық жасамауы керек. Қызметтік борышын орындау кезінде полиция кейде зорлық-зомбылыққа жүгінуге мәжбүр болады. Бұл ретте полицияның зорлық-зомбылықты қолдануға рұқсаты жоқ екенін атап өту маңызды, дегенмен зорлық-зомбылықтың не екенін, оның шекаралары қандай екенін анықтау мүмкін емес; полицияның тек ерекше жағдайларда ғана күшке жүгінуге құқығы бар екенін, содан кейін тек ақылға қонымды дәрежеде екенін атап өту өте маңызды. Полицейлерге берілген биліктің толықтығының негізі туралы ереже болуы керек. қоғамдағы полицияның беделі көбіне сол әдістерге байланысты. ол өз міндеттерін орындау кезінде қолданады.

13. Полицейде қаруды қолдану тәсілдеріне және оны қолдануға болатын жағдайларға қатысты нақты және жан-жақты нұсқаулар болуы керек. Заң комитеті Ирландия мен Ұлыбританиядағы қарапайым полиция қызметкері қаруланбағанын атап өтті. Бұл мақаланың оған қатысы жоқ. Алайда, бұл азаптарда қарулы полиция да бар және БҰҰ-ға мүше басқа елдерде полиция әдетте қаруланған-бұл мақала пайдалы деп қабылданады.

14. Медициналық көмекке мұқтаж адамды тұтқындаған полицей оған медициналық персоналды тарту арқылы осы көмекті қамтамасыз етуге, қажет болған жағдайда оның өмірі мен денсаулығын сақтау үшін шаралар қолдануға міндетті. Бұл қамауға алу медициналық бақылауда болған кезде дәрігерлер мен басқа медициналық қызметкерлердің нұсқауларын орындауы керек.

15. Полиция қызметкері өзі хабардар болатын құпия сипаттағы барлық істерді құпия ұстауы керек; бұл талап одан әрі оның қызметтік борышын немесе заң ережелерін орындауы басқа жерде жүзеге асырылған кезде де жалғасады.

Бұл мақала бірнеше жыл бұрын Нидерландыда болған келесі оқиға арқылы түсіндірілуі керек. Парламенттің бір мүшесі мас күйінде көлік жүргізгені үшін ұсталды. Бір депутат мас күйінде көлік жүргізгені үшін ұсталды. Полиция қызметкері көлікті тексерген кезде оның портфелінде ішімдікке қарсы сөз мәтіні бар екенін анықтады. Полиция қызметкері сөйлеген сөзін баспасөзге таратып жіберді, осылайша сөздің өзін әбден жаманатты етіп, адамның саяси мансабына айтарлықтай зиян келтірді.

Бұл тәжірибе өте жағымсыз, өйткені ол сыбайлас жемқорлыққа толы (2-бапты қараңыз) және полицияның өзінде қобалжу мен күдік атмосферасын тудырады.

1. Осы Декларацияның талаптарын орындайтын полицейдің өзі қызмет ететін қоғамнан пәрменді материалдық және моральдық қолдау алуға құқығы бар.

Полиция мен қоғам арасындағы жақсы қарым-қатынас маңызды рөл атқарады. Бірде-бір полиция қызметкері өзі қызмет ететін қоғамдастық тарапынан тиімді моральдық және материалдық қолдау көрмейінше, өз міндеттерін ойдағыдай және қоғам мүддесі үшін атқара алмайды. Өкінішке орай, БҰҰ-ға мүше елдердің көпшілігінде полиция мен қоғам арасындағы қарым-қатынас нашарлап барады. Осы Декларация олардың жақсаруына ықпал ете алады деп үміттенейік.

III. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ТЕНДЕНЦИЯЛАР: ТЕОРИЯ МЕН ПРАКТИКАНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.

Адам құқықтары, олардың әлеуметтік түп-тамырлары, мақсаты – мыңжылдықтарды басып өткен, саяси-құқықтық, этикалық, діни-философиялық ой-пікірлердің үнемі назарында болған адамзаттың тарихи-әлеуметтік және мәдени дамуының мәңгілік мәселелерінің бірі. Адам құқықтары-күрделі көп өлшемді құбылыс. Әр түрлі дәуірлерде адам құқықтары мәселесі үнемі саяси-құқықтық болып қала отырып, биліктегі таптардың әлеуметтік жағдайына байланысты діни, этикалық немесе философиялық дыбысқа ие болды.

Біздің дәуірімізге дейінгі V–IV ғасырларда адам құқықтарының пайда болуы ежелгі полистерде (Афина, Рим) азаматтық қағидатының пайда болуы прогресс пен бостандыққа жету жолындағы үлкен қадам болды. Адам құқықтарының әртүрлі таптық және таптық құрылымдар арасында біркелкі бөлінбеуі, тіпті бұл құл құқықтарынан толық айыру қоғамдық дамудың сол кезеңдері үшін сөзсіз болды. Мұндай дамудың әрбір жаңа кезеңі адам құқықтарына жаңа қасиеттер қосып, оларды кең ауқымды субъектілерге таратты. Бұл өздігінен емес, таптар мен таптардың өз құқықтары мен бостандығы үшін, оны кеңейту және байыту үшін күресінің нәтижесінде болды.

Адам құқықтары мәселесі әрқашан құқықтарға ие болу, адамның қоғамдағы орнын белгілейтін құқықтарды кеңейту үшін жүргізілген өткір таптық шайқастардың тақырыбы болды.

Мәдени прогрестің бұл аспектісін қоғамның табиғи және тарихи дамуымен моральда, құқықта, дінде, философияда ізгілік принципінің өсуінен байқауға болады. Ежелгі құл қарабайыр жабайыға қарағанда, ортағасырлық крепостник ежелгі құлға қарағанда, ал ерте буржуазиялық қоғамның жалдамалы жұмысшысы ортағасырлық крепостникке қарағанда еркін. Қоғамның бостандық жолымен дамуы тек прогрессивтік принциптердің ілгерілемелі құрылуы болмаса да, тарихи прогресс қоғамдық дамудың барлық апаттары мен бейберекет жинақтауларынан өтетін өз алдына құбылыс.

Бостандық деңгейі минималды болды және тек билеуші шынды қамтыды. Мұндай жағдайларда адамдардың қалыпты өмірді қамтамасыз етуге деген талаптары шындыққа жанаспады. Адамдар жоғарғы билік өкілдерінен жердегі Құдайдың қорғаушыларын немесе жай ғана сөзсіз бағынуды талап ететін қожайындарды көрді.

Азаматтық бостандықтардың дамуына биліктің бөлінуін енгізген, табиғи құқық идеяларын қабылдаған және дамытқан римдіктер үлес қосты.

Орта ғасырларда бостандық өте шектеулі болды, өйткені феодалдық қоғам – жалпыға бірдей тәуелділік қоғамы. Экономикалық емес мәжбүрлеу жүйесі, таптық иерархия, көпшіліктің құқықсыздығы озбырлықты, күшке табынуды, жүйелі зорлық-зомбылықты тудырды. Алайда, осы кезеңде

Англияда монархтың құқығын шектеу әрекеттері, монархияны таптық өкілдікпен байланыстыру, монархтың үстемдігі үшін ол ұстанатын ережелерді анықтауға деген ұмтылыс пайда болады. Монархтың, барондардың, рыцарлықтың қарсыласуы 1215 жылғы Ұлы Хартияның қабылдануымен аяқталды. Онда корольдік шенеуніктердің озбырлығын ауыздықтауға, судьяларды, шерифтер мен констабльдерді, заңдарды білмейтін немесе оларды орындауға дайын емес адамдарды қызметке тағайындамауға қойылатын талаптарға бағытталған мақалалар бар. Ұлы Хартияның 39-бабы айрықша орын алады, ол бостандықтарға қатысты жазаларды тең құқықтардың заңды үкімі бойынша және елдің заңы бойынша ғана қолдануды қарастырады.

Адам құқықтарының дамуындағы маңызды қадам XVII-XVIII ғасырлардағы буржуазиялық–демократиялық революциялар болды, олар адам құқықтарының кең жиынтығын ғана емес, сонымен бірге адам құқықтарының әмбебаптығына негіз болған ресми теңдік принципін ұсынды.

Адам құқықтары каталогын тереңдету мен дамытудың келесі кезеңі XX ғасырдың екінші жартысы болды. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін адам құқықтарының өрескел жаппай бұзылуымен бірге олар мемлекетішілік проблемадан асып, халықаралық қоғамдастықтың тұрақты назарына айналды.

Қазіргі уақытта қазіргі әлемде адам құқықтарын қорғау мәселесі әрбір жеке мемлекеттен асып кеткен кезде, адамның негізгі құқықтары болып табылатын әмбебап халықаралық-құқықтық стандарттарды құру қажеттілігі туындады. Бұл негізгі құқықтар мемлекет төмендей алмайтын жолақты анықтаған жеке тұлғаның құқықтары мен мүдделерінің жалпыадамзаттық стандарттарын белгілеген бірқатар маңызды халықаралық-құқықтық актілерде көрсетілген. Бұл дегеніміз, адамның құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің ішкі құзыретінің объектісі болудан бас тартып, бүкіл халықаралық қоғамдастықтың ісіне айналды.

Адам құқықтарының тарихы адамның табиғи және бөлінбейтін құқықтары туралы табиғи-құқықтық идеялар бағытында қалыптасқан идеялар адам мен азаматтың құқықтары туралы қазіргі заманғы ережелердің, адам мен азаматтың құқықтық мәртебесі туралы қазіргі тұжырымдамалардың, құқықтың үстемдігі мен заңның үстемдігі туралы, азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет туралы. Бұл табиғи-құқықтық тәсіл (қазіргі модификацияда) Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясында өзінің танылуын тапты, оған сәйкес адам, оның құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық болып табылады. Бұл ретте адамның және жалпы азаматтың, әсіресе конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мақсаты мемлекеттік саясаттың мәні болып табылатынын есте ұстаған жөн. Бұл мақсат құқықтар мен бостандықтарға әлеуметтік сенімділік береді, яғни осы конституциялық құқық мүдделері үшін пайдаланылатын топтар мен популяцияларды көрсетеді. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары өз бетінше маңызды емес, бірақ олар адамдардың нақты қажеттіліктері мен олардың мүдделерін қанағаттандыруға қызмет етеді.

Осылайша, конституциялық құқықтар мен бостандықтар – бұл әрбір адамға және азаматқа өз мүмкіндіктері мен мүдделеріне сәйкес Конституциямен берілген құқықтарды іске асыру үшін өз мінез-құлқының түрі мен өлшемін еркін және дербес таңдауға тең мүмкіндік беретін, ҚР Конституциясында бекітілген, мемлекет қорғайтын және кепілдік берген құндылықтар.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы демократиялық даму жолына түскен кезде халықаралық құқық нормалары Қазақстан Республикасының азаматы үшін жай ғана алаңдататын ұғым болып табылмайды, бұл Қазақстанның екі іргелі заңнамалық актісінде тікелей Растауды табады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адамның, оның құқықтары мен бостандықтарының қоғамдық қатынастар жүйесіндегі ерекше орнын айқындады, қоғамда және мемлекетте әрекет ететін аса маңызды қағидат ретінде жеке адамның құқықтары мен мүдделерін қорғауды ұсынды, демек, біздің мемлекетіміз үшін адам және азамат құқықтарының бостандығы идеясы Конституциялық Тұжырымдаманың ажырамас бөлігіне айналды.

Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтауда, қорғауда және қорғауда олардың сақталуының мемлекеттік кепілдіктері маңызды рөл атқарады.

Конституцияның 2-тарауында адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын бекітуден басқа, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары бөлінбейтін және әркімге туғаннан тиесілі екендігі көрсетілген. Бұл өмір сүру құқығы, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы және жеке адамның қадір-қасиетін мемлекет қорғайды және оны кемсітуге ештеңе негіз бола алмайды.

Адам құқықтарын қамтамасыз ету, оларды жүзеге асырудың сенімді тетігін құру мәселесі көптеген заңгер ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты. Бұл мәселені зерттеу құқықтық айналымға адам құқықтарының «кепілдіктері» сияқты категорияны енгізуге әкелді, бұл «кепілдік» сөзінің этимологиясымен түсіндіріледі – кепілдік, бір нәрсеге кепілдік, қауіпсіздік. Тек ғылыми негіздегі бұл категория отандық өнеркәсіпте және адам құқықтары жөніндегі халықаралық нормативтік құқықтық актілерде қолданылмаған және қолданылмайды, бұл оны түсінуге әртүрлі көзқарастарды тудырды – мұндай элементті заңда толық жоққа шығарудан егжей-тегжейлі анықтауға дейін. кез келген құқықтық норманың қажетті белгісі ретінде зерттеу, құрылымын анықтау, жіктеу, негіздеу.

«Жеке өмірге қол сұғылмаушылық» институты Конституцияның әртүрлі баптарында қамтылған көптеген түрлі кепілдіктерді қамтиды және осы тұжырымның негіздемесінде мыналарды көрсетеді:

«а) адамның жеке және отбасылық құпияға, өзінің ар-намысы мен жақсы есімін қорғауға құқығы белгіленеді. Туыстарының шығу тегіне немесе іскерлік белсенділігіне, жақын қарым-қатынастарына, отбасының қаржылық жағдайының көздеріне және т.б. қатысты мәліметтерді ешкімнен талап етуге болмайды. егер адамның ар-намысы мен жақсы Есімі қорланса немесе

қорланса, ол сот арқылы қылмыстық кодексте көзделген моральдық залал үшін жаза немесе өтемақы талап етуге құқылы. Егер адамды жала жабатын және оған нұқсан келтіретін мәліметтер баспасөзде жарияланса, сот сол баспасөз органын осы мәліметтерге теріске шығаруды жариялауға міндеттеуге құқылы.

б) әркімнің хат алмасу, телефон арқылы сөйлесу, пошталық телеграф және өзге де хабарламалар құпиясына құқығы бар. Сондықтан хаттар мен басқа да пошта жөнелтілімдерін перлюстрациялауға (ашуға), телефон арқылы сөйлесулерді тыңдауға тыйым салынады. Хат-хабарды тінту, алу, оған тыйым салу және оны почта-телеграф мекемелерінен алу қылмыстық іс жүргізу кодексінде белгіленген негіздер мен тәртіппен ғана жүргізілуі мүмкін. Телефон қоңырауларын тыңдау тәртібі де заңмен қатаң реттелген. Құпияға құқықтың барлық осы шектеулеріне сот шешімі негізінде жол беріледі, ол құқық қорғау органдарының лауазымды адамдарының озбырлығы мен теріс пайдалануын болдырмауға арналған.

в) адамның жеке өмірі туралы ақпаратты оның келісімінсіз жинауға, сақтауға, пайдалануға және таратуға жол берілмейді. Бұл норма әркімнің ақпаратты еркін іздеуге және таратуға Конституцияда белгіленген құқығын шектейтін сияқты, бірақ іс жүзінде олардың арасында қайшылық жоқ. Бүкіл құрылымның негізгі элементі-адамның ол туралы ақпаратты таратуға келісуі немесе келіспеуі».

Заң әдебиеттерінде ешкім дерлік адам мен азаматтың құқықтарын және олардың нақты түрлерін сақтаудың мемлекеттік кепілдіктері ұғымын анықтамайтындықтан, бұл зерттеуде оларды келесідей анықтаған жөн: адам мен азаматтың құқықтарын қамтамасыз етудің мемлекеттік кепілдіктері-бұл мемлекет қоғамға беретін, адам мен азаматқа конституциялық құқықтарды пайдаланудың нақты мүмкіндігін қамтамасыз ететін жағдайлар мен құралдар және бостандықтар.

Жеке өмірге құқық адамға берілген және мемлекет кепілдік берген өзі туралы ақпаратты бақылау, жеке, интимдік сипаттағы мәліметтерді жария етуге жол бермеу мүмкіндігін білдіреді

«Жеке өмір» ұғымы отандық заңнама үшін жаңа болып табылады және оның мазмұны әлі нормативті түрде бекітілмеген. Жеке өмірдің құрамдас элементтері-тұрғын үйге қол сұғылмаушылық, хат алмасудың, телефон арқылы сөйлесудің, пошта, телеграф және басқа хабарламалардың құпиясы. Жеке және отбасылық құпияларға депозиттердің мөлшері, денсаулық жағдайы, адамның іскерлік, достық және басқа байланыстары, тәуелділіктер, жамандықтар, жасырын физикалық кемшіліктер және адам жария еткісі келмейтін басқа да мәліметтер жатады.

«Жеке өмір» ұғымы-бұл қоғам мен мемлекетке емес, тек өзіне ғана тиесілі адам өмірінің саласы, сондықтан жалпы ереже бойынша олардың бақылауына жатпайды.

Әдебиетте «жеке өмір» өрнегі жиі қолданылады, ал ҚР Конституциясының 18-бабында жеке өмір туралы айтылады. Бұл ұғымдар бір-

бірінің орнына қолданылғанымен, біздің ойымызша, олардың арасында белгілі бір айырмашылықтар бар. Сонымен, С.И. Ожегов «жеке» сын есімінің мағынасын «бір адамға тікелей қатысты кез келген адамға, тұлғаларға қатысты», ал «жеке» - «қоғамға емес, мемлекетке емес, жеке адамға тиесілі» деп анықтайды. Бір жағынан, адамның қоғам мүшесі, мемлекет азаматы немесе мемлекетке байланысты қандай да бір ұжымның мүшесі ретіндегі өмірі, екінші жағынан, оның өмірінің жеке деп атауға болатын салалары мен атрибуттары арасында сәйкессіздік бар.

Терроризм – латынның террор сөзінен шыққан, қорқыныш, үрей деген мағынаны білдіреді.

Олар саяси қарсыластарды, бәсекелестерді қорқыту, басу, мінез-құлықтың белгілі бір бағытын таңу мақсатында Зорлық-зомбылық әрекеттерін (қудалау, жою, кепілге алу, кісі өлтіру және т.б.) білдіреді. Жеке және топтық террор (диктаторлық және тоталитарлық режимдердің репрессиялары) бар. XX ғасырдың 70-90-шы жылдарында халықаралық терроризм кең етек алды. Терроризмнің бұл анықтамасы 1999 жылы Мәскеуде шыққан танымал энциклопедиялық сөздікте берілген, осыған ұқсас және басқа сөздіктердегі тиісті мақалалардың мағынасы, олардағы «террор» және «терроризм» ұғымдарының мазмұны бірдей.

«Террор» орыс тілінде жауды физикалық зорлық-зомбылық арқылы қорқыту, оның ішінде жоюға дейін деп түсіндіріледі, ал терроризм терроризм тәжірибесі болып табылады. Террористердің әрекеттері әрқашан адам өлтірумен байланысты емес, әрқашан зорлық-зомбылық, мәжбүрлеу және қорқытуды қамтиды. Мақсаттар да әртүрлі болуы мүмкін: пайдаға деген құштарлыққа негізделген таза өзімшіл; саяси, оның ішінде тар корпоративтік жүйеден мемлекеттік жүйені құлатуға дейін. Террорлық әрекеттер де идея үшін жасалады. Сондықтан террористтің идеяларымен бөлісетіндер оны патриот, бостандық үшін күресуші, оппозиционер және т. б. деп атайды.

Терроризм сонымен қатар кез-келген нысандарды: ұшақтарды, әкімшілік ғимараттарды, тұрғын үйлерді, теңіз кемелерін, тіршілікті қамтамасыз ету объектілерін және т.б. қиратуда немесе қиратуға тырысуда көрінуі мүмкін. Террористік топтардың мүлікті жойып жіберуі, тіпті адам шығынына әкеп соқтырмауы да терроризм деп санауға болады. Терроризм-бұл бір немесе бірнеше адамға немесе кез-келген нысанға қарсы бір адам жасай алатын қылмыс (террористік акт). Терроризм халықаралық қылмыс ретінде қазіргі уақытта қылмыстық әрекетті жалғыз жасау тән емес. Терроризмнің әлеуметтік құбылыс ретіндегі күрделілігі оған мемлекеттік деңгейде қарсы іс-қимыл шараларын әзірлеуге жүйелі көзқарасты талап етеді. Қазіргі жағдайда басты міндет-терроризм мен экстремизмнің таралуына ықпал ететін жағдайларды жою, азаматтарды қылмыстық қол сұғушылықтан сенімді қорғайтын мемлекеттік қарсы іс-қимыл жүйесін құру.

Әдебиеттерде терроризмге қарсы күрестің жүйелі тәсілін әзірлеуде, бір жағынан, терроризмнің саяси экстремизмнің жалпы жүйесіндегі рөлі мен орны,

екінші жағынан, терроризмнің әлеуметтік құбылыс ретіндегі құрылымының күрделілігі, оның негізгі элементтерінің өзара байланысы және олардың жалпы терроризм жүйесіндегі мақсатының ерекшелігі ескерілуі керек екендігі дұрыс атап өтіледі.

Терроризмге ұшыраған елдердің көпшілігінде терроризмге қарсы тұру қажеттілігі жалпы мемлекеттік міндет ретінде түсініледі. Мемлекеттің саяси, экономикалық жүйесінің тұрақтылығы көбінесе терроризмге қарсы іс-қимылдың мемлекеттік жүйесінің тиімділігіне байланысты. Қарсы іс-қимылдың тиімді мемлекеттік жүйесінің негізі террористік көріністердің алдын алу, алдын алу, алдын алу, жолын кесу және олардың салдарын барынша азайтудың қазіргі заманғы мемлекеттік шараларының серпінді жиынтығы болып табылады.

Осы саладағы қолданыстағы заңнаманы ғылыми талдау кезінде терроризмге және өзге де қылмыстық көріністерге қарсы күрес тетігін қалыптастыруға қойылатын негізгі талаптар қалыптастырылды.

Біріншіден, «ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрестің негізін жедел-ізвестіру профилактикасы өзегі болуға тиіс терең алдын алу жұмыстары болуы керек. Мұнда қажетті дамуды терроризмнің алдын алу шараларының жалпы мемлекеттік жүйесі алуы тиіс, ол атқарушы билік пен құқық қорғау органдарының, қоғамдық ұйымдар мен конфессиялық институттардың құрылымдарын қамтиды», бұл ретте алдын алу жүйесі «бір мезгілде қоғамды біріктіруге қабілетті белгілі бір идеология немесе мақсаттар жүйесі ретінде әрекет ететін әзірленген қауіпсіздік доктринасының болуын; мүдделерді қорғауға мүмкіндік беретін заңдар жүйесін көздеуі тиіс аса қауіпті қылмыстарды дайындаудың алғашқы кезеңдеріндегі қоғамдар; халықтың белсенділігіне және қоғамның террористік қатерге, өзге де қылмыстық көріністерге қарсы тұру қабілетіне негізделген мемлекеттік органдардың, қоғамдық институттар мен ұйымдардың жиынтығын қамтитын қоғамдық қауіпсіздік жүйесі».

Екіншіден, құқықтық сипаттағы шаралар кешені қажет:

«қазіргі заманның жаңа қылмыстық сын-қатерлерін, оның ішінде терроризмді анық және жалпыға бірдей танылған айқындау; орындаушыларды, қылмыстық актілерді ұйымдастырушыларды ізвестіру және жазалау жөніндегі практикалық шаралар;

терроризмге және басқа да қатерлер мен сын-тегеуріндерге қарсы іс-қимылдың жаһандық жүйесін құру; өңірлік ұйымдардың практикалық ынтымақтастығын жолға қою; сыртқы саяси ведомстволар желісі бойынша және тікелей көпжақты және екіжақты деңгейлердегі құқық қорғау органдары арасында өзара іс-қимылды дамыту; барлық елдер үшін террористердің, халықаралық террористік ұйымдардың бірыңғай тізімін қалыптастыру және олардың қозғалысын, банк шоттарындағы қаражаттың қозғалысын бақылауды жүзеге асыру; құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылы».

Үшіншіден, ұйымдастырушылық және практикалық шаралар жүйесін қабылдау қажет. Құқық қорғау органдарының қызметі мынадай бағыттар

бойынша көбірек шоғырлануы және үйлестірілуі қажет: «қаржыландыру арналарына тосқауыл қою, бандалар лагерлері мен базаларына азық-түлік, қару-жарақ және оқ-дәрілер жеткізу; қоғамның радикалды діни ағымдарға теріс көзқарасын қалыптастыруға бағытталған бірыңғай ақпараттық-насихаттау жұмысын жүргізу; кез келген банда жетекшісінің орналасқан жері немесе қозғалысы туралы сенімді ақпарат беретін ақпарат көздерінің желісін құру».

Қазақстан Республикасындағы терроризмге қарсы іс-қимылдың негізгі субъектілерінің бірі ішкі істер министрлігі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі осы саладағы мынадай міндеттерді шешеді:

– террористік топтарға қаржы құралдары, қару-жарақ, оқ-дәрілер, жарылғыш заттар, жарылғыш құрылғылар келіп түсетін арналарды жабуды қоса алғанда, терроризмге қарсы сипаттағы кешенді алдын алу-алдын алу іс-шараларын ұйымдастыру және өткізу;

– терроризмге қарсы қызметтің өзге субъектілерімен өзара іс-қимылды ұйымдастыру;

– ішкі істер органдарының күштерімен террористік сипаттағы қылмыстарды дайындауға және жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау мен жоюды ұйымдастыру және жүзеге асыру;

– террористік сипаттағы қылмыстардың алдын алу жөніндегі жоспарларды әзірлеу және іске асыру;

– террористік сипаттағы қылмыс жасаған, тергеу мен соттан жалтарған адамдарды іздестіруді ұйымдастыру;

– террористік сипаттағы қылмыстардың жай-күйі мен оларға қарсы күрес жөніндегі шаралар туралы халықты және бұқаралық ақпарат құралдарын хабардар етуді ұйымдастыру.

Терроризмге қарсы іс-қимыл органдарының жұмыс істеу тиімділігін арттыру үшін объектілері болып табылатын есепке алуды жүргізетін түрлі ақпараттық жүйелер қолданылады:

– террористік әрекетке қатысқан жеке тұлғалар мен заңды тұлғалар;

– терроризм әдістерін қолданатын және адам ұрлауға, террористік әрекеттер мен террористік ұйымдарды қаржыландыруға, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғылардың заңсыз айналымына қатысатын ұйымдасқан топтар мен қылмыстық қауымдастықтар;

– заңсыз қарулы құрылымдар (бандалық құрылымдар және бандалық топтар);

– террористік сипаттағы оқиғалар (террористік шабуылдар, кепілге алу, адамдарды ұрлау, заңсыз бас бостандығынан айыру, террористік әрекетке қатысы бар адамдарды ұстау, жарылғыш құрылғыларды қолдану арқылы жасалған қылмыстар).

Бұл жүйенің деректері террористік қызметке қатысы бар деген күдікпен немесе айыппен іздеуде жүрген нақты тұлғаларға қатысты Ұлттық қауіпсіздік комитеті, Интерпол, Сыртқы істер министрлігі арналары арқылы шет

мемлекеттердің құқық қорғау органдарынан келіп түскен сұрау салуларды өңдеу кезінде немесе басқа мемлекеттердің аумақтарында террористік актілер жасау қаупі туралы ақпаратты өңдеу кезінде пайдаланылады.

Алайда, құрылған және жаңадан құрылған ведомстволық ақпараттық жүйелер, әдетте, дербес жұмыс істейді және бірыңғай интеграцияланған кешеннің құрамында жұмыс істеуге әлі мүмкіндігі жоқ. Бұл ретте ақпараттың қайталануы орын алады, деректердің жедел ведомстволық және ведомствоаралық алмасуы, ақпаратты жинау және өзектендіру тәртібі жоқ, кейбір жағдайларда жинақталатын ақпараттық ресурстардың дұрыстығы мен кешенділігі тиісті дәрежеде қамтамасыз етілмейді.

Ішкі істер органдары жұмысының тиімділігін арттыруға ықпал ететін дербес фактор ретінде ішкі істер органдарының техникалық жабдықталуын жақсартуды атап өтуге болады. Азаматтардың жаппай болатын орындарында (базарларда, вокзалдарда, алаңдарда, жанданған көшелерде және т.б.) қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында теле - және бейне шолу жүйесі, оның ішінде мониторға милицияның стационарлық бекеттерін шығара отырып таратылды. Мұндай жүйені қолдану кез-келген оқиғаны және оның қатысушыларын тіркеуге мүмкіндік береді. Құқық қорғау органдарының диспетчерлік қызметтеріне (кезекші бөлімдер және т.б.) бақылау жүйесінің түпкілікті құрылғыларын шығару қашықтықтан жасырын бақылау жүргізуге, құқық бұзушылық фактілеріне жедел және тиімді ден қоюға мүмкіндік береді. Телебағдарлама жүйелері техникалық жағынан рұқсатсыз ашу мен өшіруден, сондай-ақ сыртқы тұлғалардың визуалды және дыбыстық ақпаратты жазуы мен беруінен қорғалған.

Аталған жүйенің деректері шет елдердің құқық қорғау органдарынан Интерпол ҰОБ, СІМ арналары арқылы террористік қызметке қатысы бар деген күдік немесе айып тағылған нақты адамдарға қатысты немесе басқа мемлекеттердің аумақтарында террористік акциялар жасау қатерлері туралы ақпаратты өңдеу кезінде немесе келіп түсетін сұрау салуларды өңдеу кезінде пайдаланылады.

Алайда, құрылған және жаңадан құрылған ведомстволық ААЖ, әдетте, дербес жұмыс істейді және бірыңғай интеграцияланған кешеннің құрамында жұмыс істеуге әлі мүмкіндігі жоқ. Бұл ретте ақпараттың қайталануы орын алады, деректердің жедел ведомстволық және ведомствоаралық алмасуы, ақпаратты жинау және өзектендіру тәртібі жоқ, кейбір жағдайларда жинақталатын ақпараттық ресурстардың дұрыстығы мен кешенділігі тиісті дәрежеде қамтамасыз етілмейді.

Ішкі істер органдары жұмысының тиімділігін арттыруға ықпал ететін дербес фактор ретінде ішкі істер органдарының техникалық жабдықталуын жақсартуды атап өтуге болады. Азаматтардың жаппай болатын орындарында (базарларда, вокзалдарда, алаңдарда, жанданған көшелерде және т.б.) қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында теле - және бейне шолу жүйесі, оның ішінде мониторға полицияның стационарлық бекеттерін шығара отырып

таратылды. Мұндай жүйені қолдану кез-келген оқиғаны және оның қатысушыларын тіркеуге мүмкіндік береді. Құқық қорғау органдарының диспетчерлік қызметтеріне (кезекші бөлімдер және т.б.) бақылау жүйесінің түпкілікті құрылғыларын шығару қашықтықтан жасырын бақылау жүргізуге, құқық бұзушылық фактілеріне жедел және тиімді ден қоюға мүмкіндік береді. Телебағдарлама жүйелері техникалық жағынан рұқсатсыз ашу мен өшіруден, сондай-ақ сыртқы тұлғалардың визуалды және дыбыстық ақпаратты жазуы мен беруінен қорғалған.

Әйел құқықтары ешқашан адам құқықтары жүйесінде таңдаулы болған емес. Әйелдердің барлық адамдарға тиесілі құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруына мүмкіндік беретін шынайы құқықтық және ең бастысы әлеуметтік мемлекет еш жерде жоқ. Жалпы, «құқық институты ретінде-әлеуметтік-құқықтық қорғау-бұл әлеуметтік әділеттілікті және адам мен азаматтың бұзылған әлеуметтік құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіруді қамтамасыз ететін заңды әрекеттерді жасаудың заңмен белгіленген тәртібі»

Бейжіңде өткен IV Дүниежүзілік әйелдер конференциясы әлемдегі әйелдердің жағдайын сараптай келе, жағдайдың жақсарып қана қоймай, тіпті нашарлағанын анықтады. Оның басты себебі - халықаралық деңгейде де, ұлттық деңгейде де әйелдер құқығын қорғаудың тиісті, тиімді тетігінің жоқтығы.

Әйелдердің адам құқықтарын қорғау механизмі өте ауқымды. Оның маңызды компоненттері:

- халықаралық ұйымдар және олардың органдары;
- халықаралық құжаттарды қолдану тәжірибесі;
- халықаралық бақылау және дауларды шешу рәсімдері.

Әйелдер адам құқықтарын қорғаудың халықаралық тетігі Әмбебап деңгейде, ең алдымен БҰҰ жүйесінде де, Еуропа, Америка, Африка халықаралық ұйымдарына қатысты аймақтық деңгейде де қарастырылады.

Қазақстандағы әйелдердің құқықтық жағдайы көп нәрсені қалайды, ал әйелдердің құқықтары жөніндегі қазақстандық заңдардың басым бөлігі, ұлттық сарапшылардың пікірінше, ел қосылған және/немесе ратификациялаған халықаралық шарттар мен конвенцияларға толық сәйкес келмейді немесе кейбір жағдайларда қайшы келеді. Көптеген заңгерлер ҚР ұлттық заңнамасы ратификацияланған халықаралық-құқықтық құжаттарға, оның ішінде әйелдерге қатысты құжаттарға сәйкес келтірілуі тиіс деп санайды. Өзірге Парламенттің бұл жұмысы толық көлемде орындалмады, бұл әйелдердің өз құқықтарын, бостандықтарын мен міндеттерін жүзеге асыруына теріс әсер етеді.

Қазақстан Республикасының заңнамасында әйелдердің әлеуметтік құқықтары Қазақстан Республикасының Конституциясында, неке және отбасы туралы, еңбек туралы, тұрғын үй қатынастары туралы, зейнетақымен қамсыздандыру туралы, әлеуметтік төлемдер туралы, қылмыстық және қылмыстық заңнамада, басқа да заңдарда көрсетілген. заңдар мен заңға тәуелді

актілер. Гендерлік тұрғыдан алғанда Қазақстан Республикасының заңнамасы қоғамның барлық салаларында ерлер мен әйелдердің тең құқықтары мен мүмкіндіктері қағидатына негізделген. Жынысына қарай кемсітуге тыйым салу Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабында бекітілген.

Қазақстандық әйелдер мен балалардың жағдайын жақсарту үшін Қазақстан Республикасының «әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы» 1979 жылғы 18 желтоқсандағы (ҚР 1998 жылғы 29 маусымдағы Заңы), «үйленген әйелдің азаматтығы туралы» 1957 жылғы 29 қаңтардағы, «әйелдердің саяси құқықтары туралы» БҰҰ Конвенциясын қосуы және ратификациялауы ерекше маңызды болып табылады 1952 жылғы 20 желтоқсандағы (1999 жылғы 30 желтоқсандағы ҚР Заңы), 1989 жылғы 20 қарашадағы «бала құқықтары туралы» қазақстандық әйелдердің құқықтарын қорғау үшін елдің «Ауғанстанда және ереке қимылдары жүргізілген басқа да мемлекеттерде қаза тапқан әскери қызметшілердің отбасы мүшелеріне Мемлекеттік әлеуметтік көмек туралы» халықаралық келісімдерге қатысуы маңызды рөл атқарады 1993 жылғы 24 қыркүйектегі «азаматтардың әлеуметтік жәрдемақылар, балалы отбасыларға өтемақы төлемдері және алимент төлеу саласындағы құқықтарының кепілдіктері туралы» 1994 жылғы 9 қыркүйектегі ұлттық заңнаманы және оны әйелдер мен балалардың құқықтары бойынша қолдану практикасын одан әрі дамыту үшін Қазақстан Республикасының Бейжің Декларациясына және төртінші күні қабылданған іс-қимыл платформасына қосылуы тарихи маңызға ие әйелдердің жағдайы жөніндегі дүниежүзілік конференция (Пекин, 4-15 қыркүйек 1995 ж.).

Қазақстан Республикасында Бейжің іс-қимыл платформасын іске асыру үшін ҚР Президентінің 1997 жылғы 5 наурыздағы өкімімен әйелдердің жағдайын жақсартудың мемлекеттік саясатының Тұжырымдамасы бекітілді; ҚР Үкіметінің 1999 жылғы 19 шілдедегі қаулысымен әйелдердің қоғамдық-саяси өмірдегі белсенділігі мен рөлін арттырудың пәрменді тетіктерін әзірлеу үшін Қазақстан Республикасындағы әйелдердің жағдайын жақсарту жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспары бекітілді, «Қазақстан-2030» ұзақ мерзімді даму стратегиясына сәйкес әйелдердің жағдайын жақсарту туралы «Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384» Қазақстан Республикасындағы отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын 2030 жылға дейін бекіту туралы» Жарлығы.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында болып жатқан түбегейлі реформалар жағдайында ҚР Үкіметінде әйелдердің саясатқа қажетсіз болуы, олардың еңбек саласындағы кемсітушілігі, денсаулығының нашарлауы және зорлық-зомбылықтың өсуі ең үлкен алаңдаушылық туғызады.

Осыған байланысты тұжырымдамаға сәйкес бірінші кезекте қажет:

- басқарудың барлық деңгейлерінде әйелдердің шешім қабылдауға толыққанды қатысуы үшін жағдайларды қамтамасыз ету;
- еңбек нарығында тең құқықтарды қамтамасыз етуге жәрдемдесу;
- әйелдердің денсаулығын қорғауды қамтамасыз ету;

- әйелдерге қатысты зорлық-зомбылыққа жол бермеуге және жолын кесуге қол жеткізу.

Белгіленген мәселелерді шешу үшін:

- тәжірибеде тең құқықтар мен тең мүмкіндіктердің Конституциялық қағидатын жүзеге асыру үшін қажетті жағдайлар мен құқықтық нормаларды жасауға қол жеткізу;

- ҚР түрлі өңірлерінде жинақталған тәжірибені пайдалану;

- өңірлік, жалпы мемлекеттік және халықаралық деңгейлердегі іс-қимылдарды үйлестіруді қамтамасыз ету.

ҚР Конституциясына сәйкес ерлер мен әйелдердің құқықтары мен бостандықтары және оларды іске асыру үшін тең мүмкіндіктері бар екеніне қарамастан, бұл конституциялық ережелер әлі де декларативті сипатқа ие, өйткені оларды іске асыруды қамтамасыз ететін шаралар жүйесі жеткіліксіз әзірленген және тиімді емес.

Сандық артықшылық – тәуекел аймағы. Әйелдер әлемнің кез келген дерлік елінде халықтың басым бөлігін құрайды. Олардың сандық артықшылығы негізінен жетілген және егде жастағы адамдардың арқасында қол жеткізіледі, өйткені Әрбір 100 қызға шаққанда орта есеппен 104-107 ұл туады, тек ұрпақ 15-20 жасқа толғанда ғана бұл арақатынас төмендейді. Егде жастағы топтарда әйелдер, әдетте, ерлерден асып түседі, ал кейбір кіші топтарда - өте маңызды.

ҚР-да адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарға және ұлттық заңнамаға сәйкес заң бойынша әйелдер құқықтарының теңдігіне, тең құқықтарды жүзеге асыру үшін мүмкіндіктердің, шарттардың, кепілдіктердің теңдігіне, барлық саладағы әйелдердің нақты теңдігіне кепілдік берілуге тиіс. Алайда, мұның көп бөлігі әлі жүзеге асырылған жоқ.

Еңбек нарығы жоғары поляризацияланған құрылым болып қала береді, онда үш негізгі сегмент ерекшеленеді – аз табысы бар мемлекеттік сектор, жұмысшылар үшін жоғары бәсекеге қабілетті ортасы бар жеке сектор және тұрақсыздық деңгейі жоғары нашар бақыланатын бейресми жұмыспен қамту. Мұндай жағдайларда экономикалық критерийлермен қатар «қалаулы» жұмысшыларды іріктеу кезінде әлеуметтік параметрлер бойынша – жынысы, жасы, қосымша білімнің болуы, отбасылық мәртебесі және әйелдер үшін жас балалардың болуы және т. б. бойынша шектеулер үлкен маңызға ие болады.

Сараптамалық сауалнама деректері барлық жұмыс берушілер жұмысшыларды жынысы бойынша бейтарап қарауға, сондай-ақ жас балалары бар әйелдерге артықшылық беруге дайын емес екенін көрсетеді. Тіпті кәсіподақ жетекшілері еңбек саласындағы гендерлік теңдікті сақтау мүмкіндігіне күмән келтіреді. «Бірақ мен жұмыс беруші болсам, алдымен әйелдерді жұмыстан шығарар едім. Әйелдермен жұмыс істеу қиынырақ, оларға көп нәрсе керек. Сізге демалыс уақытын сұрау, баланы тамақтандыру және т.б. Мен жұмыс берушінің орнында болсам, әрине, жұмыстан шығарар едім. «Мен өз өндіріс орныма сабырлы болғым келеді», - дейді жеке кәсіпорындардағы

жұмысшыларды қысқарту саясатын талқылаған Қазақстан Республикасы химия өнеркәсібі қызметкерлерінің кәсіподақ ұйымы төрағасының орынбасары.

Әрине, өзгерістер жылдарында Қазақстанның әйелдері жұмыспен қамту саласында өз қатысуын сақтай алды деп айтуға болады, жалпы фонда әйелдердің жұмыспен қамту деңгейі айтарлықтай жоғары. Алайда, бұл көбінесе әйелдердің жұмыспен қамтылу сапасын төмендету арқылы мүмкін болды. Олар негізінен экономиканың аз жалақы алатын салаларына, сондай-ақ беделді емес лауазымдарға шоғырланады. Нәтижесінде жалақы бойынша гендерлік айырмашылықтар артты. Соңғы жылдары Жұмыспен қамтудың жаңа түрі - өзін-өзі жұмыспен қамту өсуде, бұл қоғамда өмір сүру стратегиясының элементі болып табылады. Өзін-өзі жұмыспен қамту көбінесе экономиканың бейресми секторында жұмыс істеумен, демек, еңбек заңнамасын жиі бұзумен, әлеуметтік қорғаудың нашарлығы.

Еңбек нарығындағы маңызды гендерлік проблемалардың бірі-тік сегрегацияның жоғары деңгейі. Барлық деңгейдегі билік және басқару органдарының басшылары, соның ішінде ұйымдардың басшылары (жоғары деңгей) арасында әйелдер тек – 3,5%, ал төменгі лауазымдық деңгейдегі қызметшілер арасында -76,7%.

Сонымен қатар, жұмыспен қамтылған әйелдердің білім деңгейінің жоғарылауымен үйлесетін тік сегрегацияның жоғары деңгейі елдің еңбек ресурстарының білім беру-кәсіптік әлеуетін тиімсіз пайдалануды және Қазақстан Республикасында дәстүрлі гендерлік стереотиптердің жоғары деңгейін көрсетеді.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында отбасындағы зорлық-зомбылық мәселесі өте өткір. Әйелдер тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы сотқа өте сирек жүгінеді. Жыныстық қудалау, тұрмыстық зорлық-зомбылық заңды түрде жеке адамның ар-намысы мен бостандығына қарсы ауыр қылмыстар болып табылады. Репродуктивті құқықтар саласында Қазақстан түсік жасату саны бойынша әлемдегі жетекші орындардың бірін иеленуі күрделі мәселе болып табылады. Жасанды түсік жасату, әсіресе заңсыз түсік жасаудан болатын өлім-жітім деңгейі айтарлықтай жоғары. Бала туу деңгейінен асатын түсік жасау көп болуының себептерінің ішінде ең алдымен мыналарды атап өту қажет: қолайсыз әлеуметтік-экономикалық жағдай, атап айтқанда жұмыссыздардың көп саны, тұрғын үйдің болмауы, жалақының төмендігі, әлеуметтік жәрдемақылар, отбасындағы зорлық-зомбылық, қылмыстың өсуі (оның ішінде зорлау) және т. б.

Бүгінгі таңда әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі өте өзекті. Зорлық-зомбылықтың әртүрлі формалары бар және әртүрлі шешімдерді қажет етеді. Әйелдерге қарсы зорлық-зомбылық жалпы адамға қарсы зорлық-зомбылықтың бір бөлігі болып табылады және оның салдары бүкіл қоғамға әсер етеді. Қоғамның ұяшығы – отбасы, еркек пен әйел арасындағы қарым-қатынас проблемалары, Әкелер мен балалардың ұрпақтары арасында орын алады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық проблемасында бәрі

тәрбиеге, адамның белгілі бір жағдайларға, сыртқы белгілерге және т.б. дұрыс жауап беру қабілетіне байланысты. Қоғамның бұл мәселесін зерделеу, шешу және болдырмау қажет. Өйткені, біз тұрмыстық зорлық — зомбылық норма деп санайтын ұрпақты тәрбиелеп жатырмыз.

Көбінесе бұл қайғылы салдарға әкеледі, егер әйел мәселені уақытында шешпесе, барлық қорлау, қорлау және ұрып-соғуға жол берсе, онда бұл ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін: психикалық жағдайдың өзгеруі, ауыр ауру, психикалық бұзылулар, өлімге дейін. Сондай-ақ, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың салдарының бірі-балалардың психикасы жарақат алады, ал бұл өз кезегінде зорлық-зомбылық мінез-құлқының келесі ұрпаққа берілу қаупін арттырады және осылайша адамдар тұйық шеңберден шыға алмайды. Тұрмыстық зорлық-зомбылық тек отбасылық қатынастардың бұзылуымен ғана емес, жалпы отбасының негіздері мен моральдық құндылықтарының жоғалуымен тікелей байланысты.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың салдарынан әлсіз отбасы мүшелері ұрып-соғудың, әр түрлі жала жабудың және қорлаудың құрбаны болады.

Тағы бір маңызды мәселе-есірткі мен қару-жарақ саудасынан кейінгі үшінші орынға рентабельділіктің заманауи түрі ретінде әйелдер мен қыздардың саудасы. Бұл жағдайда пайдалану физикалық және психологиялық зорлық-зомбылықты, құжаттарды алу қаупін, борыштық құлдықты, еңбекке мәжбүрлеуді, қозғалыс еркіндігін шектеуді, айырбастауды және т. б. қамтиды.

Славян елдерінен келген көптеген әйелдер халықаралық секс-индустрияға қатысқаны соншалық, әлемнің көптеген бөліктерінде (мысалы, Түркия, Израиль немесе Англия) осы жезөкшелердің барлығын «Наташа»деп атай бастады. Кавказ бен Орталық Азияның посткеңестік мемлекеттері де осы қуанышсыз көрініске өз үлестерін қосуда, алайда онда болып жатқан процестердің мөлшері ішінара ғана бағаланады (мұндай елдер арасында Армения, Қырғызстан, Өзбекстан және Қазақстан). Әйелдерді заңсыз әкетуге қарсы күреспен айналысатын бір үкіметтік емес ұйымның бағалауы бойынша, заңсыз трафикке ұшыраған әйелдердің төрттен бір бөлігі бұрынғы кеңестік республикалардың тумалары.

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың бәрін қорытындылай келе, ҚР-дағы әйелдерді әлеуметтік-құқықтық қорғау жүйесі кемелдіктен алыс екенін атап өткен жөн: әйелдер отбасында және сыртқы ортада зорлық-зомбылыққа ұшырауды жалғастыруда, экономикалық және жыныстық қанау мақсатында шетелге әкетіледі; әйелдер әлі де ауыр және аз төленетін жұмыс орындарына тартылады және т. б. мұның бәрі ҚР-дағы болашақ демографиялық ахуал үшін, денсаулық үшін, ұлт генофондының сақталуы үшін елеулі алаңдаушылық туғызады. Қазіргі Қазақстанда мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында әйелдердің лайықты өкілдігін қамтамасыз етуге, қыздардың, қыздар мен әйелдердің денсаулығына қамқорлық жасауға, әйелдерді тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғауға бағытталған әйелдер құқықтарын қорғау жөніндегі Мұқият пысықталған, сауатты және нақты

мемлекеттік саясат қажет (бұл үшін Ресей заңнамасына тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілікті енгізу қажет), Шетелдегі әйелдердің саудасы мен құлдығының алдын алу және т. б.

Мұның бәрі мәселенің өзектілігін және оны мемлекеттік және халықаралық деңгейде шешу қажеттілігін түсіндіреді.

ІҮ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҰЙЫМДЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ӘРЕКЕТ ЕТУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарындағы мемлекеттік қызмет оның жұмыс істеуінің барлық элементтерімен қазіргі уақытта жеткіліксіз зерттелген сала болып табылады. Ішкі істер органдарындағы мемлекеттік-қызметтік қатынастардың негізгі ережелері басқа да әлеуметтік-экономикалық, саяси және мемлекеттік қатынастар көрініс тапқан кенестік кезеңде қалыптасты. Сабақтастықты сақтай отырып, бұл ережелер Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарындағы қызметті реттейтін нормативтік құқықтық актілерге ауыстырылды. Алайда олардың қазақстандық қоғамды жаһандық реформалау жағдайында қалай көрінетіні зерттелмеген. Сонымен қатар, ішкі істер органдарындағы қызмет туралы заңнаманың Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің жалпы ережелерін реттейтін қалыптасқан заңнамалық базадан артта қалу үрдісі байқалды. Мұның бәрі ІІМ-де әкімшілік ғылыми теория жағынан да, практикалық жағынан да ақталған мемлекеттік қызмет моделінің жоқтығын көрсетеді. Соңғы онжылдықта бұл бағытта ауқымды ғылыми әзірлемелер жүргізілген жоқ. Жан-жақты сипаттағы ғылыми басылымдар жоқ, егер олар пайда болса, жеке мақалалар деңгейінде. Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметінің негізгі институттарының ішкі істер органдарындағы мемлекеттік қызметке ықпалы талданбаған.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет жүйесіндегі ішкі істер органдарында қызмет өткеру орнын анықтау үшін оны атқаратын қызметтері мен қоғамдық пайдалы қызмет тұрғысынан қарастырудың маңызы зор.

Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарындағы мемлекеттік қызмет мемлекеттік қызметтің заңмен реттелетін түрлерінің бірі болып табылады. Алайда, қолданыстағы заңнама ішкі істер органдарындағы мемлекеттік қызметтің түсінігін де, оның Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет жүйесіндегі орнын да анықтамайды.

Осы Заң «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының құқық қорғау қызметіне кіруге, оның өтуіне және тоқтатылуына байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді, сондай-ақ құқық қорғау қызметі туралы ... сондай-ақ Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдары қызметкерлерінің құқықтық жағдайын (мәртебесін), материалдық қамтамасыз етілуін және әлеуметтік қорғалуын айқындайды.

Алайда, қолданыстағы заңнама құқық қорғау қызметін Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет түрі ретінде анықтамайды. Осы Заңды талдай отырып және осы Заңның құқық қорғау органдарындағы қызмет Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет қағидаттарына және құқық қорғау қызметінің ерекше қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады деп көрсетілген 4-бабына сілтеме жасай отырып, құқық қорғау қызметін нақты

қарастыруға болады. Құқық қорғау қызметінің мынадай белгілерімен сипатталатын Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметінің құрамдас бөлігі:

1. Қызметті құқық қорғау лауазымындағы азаматтар жүзеге асырады.

2. Мемлекеттік органдарда, қызметтерде және мекемелерде құқық қорғау лауазымдарында азаматтар жүзеге асырады.

3. Бұл органдар қауіпсіздікті, құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету, қылмыспен күресу, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асырады.

4. Қызмет өткеру кезінде бұл азаматтарға арнаулы атақтар мен сыныптық шендер беріледі.

Ішкі істер органдарындағы мемлекеттік қызмет – Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің бір түрі. Бұл қызметті Республиканың мемлекеттік қызметінің жалпы дамуынан бөлек, абсолютті дербес категория ретінде қарастыруға болмайды. Оның Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметінің жалпы сипаттамасымен қатар ішкі істер органдарының міндеттері мен функцияларына негізделген ерекше белгілері де бар. Сондықтан Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарындағы мемлекеттік қызметті зерделеуге кешенді түрде қарау керек.

Ішкі істер органдарындағы қызмет белгілі бір тұтастық пен бірлікті қалыптастыратын принциптерге негізделеді. Негізгі қағидаттарды нығайта отырып, қағидаттар мемлекеттік қызметтің осы түрінің негізгі бастапқы нүктелерін, сапалық қасиеттерін, мазмұны мен маңыздылығын көрсетеді және мемлекеттік-қызметтік қатынастардың тұрақтылығын және ішкі істер органдары қызметкерлері қызметінің қажетті тиімділігін қамтамасыз етуге арналған. Олар тікелей құқықтық нормаларда бекітіледі немесе олардан туындайды.

Бұрын атап өтілгендей, «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 4-бабында құқық қорғау органдарындағы қызмет Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет қағидаттарына және құқық қорғау қызметінің ерекше қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылатыны белгіленген. , олар мыналарды қамтиды: адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қылмыстық және басқа да заңсыз шабуылдардан қорғау міндеті; азаматтық қоғам институттарымен ынтымақтастық; құқық қорғау органдарында құқық қорғау қызметін ұйымдастыру тәсілдерінің бірлігі; командалық және бағыныштылық бірлігі (бағыну); саяси партиялар мен басқа да қоғамдық бірлестіктердің қызметінен тәуелсіздік. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жалпы ішкі істер органдарындағы қызмет мемлекеттік қызметтің іргелі қағидаттары мен құқық қорғау қызметінің ерекше қағидаттарына негізделетіні белгілі болды.

Ішкі істер органдарында мемлекеттік қызметті ұйымдастыру көптеген аспектілерді қамтиды, мысалы, мемлекеттік қызметке кірудің жалпы ережелерін әзірлеу, кәсіптік даярлау, лауазымдық атауларды белгілеу және

әрбір лауазым бойынша өкілеттіктердің көлемін анықтау, жоғарылату механизмін анықтау және қызметтік қатынастарды тоқтату және басқалар.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері басқа құқық қорғау органдарымен бірге соңғы уақытта жұмыс көлемінің ұлғаюы мен материалдық және әлеуметтік қамтамасыз етудің төмен деңгейі арасындағы айтарлықтай алшақтық жағдайында қызмет етуде, сонымен қатар кәсіпкерлік секторда қауіпсіздікті қамтамасыз ететін мамандарға қажеттілік туындады. олардың белсенділігі артып келеді. Әлемдік экономикалық дағдарыс жағдайында мемлекет қызметкерлерді жоғары жалақымен қамтамасыз ете алмайды немесе заңнамада көзделген әлеуметтік кепілдіктер мен жеңілдіктерді толықтай жүзеге асыра алмайды, бұл құқық қорғау жүйесінен кадрлардың ауқымды кетуіне әкеліп соғады. . Бұл кадрлық әлеуеттің айтарлықтай тозуына және ішкі істер органдарындағы қызмет беделінің күрт төмендеуіне әкелді.

Материалдық құқықтар мен артықшылықтар әлеуметтік мәртебе үшін маңызды. Жалақы мөлшері белгілі бір қызмет түрінің маңыздылығымен және тиісті бейіндегі және біліктіліктегі мамандардың қажеттіліктері мен ұсыныстарының өзара байланыстылығымен анықталады. «Мемлекеттік қызметкерлердің жалақысы - бұл тек жұмыс үшін ғана емес, сонымен бірге қолданыстағы билік жүйесіне адалдығы мен оны қорғауға дайындығы үшін төленетін төлем».

Қазіргі жағдайда ішкі істер органының қызметкерлері мен басқа да мемлекеттік қызметшілерге кепілдіктер жүйесі мемлекеттік емес секторлар беретін мүмкіндіктермен салыстырғанда мардымсыз болғаны соншалық, олардың қызметінің әлеуметтік маңыздылығын ескере отырып, сыбайлас жемқорлық қылмысқа айналатынын мойындау қажет. қызметкердің негізгі табыс көзі, оның қызметінің мотиві.

Осылайша, құқықтық дағдарыс қызметкерлердің кәсіби қызметін реттейтін және құқықтық қамтамасыз ететін заңнаманың өзінің жетілдірілмегендігінен, сондай-ақ заңдылық пен қызметтік тәртіптің бұзылуынан көрінеді.

Соңғы уақытта сыбайлас жемқорлық туралы көптеген кітаптар мен мақалалар жазылды, көптеген халықаралық және республикалық конференциялар, парламенттік тыңдаулар мен дөңгелек үстелдер өткізілді, халықаралық және өңірлік конвенциялар, үлгілік келісімдер, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы күрес шаралары бойынша ұсынымдар әзірленді, бұл қоғамдық осы құбылыстың зияндылығы мен қауіптілігін, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамалық базаны айтарлықтай жетілдіру және онымен күресудің жаңа әдістерін әзірлеу қажеттілігі туралы хабардар болу.

Сыбайлас жемқорлық қылмысы – бұл мемлекеттік, қоғамның, оның ішінде мемлекеттік қызметтің мүдделеріне, сондай-ақ мемлекеттік қызметтің немесе құқық қорғау органдарындағы қызметтің беделіне заңсыз алу арқылы қол сұғатын қылмыстардың тұтас, салыстырмалы түрде массалық жиынтығы

деп айта аламыз. мемлекеттік функцияларды жүзеге асыруға уәкілетті адамдардың артықшылықтары немесе белгілі бір тұлғаның осындай жеңілдіктер беруі, сондай-ақ осы адамдардың өздері жиынтығы.

Профессор А.Н.Ағыбаев былай деп атап көрсетеді: «Сыбайлас жемқорлықтың қоғамдық қауіптілігі мыналардан көрінеді: - Мемлекеттік саясат билік басындағылардың жеке мүдделерімен белгіленеді және сол арқылы билікке билік органдарының іс-әрекетін жүзеге асыру жөніндегі қызметінен асып түсетін ауқымда ықпал ете алады. қоғамдық мүдделер. Қоғам өміріне барынша әсер ететін негізгі шешімдер сыбайлас жемқорлық негізде немесе түрлі «көлеңкелі тұлғаларға» тәуелді жемқор шенеуніктерді жабу үшін қабылданады.

Сыбайлас жемқорлық көлеңкелі экономиканы кеңейтеді және бәсекелестікке теріс әсер етеді, өйткені «пара» бәсекеге қабілетсіз артықшылықтарды қамтамасыз етеді. Бұл нарықтық қатынастарды осылайша бұзады, көбінесе ұйымдасқан қылмыспен байланысты жаңа сыбайлас жемқорлық монополияларды тудырады және тұтастай алғанда экономиканың тиімділігін төмендетеді.

Кең таралған сыбайлас жемқорлық мемлекеттік шенеуніктердің сатқындығы қылмыскерлердің жазасыздығымен қатар жүретінін көретіндердің оппортунистік ұстанымына әкеледі.

Сыбайлас жемқорлық қоғамның имандылығына да қауіп төндіреді, өйткені азаматтардың, әсіресе жас ұрпақтың санасында өмірдің жоғары деңгейіне жетудің негізгі тәсілі заңға қайшы әрекеттермен байланысты деген терең азғындық сенім қалыптасып, нығаюы мүмкін.

Сыбайлас жемқорлық экономика субъектілерінің шығындарын арттырады, бұл тұтыну бағалары мен тарифтердің өсуіне әсер етеді.

Сыбайлас жемқорлық тек басқару органдарын ғана емес, сонымен қатар әртүрлі корпорациялардың басқару аппараттарын да ыдыратады. Тиісінше, басқару тиімділігінің жалпы төмендеуі байқалады — мемлекеттік және коммерциялық».

Сыбайлас жемқорлық мәселесі адамзат тарихындағы ең көне мәселелердің бірі болып табылады. Ол өзінің тарихын алғашқы қауымдық қоғамның пайда болуынан бастап, бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпайды. мен ірі бизнес арасындағы қарым-қатынасқа назарын аударабастады.

Батыста XVIII ғасырдың аяғынан бастап қоғамның сыбайлас жемқорлыққа деген көзқарасында бетбұрыс болды. Дәл осы сәттен бастап қоғам мемлекеттік аппарат жұмысының сапасына ықпалын арттыра бастады және назарын саяси элита мен ірі бизнес арасындағы қарым-қатынасқа аударды.

XX ғасырдың екінші жартысында сыбайлас жемқорлық жаһандану жағдайында түбегейлі маңызды мәселеге айналды. Сыбайлас жемқорлықпен күрес тақырыбы ұлттық деңгейден халықаралық деңгейге көшті. Сыбайлас

жемқорлықтың жойқын зардаптарымен жергілікті әдістерді қолдану арқылы күресу мүмкін емес дерлік болып қалды.

Соңғы 15 жылда сыбайлас жемқорлық мәселесі жалпы қоғамның да, саясаткерлердің де, ғалымдардың да, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің де назарында болды. Бүгінде бұл бірлескен халықаралық көзқарасты талап ететін және жаһандық сипаттағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы белгілі бір құралдарды қажет ететін күрделі халықаралық мәселе.

Бүгінгі күні сыбайлас жемқорлық мәселесі Қырғызстан үшін ғана емес, әлемнің көптеген елдері үшін өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық ұлттық шекараны құрметтемейді. Ол кең тараған.

Сондықтан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте Қырғыз Республикасының жағдайында жүргізілетін «үздік тәжірибелерді» пайдалану кезінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы әлемдік тәжірибені зерделеу және талдау маңызды.

Жемқорлықпен күрестің халықаралық маңызы бар мәселеге айналғаны белгілі. Бұл мәселені халықаралық қауымдастықтың күн тәртібіне қоюдың басты өлшемі осы құбылыстың жаһандық дамуға ықпалының күшеюі болды.

Сыбайлас жемқорлықтың жаһандық даму салаларына әсерін анықтау маңызды – бұл мәселені түсінуде шешуші рөл атқарады. Сыбайлас жемқорлық елдердің ұлттық қауіпсіздігіне елеулі қатер төндіреді және елеулі теріс экономикалық, әлеуметтік және саяси зардаптарға әкеледі.

Осы салалардың әрқайсысында сыбайлас жемқорлықтың әсерін егжей-тегжейлі қарастырайық:

1. Экономикалық сала

Экономикалық залал келесідей:

- экономиканың көлеңкелі секторы кеңейде, нәтижесінде салық түсімдерінің азаюына байланысты мемлекет экономиканы басқарудың қаржылық тұтқаларынан айырылуда;

- бизнесті жүргізудің экономикалық және қаржылық ортасы бұзылады, нарықтың бәсекелестік механизмдері бұзылады (артықшылық объективті бәсекеге қабілетті адамға емес, ірі пара бергенге беріледі), нәтижесінде онда мемлекеттік басқару мен бизнестің тиімділігі төмендейді;

- мемлекеттік шығыстардың құрылымы деформацияланған (мысалы, сыбайлас жемқорлыққа бейім елдерде әлеуметтік бағдарламаларды қысқарту үрдісі байқалады);

- инвестициялық ахуал нашарлауда (инвестициялардың болмауы экономикалық дамуға кедергі болып табылады). Америкалық экономист Шан Чин Вайдың есептеулері бойынша сыбайлас жемқорлық индексінің бір тармаққа артуы (он балдық шкала бойынша) тікелей шетелдік инвестицияның 0,9%-ға төмендеуімен қатар жүреді.

Сыбайлас жемқорлықтың экономикалық қызметтің инновациялық саласында ерекше жойқын салдары бар (ол лицензиялау және патенттер

берумен байланысты елеулі мемлекеттік қызметтерді қажет етеді) және ғылыми-техникалық процесті баяулатады.

2. Саяси сала

Саяси зиян келесідей:

- сенімін жоғалтқан саяси көшбасшылар қолдауды сатып алуға мәжбүр болады;

- заңнама қоғамдық қажеттіліктерге емес, кім көп төлейтініне байланысты қалыптасады.

- лауазымды тұлғалардың жауапкершілігі, құқық қорғау және бюрократиялық функциялар әлсіреген және тиімсіз;

- саяси партиялар басшылардың жеке мүдделеріне қызмет ететін патронаттық кәсіпорындарға айналады;

- сот шешімдері сатылса немесе саяси айла-шарғы жасау объектісіне айналса;

- баспасөз бен азаматтық қоғам билікті бақылауға тым әлсіз;

Соның салдарынан еліміздің халықаралық аренадағы беделі ұдайы төмендеп, саяси және экономикалық оқшаулану қаупі артып келеді.

Жапон үкіметін өзгертуде, Италиядағы саяси жүйені қайта құруда, Заирде мемлекеттік биліктің, заңдылық пен тәртіптің күйреуінде сыбайлас жемқорлық басты рөл атқарғаны белгілі.

3. Әлеуметтік сала

Әлеуметтік зиян келесідей:

Бюджеттің әлсіреуіне байланысты үкімет әлеуметтік мәселелерді тиімді шешу мүмкіндігін жоғалтады, мүліктік теңсіздік күшейеді, қаражат тар топтардың пайдасына, көбінесе халықтың ең әлсіз топтары есебінен қайта бөлінеді.

Құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлық ұйымдасқан қылмыстың өсуіне және күшеюіне, әлеуметтік шиеленістің күшеюіне әкеледі.

Сыбайлас жемқорлықпен сәтті күрес, экономистер дәлелдегендей, онымен байланысты шығындардан бірнеше есе асып түсетін бірден пайда әкеледі. Дүниежүзілік банк институты жүргізген зерттеулер сыбайлас жемқорлықпен күресіп, заң үстемдігін қамтамасыз ететін елдер ұзақ мерзімді перспективада ұлттық кірісін төрт есеге арттыра алатынын көрсетеді.

Айта кету керек, қазіргі қоғамда әртүрлі зерттеулер, мониторингтер, сыбайлас жемқорлық деңгейіне қарай елдердің рейтингтері жүргізілуде. Солардың ішіндегі ең маңыздылары сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі, әлемнің жетекші экспорттаушы елдеріндегі компаниялардың дамушы елдерде пара беруге бейімділігін көрсететін Пара төлеушілер индексі және халықаралық қылмыс құрбандары сауалнамасы (Қылмыс құрбандарына халықаралық шолу – азаматтардың іс жүзінде сыбайлас жемқорлықпен нақты байланысының жиілігін және осыған байланысты құқық қорғау органдарына жүгіну жиілігін анықтауға арналған ғылыми-зерттеу бағдарламасы), Мөлдірлік индексі, Мемлекеттік тазалықты бағалау жүйесі, Жаһандану индексі және т.б.

Сыбайлас жемқорлыққа қатысты көптеген зерттеулердің ішінде әлемдегі сыбайлас жемқорлықтың жай-күйі туралы жалпы түсінік алу және сыбайлас жемқорлық факторларын анықтау үшін ең қолайлысы халықаралық Трансперенси Интернэшнл ұйымының зерттеулері болып табылады.

Трансперенси Интернэшнл (Transparency International), аудармада халықаралық ашықтықты білдіреді, бұл халықаралық ауқымда да, жекелеген елдер ауқымында да сыбайлас жемқорлықты зерттеу және оған қарсы күрес жөніндегі коммерциялық емес тәуелсіз ұйым, оның мақсаттарының бірі – биліктің ашықтығы мен есептілігін арттыру.

Transparency International филиалдары әлемнің көптеген елдерінде құрылған, олардың барлығын бірінші кезекте қаржы секторында ашықтықтың бірыңғай базалық режимін құруға бағытталған сыбайлас жемқорлыққа қарсы бірыңғай идеология біріктіреді. Бұл ұзақ уақыт бойы өмірдің әртүрлі салаларындағы сыбайлас жемқорлық көріністерін зерттеп келе жатқан және анықталған проблемаларды шешудің ықтимал жолдарын көрсететін ең ауқымды ұйым. 1993 жылы Transparency International ұйымының құрылуымен әлемдегі сыбайлас жемқорлық деңгейі туралы статистиканы жүргізудің баламасы пайда болды.

Қазақстанда Transparency International-Kazakhstan халықаралық Transparency International ұйымының филиалы болып табылады.

Егер БҰҰ-ның сыбайлас жемқорлық тұжырымдамасын негізге алсақ, онда БҰҰ-ның халықаралық сыбайлас жемқорлықпен күрес жөніндегі негізгі құжатына сәйкес: «Сыбайлас жемқорлық – жеке бас пайдасына қол жеткізу үшін мемлекеттік билікті асыра пайдалану». Бұл қысқа, бірақ өте мағыналы анықтама халықаралық құжаттардағы сыбайлас жемқорлық сөзінің нақты нені білдіретінін түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге Дүниежүзілік банктің авторлығымен тағы бір нақты анықтама әзірленді: «Сыбайлас жемқорлық – мемлекеттік билікті жеке пайда үшін теріс пайдалану».

Дегенмен, «сыбайлас жемқорлық» феноменін жеткілікті түрде терең зерттеудің арқасында бұл нақты анықтамалар «сыбайлас жемқорлық» сөзінің негізгі мағынасын толығымен алмастыра алмайды.

Сыбайлас жемқорлық болмаған елдер жоқ. Дегенмен, сыбайлас жемқорлық деңгейі қалаған нөлге ұмтылатын елдер бар. Олар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің идеалды үлгілеріне жақындау ретінде әрекет ететін ерекше қызығушылық тудырады.

Бұл елдердің өз тиімділігін іс жүзінде дәлелдеген сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламалары халықаралық оң тәжірибені игерудің үлкен перспективаларын ұсынады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың халықаралық тәжірибесіне сүйене отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігін айтарлықтай арттыратын және Қазақстан Республикасының жағдайында толығымен қолданылатын маңызды қағидаттарды сипаттай аламыз.

Бұл принциптерді бір уақытта, біріктіріп сақтау қажет, олардың ең болмағанда біреуін бұзу сыбайлас жемқорлық деңгейінің төмендеуіне емес, оның өсуіне әкелуі мүмкін.

1. Биліктің жариялылығы

Қазіргі мемлекетте мемлекеттік органдар бір мезгілде екі мағынада қоғамдық болуы керек. Біріншіден, мемлекеттік органдар қоғам мүддесі үшін әрекет етуі, оның мәселелерін шешуі, оның дамуына үлес қосуы керек деген мағынада жария болуы керек. Екіншіден, билік органдары қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігімен ғана айқындалатын өте тар құпия салаларды қоспағанда, өзінің барлық қызметінің қоғамға ақпараттық ашықтығы тұрғысынан жария болуы керек.

Барлық мемлекеттік органдар, соның ішінде атқарушы, заң шығарушы және сот органдары жария болуы керек, құқық қорғау органдары мен арнайы қызметтер үшін ерекшелік болмауы керек.

Көп жағдайда тіпті құпия ақпарат заңда көрсетілген мерзімдерден кейін, өзектілігін жоғалтқаннан кейін зерттеушілерге, мүдделі азаматтар мен ұйымдарға зерттеуге қолжетімді болуы керек.

2. Билік органдарының қоғамдық бақылауы

Қоғамның мемлекеттік органдарды бақылауы олар ашық болған жағдайда ғана мүмкін болады. Мұндай жағдайларда мемлекеттік органдардың барлық алдағы шешімдері, оларды қабылдау және орындау тәртібі туралы ақпарат азаматтық қоғам ұйымдары мен барлық мүдделі азаматтарға қолжетімді болуы керек. Атап айтқанда, кез келген ұйымдар мен азаматтар кез келген мемлекеттік органдардың қызметі бойынша бюджеттердің атқарылуы мен жоспарлануының егжей-тегжейлі сипаттамасына қол жеткізуге мүмкіндігі болуы керек. Жалпылама нысанда олардың бюджеттерінің баптары ұйымдар мен азаматтарға осы бюджеттердің бөлінуі қоғамның немесе мемлекеттің қауіпсіздігіне зиян келтіруі мүмкін жағдайларда ғана ұсынылады.

Сыбайлас жемқорлықтың кең таралған сипаты мемлекеттік органдардағыдай иерархиялық принципті емес, оған қарсы әрекет етудің желілік принципін болжайды.

Сондықтан әлемдік тәжірибеге сәйкес сыбайлас жемқорлыққа нақты қарсы тұрудың ең маңызды ресурсы сыбайлас жемқорлықтың желілік және кең таралған сипатына өзінің желілік ресурстарымен және еліміздегі азаматтар бірлестіктерінің ресурстарымен қарсы тұруға қабілетті азаматтық қоғамның қызметі болып табылады. қызметтің барлық салалары.

Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың аса маңызды ресурсы, әлемдік тәжірибеге сәйкес, сыбайлас жемқорлықтың желілік және кең таралған сипатына өзінің желілік және қызметтің барлық салаларындағы азаматтар бірлестіктерінің ресурстарына қарсы тұруға қабілетті азаматтық қоғамның қызметі деп танылады.

3. Жеке меншіктің құқықтары мен қорғалуын нақты қамтамасыз ету

Заңды жеке меншік билік органдарымен кез-келген қол сұғушылықтан қорғалуы керек, жеке кәсіпкерлер өздерінің заңды түрде алған мүлкіне иелік ету және билік ету үшін барлық құқықтарға ие болуы керек. Мұндай жағдайларда билік органдары немесе қылмыстық ұйымдар үшін кәсіпкерлерден жеке меншікті тартып алу, жеке меншікті басқа адамдарға беру үшін заңсыз рейдерлік операцияны жүзеге асыру, жеке кәсіпкерлерді заңсыз төлемдер жасауға мәжбүрлеу немесе өз мүлкін пайдалануды жалғастырғаны үшін пара беру мүмкін болмайды.

4. Сыбайлас жемқорлық әрекеттер жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығы

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ету үшін сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету қажеттігі танылды. Сыбайлас жемқорлық әрекеттері үшін жазаның бұлтартпастығы, біріншіден, сыбайлас жемқорлыққа жол берген шенеуніктердің әділ жазадан ешқашан құтыла алмайтынын білдіруі керек. Екіншіден, жазаның бұлтартпастығы – мемлекеттік жүйедегі, жеке бизнестегі, коммерциялық емес немесе қоғамдық саладағы қызметіне қарамастан кез келген сыбайлас жемқорлыққа жол берген шенеуніктердің әділ жазалануын білдіреді. Сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығы елдегі сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуді қамтамасыз ететін жалғыз шарт емес. Бірақ сыбайлас жемқорлық әрекеттері үшін жазаның бұлтартпастығы әрқашан сыбайлас жемқорлықтың өсуіне ықпал етеді.

Себебі, сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығының болмауын сыбайлас жемқорлыққа жол берген шенеуніктер билік органдарына осындай әрекеттерді жүзеге асыру мүмкіндігін беру деп түсінеді. Сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің жоғары деңгейде құпиялылығымен (латенттілігімен) және оларды жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығының болмауымен сыбайлас жемқорлыққа жол берген лауазымды тұлғалардың көпшілігі жазасыз қалады. Бұл сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасауға мүмкіндігі бар барлық басқа лауазымды тұлғаларға мұндай әрекеттердің жазасыз жүзеге асырылуы мүмкін екенін көрсетеді, бұл үшін олар жеткілікті түрде құпия болып, құқық қорғау органдарында, соттарда және басқа да органдарда қажетті байланыстар болуы керек.

5. Лауазымды тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа кінәлі болуының презумпциясы

Лауазымды тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа кінәлі болу презумпциясы, біріншіден, олардың әрқайсысының сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасағаны үшін үнемі күдіктелетінін, екіншіден, сыбайлас жемқорлық фактілері анықталған кезде, ең алдымен, сыбайлас жемқорлық әрекеттерге қатысқаны үшін айып тағылатынын білдіреді. азаматтарға емес, лауазымды тұлғаларға және осындай іс-шараларға қатысуы мүмкін кәсіпкерлерге емес. Осы екі жағдайда да шенеуніктер өздерінің сыбайлас

жемқорлық әрекеттерін жасаудағы кінәсіздігі туралы дәлелдерді дербес тауып, ұсынуы тиіс. Лауазымды тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа кінәлілігі презумпциясын жүзеге асырудың тағы бір ерекшелігі құқық қорғау органдары мен соттардың лауазымды тұлғалардың сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасағаны туралы азаматтардың және бұқаралық ақпарат құралдарының айғақтарына сенеді, сондықтан мұндай дәлелдемелерді тұлғалардың жеке басына қарамастан үнемі тексереді. дәлелдемелердің толық жиынтығы болмаса да, оны ұсынғандар.

Лауазымды тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа кінәлі болу презумпциясының салдары олардың өздері үшін де, жақындары үшін де кірістер мен шығыстар туралы декларацияны жария ету қажеттілігі болып табылады. Лауазымды тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа кінәлілігі презумпциясын жүзеге асыру кезінде мұндай кірістер мен шығыстар туралы жария декларациялар, егер олар лауазымды тұлғалардың заңды кірістерінің деңгейіне сәйкес келсе, олар үшін сыбайлас жемқорлыққа қатысы жоқтығына негіздеме болып табылады. Бұл жағдай шенеуніктердің өздерінің кірістері мен шығыстары туралы декларацияны жария етуге ынтасын қолдайды.

Шенеуніктердің сыбайлас жемқорлыққа кінәлі деген болжамы Қытайда және кейбір басқа елдерде қолданылады, бірақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы міндетті қағида болып табылмайды. Бірақ қазіргі Қазақстанда бұл қағидатты басқалармен ұштастыра жүзеге асыру сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге айтарлықтай септігін тигізер еді.

6. Жемқор шенеуніктерге қарсы қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізуде куәларды қорғау қажеттілігі

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте табысқа, әлемнің әртүрлі елдерінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, сыбайлас жемқорлыққа қатысушылар мен құрбандардың айғақтарын пайдалану арқылы ғана қол жеткізуге болады. Себебі, мұндай әрекеттер әрқашан жасырын түрде жүзеге асырылады, сондықтан сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жазалау туралы сот шешімдерін қабылдау үшін қажетті көптеген фактілер мен мән-жайлар осы әрекеттерге қатысушылар мен сыбайлас жемқорлық құрбандарына ғана белгілі. Сыбайлас жемқорлық әрекеттері, әсіресе мемлекет пен қоғамға ірі залал келтіретін іс-әрекеттер көбінесе бірнеше адамның келісілген іс-әрекеттерімен жасалатындықтан, сыбайлас жемқорлық фактілері мен мән-жайларының кез келген куәгерлері сыбайлас жемқорлық қылмыстардың сыбайластарынан оларға күш көрсету қаупінде болады. тергеу кезінде, сот процесінде және тіпті аяқталғаннан кейін. Сыбайлас жемқорлыққа қатысушылардың және жәбірленушілердің айғақтары сыбайлас жемқорлыққа жол берген лауазымды тұлғалардың айыптауларын дәлелдеу үшін қажет болғандықтан, мұндай куәларды сыбайлас жемқорлық қылмыстарына сыбайластарының оларға қатысты зорлық-зомбылық көрсетуінен қорғауды қамтамасыз ету қажет.

Куәларды шынайы қорғау жүзеге асырылған кезде ғана олардың сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне қатысушыларға дәлелді айыптауды

тұжырымдау үшін тергеу және соттармен ынтымақтасуға жеткілікті күшті уәждері болады. Куәларды қорғауды ұлттық заңнамада белгіленгендей мемлекеттік органдар да, қоғамдық және коммерциялық емес ұйымдар да жүзеге асыра алады. Мұндай куәлар сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің қатысушылары болып табылатын және басқа адамдардың қатыстылығын растайтын фактілерді хабарлаған жағдайларда, бұл куәлар тек қорғауды ғана емес, сонымен бірге олардың жазалау деңгейін төмендетуді де қажет етеді.

7. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу қажеттілігі

Сыбайлас жемқорлық әрекеттердің алдын алу қажет деп саналады, өйткені сыбайлас жемқорлық қоғамға, экономикаға және мемлекетке үлкен шығын әкеледі және олардың жасырын (латенттік) сипатына байланысты сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің заңды дәлелдемелерін жинау әрқашан өте қиын. Сыбайлас жемқорлықтың белсенді және тиімді профилактикасы сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің алдын алуға мүмкіндік береді, сыбайлас жемқорлықтан болатын шығынды азайтады және құқық қорғау органдарының әрбір қызметкеріне түсетін ауыртпалықты азайту арқылы сыбайлас жемқорлықты анықтау мүмкіндігін арттыруға ықпал етеді.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу лауазымды тұлғалардың, кәсіпкерлер мен азаматтардың санасын мақсатты түрде өзгертуді, оларда сыбайлас жемқорлыққа теріс көзқарас пен теріс баға беруді қалыптастыруды көздейді.

8. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің басқа принциптері

Әлемнің әртүрлі елдерінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің басқа да көптеген принциптері қолданылады, олар көбінесе мыналарды қамтиды: тәуелсіз сот жүйесінің қажеттілігі, заң үстемдігін қамтамасыз ету, бұқаралық ақпарат құралдарының тәуелсіздігі және нақты саяси бәсекелестіктің болуы. Осы қағидаттарды басқалармен ұштастыра отырып жүзеге асыру сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге айтарлықтай үлес қоса алады, мұны әлемнің көптеген елдерінің тәжірибесі дәлелдейді. Сонымен қатар, қазіргі Қазақстанда сыбайлас жемқорлық деңгейін айтарлықтай төмендетпейінше, осы қағидаттардың барлығын жақын арада жүзеге асыру мүмкін емес.

Агенттіктің негізгі міндеттерінің бірі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды барынша азайту болып табылады.

Күрделі, тарихи өзгермелі, жағымсыз әлеуметтік құбылыс болып табылатын сыбайлас жемқорлық адамзат өркениетінің дамуының алғашқы кезеңдерінде пайда болғаны белгілі.

Сыбайлас жемқорлық мәселесі әлеуметтік-экономикалық прогреске кедергі келтіретін барлық елдерде бар, ол тек өзіне тән көріністерімен және ауқымымен ерекшеленеді.

Сыбайлас жемқорлық әрекетінің әмбебап және жан-жақты анықтамасының жоқтығына қарамастан, ол бірінші кезекте лауазымды тұлғалардың өз мүддесі үшін билікті немесе қызметтік бабын асыра

пайдалануын қамтиды және оның жиі кездесетін түрлері әдетте лауазымды тұлғаларды сатып алу және лауазымдық өкілеттіктерді жеке пайда үшін пайдалану болып табылады. .

Сыбайлас жемқорлықпен күресудің тиімді шараларын әзірлеудің қиындығы оның әрбір жеке мемлекетке тән ерекшеліктерімен және оның өзгеретін сипаттамаларға байланысты қиындықтарымен де анықталады.

Сыбайлас жемқорлықтың себептерін, жағдайларын және салдарын анықтау кезінде жергілікті менталитет, ұлттық және діни ерекшеліктер, құқықтық мәдениет деңгейі сияқты факторларды ескеру қажет.

Сыбайлас жемқорлықпен тиімді күресу жүйесін қалыптастыру үшін, ең алдымен, оның қазіргі жағдайда көрініс беруіне ықпал ететін негізгі факторларды анықтау қажет.

Олардың ішінде қазіргі уақытта ең өзектісі, біріншіден, нормалары орындалған кезде сыбайлас жемқорлық әрекеттерді жасауға жиі жағдай туғызатын салалық заңдардың жетілдірілмегендігі.

Іс жүзінде заң ғылымының қыр-сырын түсінбейтін азаматтарға мұндай заңдардың ережелерін дұрыс түсініп, дұрыс түсіндіру қиынға соғады.

Екіншіден, мемлекеттік және корпоративтік басқарудың жеткіліксіз ашықтығы. Басқару шешімдерін әзірлеу және қабылдау процесі әлі де болса, соның ішінде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қозғайтын шешімдер туралы айтатын болсақ, ең жабық процестердің бірі болып қала береді.

Үшіншіден, сыбайлас жемқорлық тәуекелдері мемлекеттік қызмет көрсету кезінде лауазымды тұлғалар мен халықтың тікелей байланысына байланысты сақталады.

Төртіншіден, халықтың, оның ішінде бюджеттік сала қызметкерлерінің өздерінің де құқықтық мәдениетінің деңгейі әлі де болса төмен, бұл жосықсыз қызметкерлердің оны пайдакүнемдік, заңсыз мақсаттарға пайдалануға мүмкіндік береді.

Бесіншіден, азаматтардың мінез-құлқының сыбайлас жемқорлыққа қарсы моделін және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудың қоғамдық атмосферасын қалыптастыру бойынша жан-жақты және мақсатты ақпараттық жұмыстың болмауы.

Алтыншыдан, мемлекеттік қызметшілердің жекелеген санаттарына еңбекақы төлеу деңгейінің және мемлекеттік қызметтегі әлеуметтік кепілдіктердің жеткіліксіздігі.

Осы мақсатта мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің құрамына орталық атқарушы органның құзыреті шегінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу, ашу және тергеу мәселелері бойынша функцияларды жүзеге асыратын Агенттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі Ұлттық бюро (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) кірді.

Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңына сәйкес Құқық қорғау органдарына прокуратура, ішкі істер, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі кіреді. Сол заңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет сыбайлас жемқорлық қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алуға, анықтауға, жолын кесуге, ашуға және тергеп-тексеруге бағытталған қызметті жүзеге асыратын мемлекеттік қызмет пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл органдарының жедел-іздігі бөлімшелері болып табылады.

Осыған сәйкес, біз осы қарастырып отырған мемлекеттік орган – құқық қорғау қызметінің белгілері бар құқық қорғау органы деп толық сеніммен айта аламыз.

Ұлттық бюросының міндеттері:

1. жеке және заңды тұлғалардың, қоғам мен мемлекеттің құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау;

2. сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу, ашу және тергеу жөніндегі мемлекеттік саясатты әзірлеуге және іске асыруға қатысу;

3. сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу, ашу және тергеу.

4. сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы стратегиялар мен бағдарламаларды әзірлеуге және іске асыруға қатысу;

5. қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы арыздарды, хабарламаларды және өзге де ақпаратты қабылдау, тіркеу және қарау;

6. алдын ала тергеуді, анықтауды және хаттамалық нысанды қоса алғанда, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізу;

7. қылмыстық процеске қатысушы адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

8. жедел-іздігі қызметін ұйымдастыру және жүзеге асыру;

9. жасырын тергеу әрекеттерін, жалпы және арнайы жедел-іздігі іс-шараларын жүргізу кезінде арнайы және басқа да техникалық құралдарды қолдану;

10. тергеуден, анықтаудан немесе соттан қашып кеткен, іздеуде жүрген адамдардың тұрған жерін және ұстауын анықтау;

11. сыбайлас жемқорлық қылмыстары туралы қылмыстық істер бойынша тәркіленген және қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүлікті кейіннен оның мемлекетке айналымы туралы мәліметтерді жариялай отырып, өткізуді бақылау;

12. сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау және алдын алу мақсатында әлеуметтік-экономикалық саладағы қылмыстық ахуалды талдау;

13. Ұлттық бюро қызметіндегі қарудың, оқ-дәрілердің, арнайы қорғаныс құралдарының сақталуын есепке алу және бақылау;

14. Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де функцияларды жүзеге асыру.

Ұлттық бюроның құқықтары мен міндеттері:

- Ұлттық бюроның құзыретіне жататын мәселелер бойынша нормативтік құқықтық актілерді әзірлейді және бекітеді;

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі бағдарламалық құжаттарды әзірлеуге және іске асыруға қатысу;

- тергеу әрекеттерін жүргізуге, іс жүргізу шешімдерін қабылдауға және жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыруға

- мемлекеттік органдарға, ұйымдарға немесе оларда басқару функцияларын жүзеге асыратын тұлғаларға мән-жайларды немесе өзге де заң бұзушылықтарды жою жөнінде шаралар қабылдау туралы ұсыныстар енгізуге;

- құжаттарды, тауарларды, заттарды немесе басқа да мүлікті алып қою немесе алып қою

- уәкілетті органдар мен лауазымды адамдардан тексерулерді, салықтық және басқа тексерулерді, мемлекеттік тексерулер мен бағалауларды талап етуге

- тиісті уақытша ұстау изоляторлары мен тергеу изоляторларын пайдалануға

- мемлекеттік органдардан, ұйымдардан, лауазымды және жеке тұлғалардан қажетті ақпарат пен материалдарды сұрату және алу

- мемлекеттік органдармен және ұйымдармен, басқа құқық қорғау органдарымен, халықаралық ұйымдармен өзара әрекеттесу

- заңмен белгіленген тәртіпте атыс қаруын және басқа да қару-жарақ пен арнайы құралдарды алып жүруге, сақтауға және қолдануға, сондай-ақ қажет болған жағдайда дене күшін, оның ішінде ұрыс әдістерін қолдануға;

- Ұлттық бюроның міндеттері:

- құқық бұзушылықтар туралы арыздарды, хабарламаларды, шағымдарды және өзге де ақпаратты қабылдау, тіркеу, есепке алу және қарау кезінде заңды сақтауға;

- әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамалар жасауға және істерді қарауға, әкімшілік қамауға алуға, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамада көзделген басқа да шараларды қолдануға;

- қаралып жатқан қылмыстық істер бойынша шақыру бойынша келуден жалтарған адамдарды әкелуге;

- ұсталғандарды және қамаудағы адамдарды алып жүру;

- іздеуде жүрген адамдарды табу және ұстау шараларын жүргізуге;

- Ұлттық бюроның белгіленген құзыреті шегінде іздеуде жүрген адамдарды ұстап беруді ұйымдастырады;

- өткізу кезінде қызметтік тәртіп пен құпиялық режимді сақтауға

Ұлттық бюроға басшылықты бөлімге жүктелген міндеттердің орындалуына және оның функцияларын жүзеге асыруға дербес жауапты болатын Төраға жүзеге асырады.

Ұлттық бюроның төрағасын Қазақстан Республикасының Президенті қызметке тағайындайды және қызметтен босатады.

Ұлттық бюро төрағасының өкілеттіктері:

1) Ұлттық бюроға жүктелген міндеттерге сәйкес оның қызметіне жалпы басшылықты ұйымдастырады және жүзеге асырады;

2) Ұлттық бюроның және оның аумақтық органдарының штат санының лимиті шегінде құрылымы туралы ұсыныстарды Министрліктің қарауына енгізеді;

3) Қазақстан Республикасының заңнамасымен қызметке тағайындалуы және қызметтен босатылуы оның құзыретіне жататын Ұлттық бюро қызметкерлерін (қызметкерлерін) қызметке тағайындайды және қызметтен босатады;

4) өз орынбасарларының, Ұлттық бюро қызметкерлерінің (қызметкерлерінің) және аумақтық органдар басшыларының өкілеттіктерін айқындайды;

5) Ұлттық бюроның аумақтық органдары туралы ережелерді бекітеді;

6) заңнамада белгіленген тәртіппен Ұлттық бюро және оның аумақтық органдары төрағасының орынбасарлары мен қызметкерлерін (қызметкерлерін) іссапарлар, демалыстар беру, материалдық көмек көрсету, даярлау (қайта даярлау), біліктілігін арттыру, жоғарылату мәселелерін шешеді;

7) Ұлттық бюроның және оның аумақтық органдарының қызметкерлеріне (қызметкерлеріне) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен тәртіптік шаралар қолданады;

8) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен Ұлттық бюроның және оның аумақтық органдарының қызметкерлеріне біліктілік сыныптарын береді;

9) Ұлттық бюроның құрамына міндетті кезектен тыс тексеруден өткен Қазақстан Республикасының азаматтарын қабылдайды;

10) адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын нормативтік құқықтық актілерді қоспағанда, Ұлттық бюроның құзыретіне жататын мәселелер бойынша нормативтік құқықтық актілерді, ал егер Министрліктің актілерімен бекітуге тікелей құзыреті болса, нормативтік құқықтық актілерді бекітеді;

11) өз құзыреті шегінде Ұлттық бюро және оның аумақтық органдарының қызметкерлері (қызметкерлері) орындауға міндетті бұйрықтар шығарады және нұсқаулар береді;

12) Министрлікке Ұлттық бюроның және оның аумақтық органдарының қызметкерлерін (қызметкерлерін) мемлекеттік наградалармен марапаттау туралы ұсыныстар енгізеді;

13) заңнамаға сәйкес мемлекеттік органдармен және өзге де ұйымдармен қатынастарда Ұлттық бюро атынан өкілдік етеді;

14) Ұлттық бюроның құқықтық бөлімшесіне жетекшілік етеді;

15) құзыретіне жататын өзге де мәселелер бойынша шешімдер қабылдайды.

Сыбайлас жемқорлықтың нәтижесінде материалдық және материалдық емес игіліктерді заңсыз алу орын алып, қоғам мүдделеріне нұқсан келтіріп, мемлекеттік билік беделінің төмендеуіне әкеп соғады.

Сондықтан мемлекет бұдан былай да барлық шараларды қабылдап, лауазымдық өкілеттіктерді жеке бас пайдасына пайдалану пайдасыз және мүмкін емес болатындай жағдай жасайды.

Маңызды шаралардың бірі мемлекеттік қызметшілер тек кірістерін ғана емес, шығыстарын да декларациялау болмақ. Алдағы уақытта мұндай декларация бүкіл халыққа таратылады, бұл мемлекеттік қызмет жүйесіндегі заңдылықты сақтауға және ашықтықты қамтамасыз етуге оң әсерін тигізеді.

Мемлекеттік аппараттағы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету үшін мемлекеттің қаржылық мүмкіндіктерінің кеңеюіне қарай шенеуніктердің еңбекақысы мен әлеуметтік төлемдерін одан әрі кезең-кезеңімен арттыру көзделіп отыр. Мемлекеттік қызметшілердің еңбегіне ақы төлеу жеке сектормен салыстырғанда әлі де жеткіліксіз бәсекеге қабілетті болып отырғанын ескере отырып, бұл міндет өзекті болып отыр.

Мемлекеттік қызметшілердің адалдығы мен олардың қызметінің ашықтығы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың табыстылығының негізі болып табылады.

Шенеунік пен азаматтың тікелей байланысының болуы да сыбайлас жемқорлықтың алғы шарттарының бірі болып табылады. Мемлекеттік қызметтерді алу тәртібі неғұрлым қарапайым және ашық болса, сыбайлас жемқорлық деңгейі соғұрлым төмен болады.

Осыған байланысты бірқатар мемлекеттік функцияларды мемлекеттік емес секторға – өзін-өзі реттейтін ұйымдарға кезең-кезеңімен беру шаралары қабылданатын болады.

Заманауи ақпараттық технологияларды кеңінен қолдану арқылы да адам факторының әсері барынша азайтылады.

Нәтижесінде халыққа электронды форматта көрсетілетін қызмет көлемі, оның ішінде рұқсат беру құжаттары ұлғаяды.

Тұтастай алғанда, ашықтық қағидаты сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі факторы болып табылады, сондықтан оны жүзеге асыру бойынша жұмыс тұрақты, жүйелі негізде, оның ішінде мемлекеттік қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін мониторингілеу жолымен жүзеге асырылатын болады.

Құқық қорғау жүйесі жұмысындағы басымдықтарды жасалған қылмыстарды анықтаудан олардың алдын алуға және ескерту қажет.

Құқық қорғау органдарының кадр саясатында конкурстық іріктеу тетіктерін және әкімшілік мемлекеттік қызмет жүйесінде әрекет ететін меритократия қағидатын енгізу қажет.

Қызметкерлерді аттестаттау және тестілеу рәсімдері жетілдіріліп, оларды кадр резервін пайдаланбай ауыстыруға тыйым салынады.

Жетілдірілген кезеңдердің бірі ҚР Президентінің Жарлығымен мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексін бекіту болды, ол өз нормаларымен мемлекеттік қызметшілердің моральдық-этикалық бейнесіне қойылатын негізгі талаптарды, сондай-ақ олардың мінез-құлқының базалық стандарттарын белгілейді.

Кодекс қоғамның мемлекеттік органдарға деген сенімін нығайтуға, мемлекеттік қызметте өзара қарым-қатынастардың жоғары мәдениетін қалыптастыруға және мемлекеттік қызметшілердің әдепті емес мінез-құлық жағдайларының алдын алуға бағытталған.

Ү. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, КАДР САЯСАТЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Әрине, бүкіл қалыптасу және даму кезеңінде Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет институты бірқатар өзгерістерге, реформаларға, сынақтар мен қателіктер арқылы қалыптасуға ұшырады, бірақ мемлекет мемлекеттік аппаратпен сапалы мемлекеттік қызметтер көрсетуге ұмтылды. Бүгінгі таңда мемлекеттік қызмет саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға арналған мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті орган кезекті реформалау мен қайта құрудан өтті.

Мемлекеттік қызмет туралы қазіргі заманғы заңнаманың сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағыты бар екенін ескере отырып, Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті органның функциялары мемлекеттік органдардың мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді іске асыруын бақылаумен қатар, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды қамтитын кеңейе түсті.

Мемлекеттік қызмет және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет туралы заңнаманың сақталуын бақылау жүйесінсіз уәкілетті органды ұсыну мүмкін емес. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің (бұдан әрі-Агенттік) Төрағасы қысқа мерзім ішінде Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік қызмет туралы заңнаманы және сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы сақтау мәселелері бойынша қызметіне тексеру жүргізу тәртібі туралы қағидаларды реттейтін бірқатар нормативтік-құқықтық актілерді қабылдады. Оларға 2016 жылғы 26 шілдедегі «Мемлекеттік қызмет мәселелері бойынша мемлекеттік көрсетілетін қызметтер стандарттарын бекіту турал», 2016 жылғы 28 наурыздағы «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызметшілерін аттестаттауды өткізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы», «Құқық қорғау қызметіне алғаш кіретін азаматтарды тестілеуден өткізу қағидаларын, бағдарламаларын және ұйымдастыруды бекіту туралы» 2016 жылғы 20 қыркүйектегі және т.б.

Мемлекеттік органдарды тексеру бұзушылықтарды жою мақсатында ғана қажет емес, сонымен қатар олар қуатты тәрбиелік зарядқа ие. Сондықтан басты міндеттердің бірі-Құқықтық жалпыға бірдей оқыту жүйесін құру. Бұған Агенттіктің облыстардың, Астана және Алматы қалаларының әкімдерімен мемлекеттік қызметшілерді оқытудың өңірлік орталықтарын құру жөніндегі бірлескен жұмысы бағытталған. Агенттік кадрларды қайта даярлау және біліктілігін арттыру жүйесі арқылы мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігін арттыруға ғана емес, сондай-ақ оқытудан өтпей мемлекеттік қызметші аттестаттаудың оң нәтижелеріне және қызмет бабында ілгерілеуге үміткер бола алмайтын жағдайлар жасауға ұмтылады.

Қазақстан Республикасында жылдан жылға мемлекеттік қызмет өткеру тәртібі туралы жетілдірілді, мемлекеттік әкімшілік қызметшілерді

аттестаттаудан өткізу қағидалары бекітілді», шенеуніктердің мемлекеттік қызмет өткеру рәсімдерін нақты регламенттеуге бағытталған.

Мемлекеттік қызметші - Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен республикалық немесе жергілікті бюджеттерден не Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қаражатынан мемлекеттік органда ақы төленетін лауазымды атқаратын және мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының азаматы («Мемлекеттік қызмет туралы» ҚР Заңының 1-бабы). Қолданыстағы заңнамаға сәйкес мемлекеттік қызметшілердің кадр резерві Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен қалыптастырылған «А» корпусының бос не уақытша бос мемлекеттік әкімшілік лауазымдарына орналасуға үміткер Қазақстан Республикасы азаматтарының жүйелендірілген тізімі болып табылатын «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік қызметі үшін ғана көзделген.

Бұдан басқа, мемлекеттік органдардың өзінде Кадрлық менеджменттің тиімділігін бағалау жүйесін әзірлеу және енгізу аяқталды. Рейтингік жүйеде құрылған бұл тетік кадр қызметтері мен тәртіптік комиссиялардың қызметін бағалауға, мемлекеттік қызметтің салалық және өңірлік аспектіде кадр менеджментін нығайтуға қажеттілігін айқындауға мүмкіндік береді.

Агенттік жұмысындағы басым бағыттардың бірі қазір мемлекеттік қызмет туралы заңнаманың сақталуын бақылауды жүзеге асыру және мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі жұмыс мемлекеттік қызметшілерге арналған оқыту курстары шеңберінде де жүргізіледі. Мемлекеттік қызметшілерді қайта даярлау және біліктілігін арттыру бағдарламаларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тақырыбында дәрістер, семинарлар енгізілді. Мұндай жұмыс Агенттіктің аумақтық басқармаларының көмегімен мемлекеттік қызметшілерді қайта даярлау және біліктілігін арттырудың өңірлік орталықтарында да құрылған.

Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді жұмыс жүргізу үшін Агенттік азаматтық қоғам институттарымен және бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс-қимыл жасайды.

Сондықтан, мемлекеттік қызметті реформалаудың осы кезеңінде жергілікті жерлерде құқықтық насихаттау жөніндегі жұмысты жұртшылық пен БАҚ-ты міндетті түрде тарта отырып жандандыру қажет деп санаймыз.

Заңнаманың сақталуын бақылаудың тиімді жүйесін құру, облыстардағы тәртіптік кеңестердің жұмысын жандандыру, шенеуніктердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын оқыту, кең жариялылық пен шағымдар институты, азаматтарға қолжетімділік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасау мүмкіндігін қысқартуға мүмкіндік береді.

Реформаның осы кезеңінде өзекті сипатқа ие болған мемлекеттік қызметшілерді әлеуметтік қамсыздандыру және құқықтық қорғау мәселелері

ерекше назар аударуды талап етеді. Мемлекеттік қызметшілерді әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін реформаламай, олардың жалақысын көтермей құзыретті және іске берілген мемлекеттік аппаратты қалыптастыру мүмкін емес міндет болады. Сондықтан, агенттіктің осы мәселені шешуге деген көзқарастарына толығырақ тоқталайық, олардың кейбіреулері қазірдің өзінде жүзеге асырылды.

Бұл бағытта Батыста кеңінен қолданылатын лауазымдарды факторлық-балдық бағалау әдісіне негізделген мемлекеттік қызметшілерге еңбекақы төлеудің жаңа жүйесіне көшу бойынша жұмыс жүргізілді.

Мемлекеттік қызметтің қазақстандық моделінің ерекшеліктерін ескере отырып, мынадай факторлар іріктелді: Білім және дайындық (білім), тәжірибе (білік және дағды), күрделілік (кешенділік), жұмыстар, орындалатын функциялардың сипаты, байланыстар, бақылаудағы және дербестік, ерекше жағдайлар (тілдік талаптар, оның ішінде: мемлекеттік тіл, ресми тіл, шет тілі, компьютерлік дағдылар), бағыттау және бақылау үшін жауапкершілік.

Жоғарыда айтылғандар келесі қорытындыға келуге мүмкіндік береді:

Біріншіден, өткен уақыт ішінде Қазақстан Республикасында Мемлекеттік қызмет институты қазіргі заманғы заңнамалық базаны қалыптастырды, сондай-ақ мемлекеттік қызметтің ашықтығы мен демократиялануына қол жеткізді.

Екіншіден, бір мезгілде Мемлекеттік органдардың штаттарын жас кадрлармен, әсіресе жаңа елорда – Астанада жасақтауға мүмкіндік туды.

Үшіншіден, «электрондық үкіметке» көшу шеңберінде кадрларды басқарудың компьютерлік ақпараттық жүйесі әзірленді. Бұл жүйе барлық орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың кадр қызметтерін бірыңғай желіге біріктірді.

Мемлекеттік қызмет - бұл қоғамның Мемлекеттік ұйымының ажырамас, ажырамас элементі. Қоғам өмірінің әртүрлі салаларын қамти отырып, мемлекеттің ұйымдастырушылық қызметі қазіргі Қазақстанның заңдылықтары мен процестерін ескере отырып дамиды. Қоғамның мемлекеттік-құқықтық ұйымының институты ретінде қызмет бірқатар аспектілерде - әкімшілік-ұйымдастырушылық негіздерде, мемлекеттік-қызметтік қызметтің мазмұны мен қызметшілерге қойылатын талаптардың сипатында-еңбек қатынастарынан асып түседі. Жоғарыда айтылғандар мемлекеттік қызмет-бұл кешенді әлеуметтік-құқықтық институт екенін анықтайды. Заң ғылымындағы құқықтық институт деп біртекті әлеуметтік қатынастардың белгілі бір саласын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы түсініледі.

Мемлекеттік қызмет саласындағы – мемлекеттік қызметшілер мен азаматтар арасындағы қатынастар біртектілік белгісі негізінде бір салаға біріктірілуі мүмкін және қажет. Мемлекеттік қызмет қатынастарының ең тән және жалпы белгісі-оларда тұтастай алғанда және әрбір нақты мемлекеттік-қызметтік қатынаста мемлекеттің функциялары көрініп, іс жүзінде іске асырылатындығында.

Айта кету керек, қанша ел болса, сонша Мемлекеттік қызмет жүйесі бар. Әр елде мемлекеттік қызмет жүйесінің қалыптасуы мен дамуы белгілі бір Мемлекеттің дәстүрі, мәдени мұрасы және тарихы сияқты факторларға негізделген. Нәтижесінде белгілі бір елдегі мемлекеттік қызметтің өзіндік ерекшеліктері бар. Әлемдік тәжірибеде мемлекеттік қызметтің екі типтік моделін ажыратуға болады – мансаптық және позициялық.

Мұндай бөлудің мақсаты - белгілі бір елде жүйенің жұмыс істеуінің құқықтық негізін, принциптері мен ережелерін түсінуді жақсарту.

Мансап жүйесі кейде жабық, ал позициялық жүйе Мемлекеттік қызметтің ашық жүйесі деп аталады. Бұл бөлу сонымен қатар әртүрлі елдердегі мемлекеттік қызметтердің ерекше және ұқсас ерекшеліктерін жүйелеуге, бөлуге мүмкіндік береді, бұл көбінесе әдіснамалық бағытқа ие. Басқарудың жаңа технологияларын енгізу және халықаралық тәжірибеде мемлекеттік қызмет жүйесін дамыту осы немесе басқа жүйені таза түрде кездестіру мүмкін емес.

Қолданыстағы айырмашылықтарға қарамастан, бұл модельдер Мемлекеттік қызмет жүйесінің тиімділігін қамтамасыз ететін бірқатар жалпы шарттармен сипатталады – бұл мемлекеттік қызметшілерді саяси және әкімшілік деп бөлу, сондай-ақ конкурстық негізде мемлекеттік қызметке қабылдау.

Егер мемлекеттік қызмет саласында жүргізіліп жатқан реформаларды қарастыратын болсақ, онда олар мемлекетті басқару үлгілеріне сәйкес келуі тиіс және оларды іске асыруда табысқа жету үшін саяси жүйені қолдау қажет екенін атап өтуге болады. Алдыңғы қатарлы елдердің консервативті топтарының тәжірибесіне қарамастан, көптеген шет елдерде Мемлекеттік басқарудың жаңа модельдері енгізілуде.

«Мансап» моделі Франция, Германия және Жапония сияқты елдерде жүзеге асырылады. Оның басты ерекшелігі – мемлекеттік қызметтегі «жабық» мансапқа және материалдық емес игіліктер мен кепілдіктерге бағдарлануы (мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік қорғалуы, зейнетақы кепілдіктері, мәртебенің тұрақтылығы).

Мемлекеттік қызметке кіру барлық кандидаттардың теңдігі қағидаты негізінде конкурстық емтихан бойынша жүргізіледі. Қабылдау кезінде міндетті шарттар базалық білімнің болуы және арнайы алдын ала оқыту болып табылады. Осылайша, мемлекеттік қызмет мансаптық өсуге негізделген, оның негізгі қағидаты «өзін мемлекетке қызмет етуге арнау» болып табылады.

Жалақы белгіленген жалақы желісімен және заңмен бекітілген жалақымен анықталады. Төлем деңгейі мемлекеттік қызметкердің лауазымына, еңбек өтіліне және дәрежесіне байланысты. Осы «кемшіліктерден» басқа, ТМД елдерінде кең таралған көзқараспен, экономика мен жалпы мемлекеттің дамуына қауіп төндіретін тағы бір нәрсе бар - шенеуніктердің ведомствоаралық ұтқырлығының болмауы, бұл мансаптық модельдің өткір проблемаларының біріне айналды.

«Позициялық» модель АҚШ, Ұлыбритания және Канадада жүзеге асырылады. Модельдің негізгі сипаттамасы жаңа мемлекеттік менеджмент (New public management) тұжырымдамасына және жұмыстың сапасы мен нәтижелілігін бағалау жүйесіне баса назар аудару болып табылады.

Мемлекеттік қызметке кіру жалпы үлгідегі жазбаша емтихан негізінде жүзеге асырылады. Сонымен қатар, англо-саксондық жылжыту жүйесі барлық деңгейлерде қаттылықпен ерекшеленеді. Барлық қабылдау, оқыту және жоғарылату жүйесі кәсіби менеджер, кең профильді әкімші (генералист) түрін құру үшін ұйымдастырылған.

Жалақы тарифтік торға және жұмыс нәтижелері бойынша саралауға байланысты. Сонымен бірге, мысалы, Британдық азаматтық қызмет істері жөніндегі Комиссия жалақыны белгілеудің жеке сектормен бәсекеге қабілетті екендігіне көз жеткізеді.

Сонымен қатар, бұл елдерде мемлекеттік органдар мен персоналды бағалау әдістемесіне негізделген сыйлықақылар мен бонустардың икемді жүйесі құрылды.

Көптеген шенеуніктер үшін қызметтік саты бойынша жоғарылату еңбек сіңірген жүйе қағидаттарына сәйкес – конкурстық емтихандарда лауазымын жоғарылатуға ең үздік кандидаттарды іріктеу, сондай-ақ олардың қызметтік қызметін жыл сайынғы бағалау негізінде жүргізіледі.

Мемлекеттік қызметтің әртүрлі модельдерін қолданатын дамыған елдерде олардың байланысын табуға болады – олардың барлығы меритократия принциптеріне негізделген.

1958 жылы бұл ұғымды британдық әлеуметтанушы және саясаттанушы М.Янг «Меритократияның өрлеуі: 1870-2033 жж.» кітабында ғылыми айналымға енгізді. Оның пікірінше, меритократия ұғымы келесі элементтерге негізделген:

- қоғамның жетістігі адами капиталға байланысты, сонымен қатар билік пен интеллекттің үйлесуі әлеуметтік прогреске тиімді әсер етеді;

- қоғамның эволюциясы барысында барлық әлеуметтік топтардан іріктелетін ең қабілетті адамдарды басшылық лауазымдарға ұсыну қағидаты бекітіледі;

- атқаратын лауазымы тек белгілі бір тұлғаның құзыреттілігіне, қабілеттеріне және жетістіктеріне ғана байланысты болуы тиіс.

Меритократия қағидаты бойынша біз бұл мемлекеттік қызметшінің мемлекеттік қызметке кіруі мен мансаптық өсуі объективті критерийлер бойынша, яғни оның жеке қабілеттері, жұмыс тәжірибесі мен білімі бойынша жүзеге асырылатын жүйе екенін түсінеміз. Меритократияның негізгі қағидаттары-үміткерлердің қабілеттері, білімі мен дағдылары, барлық үміткерлерге тең қарым-қатынас, тең еңбек үшін бірдей ақы төлеу, мемлекеттік қызметшілердің өз жұмысының жоғары сапасын қолдау міндеттері және т. б. негізінде қоғамның барлық салаларынан кадрларды іріктеу.

Бұл жүйе патронаж жүйесінің элементтері болып табылатын қоғамдағы материалдық және әлеуметтік жағдай, танысу, достық немесе туыстық байланыстар және т.б. сияқты мемлекеттік қызметке кіру кезіндегі жағымсыз құбылыстарға қарсы бағытталған. Патронаж жүйесінің зияндылығы-ол мемлекеттік қызметтің тиімді дамуына кедергі келтіретін белгілі бір кедергілерді құрайды.

Ұлты, жынысы, саяси және діни көзқарасы бойынша кемсітушіліктің мұндай түрлері меритократия принципі үшін қолайсыз.

Сонымен қатар, барлық азаматтардың мемлекеттік қызметке тең қол жеткізуіне кепілдік беретін меритократия элементтері мынадай қағидаттар болып табылатынын атап өтуге болады:

- 1) Мемлекеттік қызметке кіру кезінде конкурстық іріктеу;
- 2) бағалау критерийлері жеке қабілеттер, білім мен дағдылар деңгейіне негізделеді.

Жұмыс нәтижелеріне байланысты еңбекақы төлеу деңгейін есепке алу қажеттілігін білдіретін элементтер мынадай қағидаттарда қамтылады:

- 3) кемсітушіліктің барлық нысандарының болмауы;
- 4) Жұмыс нәтижелеріне байланысты еңбекке тең ақы төлеу.

Бұдан басқа, меритократия мынадай қағидаттарды қолдану арқылы айқындалады:

- 5) мемлекеттік қызметшілерді көтермелеу әдістері;
- 6) мемлекеттік қызметшінің қоғамға және мемлекетке қызмет етуі;
- 7) мемлекеттің мемлекеттік қызметшілерді тұрақты оқыту және олардың біліктілігін арттыру бойынша жағдайлар жасауы;
- 8) мемлекеттік қызметшілердің құқықтық және әлеуметтік қорғалуы.

Қазақстан үшін, сондай – ақ барлық посткеңестік елдер үшін меритократия-өткен мемлекеттік басқару жүйесінің, яғни патронаж жүйесінің теріс мұрасын еңсерудің маңызды құралы. Сондықтан 1997 жылы Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев «Барша қазақстандықтардың өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатын жақсарту» атты Қазақстан халқына Жолдауында жаңа ұрпақтың мемлекеттік қызметшісіне нақты анықтама берді, яғни бұл-ұлттың қызметшісі, патриоттық және әділ, өз ісіне берілген және кәсіби.

Сонымен қатар, ол кәсіпқойлық, патриоттық, ұзақ мерзімді міндеттер қоя білу, оларды жаңа жағдайда шеше білу және ерікті түрде шешу кадрларды іріктеу мен ілгерілетудің басты критерийлері болуға тиіс екенін атап өтті. Бұл Жолдау меритократия қағидаты бойынша мемлекеттік аппарат кадрларын іріктеу және ілгерілету жүйесін дамыту қажеттігін негіздейді.

Меритократия қағидаты бойынша мемлекеттік қызметшілердің тиімді жұмысы мемлекеттік қызмет институтын нығайтады, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықты жоюға ықпал ететінін атап өткен жөн. Өйткені, біздің еліміздегі сыбайлас жемқорлыққа тиімді және жүйелі қарсы іс-қимылдың негізгі шарттары мемлекеттің кадр саясатындағы меритократия деп танылады. Сондай-ақ, меритократия тек мемлекеттік аппарат үшін ғана емес, соттар,

құқық қорғау органдары, ұлттық компаниялар мен холдингтерді қоса алғанда, бүкіл мемлекеттік сектор үшін жалпыға бірдей қағидат болуға тиіс.

Меритократия әлеуметтік жаңғыртудың ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады және Мемлекеттік қызметтің тиімді және тиісті уақытын одан әрі құру мақсатында әлеуметтік процестерді тұрақтандыруда мемлекеттік қызметшілер тікелей рөл атқаруы тиіс.

Жалпы, меритократия жүйесі мемлекеттік қызметте адам ресурстарын тиімді пайдалануға бағытталған.

Қазақстандық мемлекеттік қызмет жүйесін конкурстық-мансаптық модель ретінде сипаттауға болады. Бұл модель мемлекеттік қызметтің конкурстық және мансаптық модельдерінің оң ерекшеліктерін біріктіреді, яғни азаматтар ашық конкурс негізінде мемлекеттік қызметке кіре отырып, жүйе ішінде конкурс өткізбестен, ауысу тәртібімен көлденең де, тігінен де ілгерілей алады.

Мемлекеттік қызметтің терең тарихи тамыры бар. Мысалы, ежелгі мысырлықтар мен гректерде әділет, құқықтық тәртіп және әл-ауқат істері жөніндегі арнайы департаменттер болған. Римде бүкіл империяның тігінен департаменттер пайда болды, онда олар мемлекеттік қызметте иерархиялық жүйені дамытты. Қытайда еңбек жүйесінің элементтері алғаш рет қолданылды. Қытайда белгілі бір лауазымға үміткерлерді іріктеу үшін үш сатылы «кеджу» емтихан жүйесін қолданатын мемлекеттік қызметтің ең ұзақ тарихы бар.

Орта ғасырларда қоғамның феодалдық құрылымының әсерінен Мемлекеттік қызмет дамыды. Осы уақыт аралығында Мемлекеттік қызметтің патронаждық жүйесі қалыптасты.

Еуропада он сегізінші ғасырдың бірінші ширегінде қазіргі заманғы мемлекеттік қызмет жүйелерінің негізі қаланды. Ғасырлар бойы дамып келе жатқан қазіргі заманғы мемлекеттік қызмет жүйесі патронаттан бас тартуға және мемлекеттік қызметті еңбек сіңірген жүйеде құруға негізделген.

Мемлекеттік қызмет құқықтық институт ретінде жан-жақты болып табылады, оған әр түрлі құқық салаларының нормалары кіреді, олардың мазмұны жағынан әр түрлі мемлекеттік-қызметтік қатынастар реттеледі.

Бұл құқықтық институттағы ең үлкен үлес ұйымдық сипаттағы әкімшілік құқық нормаларына жатады. Олар мемлекеттік лауазымның құқықтық мәртебесін белгілейді, Мемлекеттік қызметке кірудің әртүрлі жағдайларын, қызметкерлерді мемлекеттік лауазымдарға даярлау, іріктеу және орналастыру тәртібін анықтайды. Мемлекеттік қызметті реттейтін әкімшілік-құқықтық нормалар дербес әкімшілік құқық институтын құрайды, бірақ бүкіл мемлекеттік қызмет институтының бір бөлігі ғана болып табылады.

Еңбек қызметін реттейтін мемлекеттік қызметтің құқықтық институты нормаларының едәуір бөлігі еңбек құқығына жатады (мысалы, мемлекеттік қызметшілердің лауазымдық жалақыларын, салықтарды есептеу және алу тәртібін реттейтін нормалар). Мемлекеттік қызметшілердің лауазымдық, сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін қылмыстық жауаптылығын белгілеу

сияқты мемлекеттік қызмет мәселелері қылмыстық құқық нормаларымен реттеледі.

Құқық жүйесіндегі мемлекеттік қызмет институтының кешенді сипаты, орны туралы біз қозғаған мәселе бұл әкімшілік және еңбек құқығының аражігін ажырату, нормативтік-құқықтық реттеудің интерграциясы мен саралануының бір аспектісі. Тығыз тоқу, құқық салалары нормаларының шегі туралы дәстүрлі, жалпы нұсқаулармен қатар, мұнда белгілі оң өзгерістер бар, дегенмен әкімшілік және еңбек құқығы салаларын шектеуде әлі де нақты критерийлер жоқ, онсыз заңнаманы кодификациялау мүмкін емес.

Қоғам өмірінің барлық салаларының ішінде басқару ең үлкен әкімшілік-құқықтық ерекшелікке ие. Күрделі әлеуметтік жүйелердің кез-келгені басқарусыз сәтті жұмыс істей алмайды, оның көмегімен жекелеген буындардың да, тұтастықтың да тұрақтылығы, тұтастығы мен жоспарлылығы қамтамасыз етіледі. Әлеуметтік өмірдің тиісті салаларының қажеттіліктеріне делдал бола отырып, басқару экономикалық, әлеуметтік-саяси қатынастардың қажетті элементі ретінде әрекет етеді, бірақ сонымен бірге ол тәуелсіз, жан-жақты әлеуметтік жүйені білдіреді.

Демократия жағдайында арнайы, кәсіби басқару аппаратының қажеттілігі қоғамдық еңбек бөлінісінен, басқаруды ұтымды ұйымдастырудың қажеттіліктерінен, қоғамдық қатынастардың жетілуінен туындайды. Белгілі бір, кейде өте күрделі, арнайы біліктілікті қажет ететін функцияларды орындау үшін қоғам бұл іспен Қоғамдық емес, кәсіби басқару ретінде айналысатын жұмысшылардың салыстырмалы түрде тұрақты санатын бөледі. Уәкілетті органдар оларға осы функциялардың орындалуын тапсырып қана қоймай, перспективалық және ағымдағы міндеттерді анықтайды, олардың орындалуын бақылайды.

Қазіргі уақытта ғана емес, жақын болашақта да мемлекеттік аппараттың жұмысы негізінен басқарудың күрделі және серпінді процесін барынша көрсететін кәсібилік қағидаты негізінде құрылатын болады.

Мемлекеттік қызмет-бұл азаматтардың еңбек қызметінің бір түрі, сондықтан қоғамдық еңбекті ұйымдастырудың жалпы принциптеріне негізделген.

Мемлекеттік аппарат кадрлары материалдық және рухани игіліктер жасамайды. Сонымен бірге олардың өндірісті және қоғамның басқа салаларын ұйымдастырудағы рөлі өте маңызды. Басқару қызметі, ең алдымен, қоғам өмірінің барлық салаларын (экономикалық, әлеуметтік және т.б.) дамытудың ұйымдастырушылық және құқықтық жағдайларын жасауға бағытталған. Осыған байланысты Қазақстан Республикасында Мемлекеттік қызметтің қалыптасуы мен дамуының маңызды бағыттарының бірі қоғам дамуының қазіргі заманғы проблемаларын шешуге ғылыми-практикалық көзқарасы бар, нарықтық экономикаға өтпелі кезеңде мемлекеттің міндеттерін ойдағыдай шешуге және функцияларын орындауға, өткеннің теріс мұрасын еңсеруге қабілетті жаңа буынның басқарушы кадрларын мамандандырылған даярлау

болып табылады. Мемлекеттік қызмет басқарушы персоналдың орынды, әлеуметтік пайдалы, объективті қажетті және ұйымдастырушылық ресімделген қызметі бар, өзінің еңбек нысанасы бар.

Қызмет бойынша жоғарылату, ең алдымен, қызметшінің жеке қасиеттерімен, оның тәжірибесімен, кәсібилігімен, құзыреттілігімен, біліктілігімен, осы қызмет түріне жарамдылығымен анықталуы керек.

Заңнаманың қазіргі заманғы дамуы Қазақстан кәсіби шенеунік институтын жандандыру жолында тұрғанын растауға мүмкіндік береді. Бұл институт көптеген елдерде қызметшілердің кәсібилігіне, қабілеттеріне, саяси бейтараптығына және қызметтік міндеттерін сапалы атқаруына сүйене отырып, тұрақты мемлекеттік басқаруды қамтамасыз етеді және мемлекеттілікті сақтау мен дамытудың маңызды факторы болып табылады.

Мемлекеттік қызметтің ғылыми дамуы тарихи тұрғыдан осы институттың жеке белгілерін бөліп көрсету негізінде дамыды, дегенмен қазіргі білім деңгейінде Тұжырымдаманың мазмұны барлық жүйе құраушы белгілердің көмегімен ашылатыны айқын болады. Осы институтты зерттеудің бірінші кезеңінде зерттеушілердің назары негізінен оның саяси мазмұнын ашуға бағытталды – адамның үстем таптың қызметінде болуы, тапсырма бойынша және мемлекет мүддесі үшін функцияларды орындау, содан кейін қызмет лауазым бойынша мемлекеттік-қызметтік міндеттерді жүзеге асыру ретінде анықталды, осыған байланысты оның қосымша белгісі тұжырымдалды – бұл мемлекеттік-қызметтік функция.

Мемлекеттік қызмет институты оның үш негізгі белгілерінің – қызметшілердің қоғам дамуының экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық және әкімшілік-саяси алғышарттарын құруды қамтамасыз ететін қоғамдық қажетті, әлеуметтік функцияларды орындауының бірлігінде ашылады. Табиғаты мен мазмұны бойынша бұл мемлекеттік-қызметтік қызмет, яғни мемлекет өзіне алатын әлеуметтік қажетті функцияларды орындау. Бұл қызметті қызметкерлер кәсіби түрде, басқару функцияларын интеграциялау және мамандандыру негізінде, сонымен қатар нақты Мемлекеттік орган ғана емес, сонымен бірге бүкіл мемлекеттік басқару жүйесі аясында жүзеге асырады. Мемлекет қызметінде бола отырып, қызметшілер өз қызметін қоғам мүддесі үшін, мемлекет азаматтарының игілігі үшін орындайды, осылайша қоғамдық мүдделерге белсенді қызмет ету тек қағидатты ғана емес, сонымен бірге бүкіл мемлекеттік қызметтің мазмұнын да құрайды.

Жалпы мемлекеттік қызмет қағидаттарға негізделеді:

а) қызметшілердің тапсырма бойынша және қоғам мүддесі үшін қызметті жүзеге асыруы;

б) қызметшілер үшін қандай да бір артықшылықтар, артықшылықтар немесе шектеулер болмаған кезде азаматтардың мемлекеттік қызметке құқығындағы теңдігі;

в) мемлекеттік билік аппаратының жетекші буындарын сайлау;

г) қызметкерлердің ауысуы, бақылануы және жауапкершілігі;

д) басқарудың қоғамдық нысандары шеңберіндегі қызметшілердің ынтымақтастығы.

Дәстүрлі әкімшілік-құқықтық теориямен қатар, кадрлардың сабақтастығы, ауысуы және өсу перспективасы, тәжірибелі және жас кадрлардың Ұтымды үйлесімі, әйелдерді басшылық жұмысқа ұсыну, кадр саясатындағы ұлттық – мемлекеттік бастамаларды іске асыру туралы қағидаттар кешені ерекше көзге түседі, бұл тек мемлекеттік қызметті ғана емес, сонымен бірге қоғамның саяси басшылығын ұйымдастыруды да сипаттайды.

Ресей ғалымдары жеке топқа-Мемлекеттік қызметтің конституциялық принциптеріне бөлінді. Біздің ойымызша, мемлекеттік қызметтің қазіргі дамуы кезінде бұл принциптер тобын біздің мемлекетімізде де ескеру қажет. Атап айтқанда оларға жатқызылды:

Конституция нормаларының тікелей әрекеті. Бұл қағида көбінесе Конституцияның қасиеттеріне жатады, ол 4-баптың 2-бөлімінде: «Конституцияның ең жоғары заңды күші және республиканың бүкіл аумағында тікелей әсері бар» деп жариялайды. Алайда, мұның бәрін Мемлекеттік қызмет қағидаты деп санауға болады, өйткені бұл норманы іске асырудың ең үлкен көлемі атқарушы билік жүйесінде Азаматтық және құқық қорғау қызметшілері жүзеге асыратын құқық қорғау қызметіне жүктеледі.

Қазіргі тәжірибе мемлекеттік қызметшілер өз өкілеттіктерін жүзеге асыру кезінде заң нормаларына, әсіресе Конституцияға қарағанда заңға тәуелді актілердің нормаларына көбірек үйренетінін көрсетіп отыр. Кеңес заманында заңгер ғалымдар заң актісінің күші неғұрлым төмен болса, оны қолдану ықтималдығы соғұрлым жоғары болатындай заңдылық шығарды. Басқарушылық қызметтің бұл заңдылығы мемлекет үшін ең қауіпті, әсіресе құқықтық. Сонымен қатар, қазіргі заманғы мемлекеттік қызмет кеңестік дәуірдің тағы бір стереотипімен сипатталатынына назар аудару керек, оны да өзгерту керек. Бұл демократиялық централизм қағидаты бойынша мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру, ол «біртұтас басшылықты жергілікті бастамамен және шығармашылық белсенділікпен, әрбір мемлекеттік орган мен лауазымды тұлғаның тапсырылған іс үшін жауапкершілігімен» біріктіреді.

Егер құзыретті сақтау үшін емес, «тапсырылған іс» үшін жауапкершілік негізге алынса, онда сәйкесінше құқықтық нормаларды сақтамауға, бірақ жоғары тұрған органның немесе лауазымды адамның нұсқауын орындауға ұмтылатын Орындаушының уәжі қалыптасады. Қалыптасқан жағдайдың өзгеруіне заңдар мен заңға тәуелді актілердің, оның ішінде Конституция нормаларының басымдылығын көрсететін жергілікті актілердің, сондай-ақ тиісті сот практикасының тиісті мазмұны арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Құқықтық мемлекетте басқару негізінен командалар арқылы емес, құқық арқылы жүзеге асырылуы керек. Мұны жүзеге асыру өте қиын, иерархиялық жүйені құру және оны мәжбүрлеу арқылы басқару оңайырақ. Алайда, әзірге жағдай өзгерген жоқ, құқықтық мемлекет және жоғары тиімді басқару қызметі туралы айту мүмкін емес. Өз кезегінде, құқық арқылы басқару құзыреттілікті

қатаң сақтауды көздейді, бұл белгілі бір орган немесе лауазымды тұлға үшін белгіленген басқару объектілерінің жиынтығы және оларды жүзеге асыру үшін қажетті өкілеттіктер. Яғни, құзыреттілікті қатаң сақтау ө тағы бір конституциялық қағидат деп аталады. Бұл дегеніміз, әрбір мемлекеттік органның құзыреттілік шеңбері, белгіленген шекараларда және тек осы шеңберлерде жауапкершілік, сондай – ақ белгілі бір адамның белгіленген құқықтық артықшылықтарға-басқару элементтері мен өкілеттіктерге араласуынан кепілдіктер белгіленуі керек. Бұл ретте «өкілеттік» ұғымы, құқықтар мен бостандықтардан айырмашылығы, органның функциялары да бар екенін болжайды, оларды орындау үшін ол тек құқылы емес, сонымен қатар өз өкілеттіктерін қолдануға міндетті. Кейбір жағдайларда белгілі бір органға шешім немесе іс-әрекет нұсқасын таңдау мүмкіндігі ұсынылғанымен, таңдау міндетінің өзі де өкілеттіктің бір түрі болып табылады.

Осы қағидаттағы тағы бір маңызды мәселе-белгілі бір тапсырмалар берілген қызметкердің оларды соқыр түрде орындамау, бірақ бұл тапсырмаларды адамның құқықтары мен бостандықтарының басымдығы, Конституция нормаларының тікелей әрекеті, сондай-ақ тұтастай алғанда осы тапсырмалардың заңдылығы сияқты қағидаттар тұрғысынан қарау міндеті. Бұл міндет жалпылама түрде болса да, мемлекеттік қызметті реттейтін қолданыстағы заңнамада, 2015 жылғы 23 қарашадағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 10-бабының 4-тармағында күшейтіледі.

Ашықтық, Конституциялық қағидат ретінде, демократиялық құқықтық мемлекеттегі мемлекеттік қызметтің мәнін анықтайды. Өйткені, ол Қазақстан Республикасы Конституциясының базалық ережесінен туындайды, 3-бапта: «мемлекеттік биліктің жалғыз көзі-халық. Халық өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға тапсырады».

Халық мемлекеттік билік институттарын да, осы институттардың жұмыс істеуін қамтамасыз ететін мемлекеттік аппаратты да бақылауға құқылы және тіпті бақылауы керек екен. Ең дұрысы, Мемлекеттік қызмет-оны ұйымдастыру, кадрларды жалдау және айналдыру, жұмыс істеуі міндетті түрде «ашық» болуы керек. Сонымен қатар, бұл тек мемлекеттік қызметке ғана емес, сонымен қатар әр қызметкерге де тән болуы керек. Бұл ашықтық принципі. Бір қарағанда, бұл қызметкердің адам және азамат ретіндегі құқықтары мен бостандықтарына жасалған әрекет сияқты көрінеді, бірақ іс жүзінде біз мемлекеттік қызметке кірген кезде адам өз міндеттерін, тыйымдарын, шектеулері мен ашықтығын, оның мүліктік жағдайын және оны жақсарту жолдарын өз еркімен қабылдайтынын түсінуіміз керек.

Қоғамдық лауазымға орналасудан туындаған құқықтардың кейбір шектеулерінің дұрыстығын (бірақ бұл мемлекеттік қызметкерлерге бірдей қатысты) Еуропалық адам құқықтары соты жанама түрде мойындады. Саясаткердің беделін қорғауға қатысты 1986 жылғы 08 шілдедегі Лингенс Австрияға қарсы шешімінде Сот бірқатар маңызды принциптерді

тұжырымдады. Олардың бірі: беделді қорғау саясаткерлерге де қатысты. Бірақ егер жәбірленуші қоғам қайраткері болса, пікір білдіруді шектеу қажеттілігі онша өткір емес. Бұл қоғамның осындай адамдардың мінез-құлқы мен мінезін талқылауға деген ерекше қызығушылығымен байланысты. Сонымен қатар, қоғам қайраткерлерінің беделін қорғау үшін жеке тұлғаларға қарағанда құқықтық шаралар аз қажет болуы мүмкін. Қоғам қайраткерлері қоғамда рөл атқара отырып, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 10-бабының 2-тармағында көзделген қорғаудың барлық көлемінен «бас тартты» деп санауға болады.

Қоғам Мемлекеттік қызметтің толық ашықтығын түсінбей, бірақ түсінбейінше, мемлекеттік аппарат өз қызметін белгілі бір қасиетті рәсімге айналдыруға объективті түрде ұмтылатын болады, оның салдары сыбайлас жемқорлықтың, озбырлықтың, өзге де теріс пайдаланудың өсуі ғана емес, сонымен қатар қоғамның шынайы мүдделеріне қайшы келетін шешімдер қабылдау болып табылады.

Біздің қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының қазіргі кезеңі қоғамның барлық салаларына Мемлекеттік ықпал ету нысандары мен әдістерін түбегейлі өзгертуді талап етеді. Бұл мемлекеттік қызметте жұмыс істейтін кадрларға қойылатын талаптарды күшейтеді, өйткені кез-келген стратегия мен реформаның тағдыры шенеуніктің дайындық деңгейіне, оның біліктілігіне, жағдайға сәйкес әрекет ету қабілетіне байланысты. Кадрлық жүйеде белгілі бір жетістіктер бар, оң тәжірибе жинақталған, бірақ мұқият зерттеуді және оны шешуді қажет ететін мәселелер бар. Олардың негізгілері:

- мемлекеттік қызметшілердің кадрларға қажеттілігін болжау мен жоспарлаудың жеткіліксіздігі;

- мемлекеттік басқару органдары үшін кадрларды іріктеудің бірыңғай жүйесінің жетілмегендігі;

- мемлекеттік қызметшілер кадрларының шамадан тыс ауысуы, әсіресе құрылымдық өзгерістерге байланысты;

- мемлекеттік қызметшілерді даярлаудың, қайта даярлаудың және олардың біліктілігін арттырудың бірыңғай жүйесін әлсіз іске асыру.

Бұл проблемаларды шешу үшін, ең алдымен, мемлекеттік қызметшілердің кадрларға деген қажеттілігін болжау және жоспарлау, оларды іріктеу мен бағалаудың, Персоналды дамытудың, резервті қалыптастырудың және Мемлекеттік қызмет қызметкерлерін үздіксіз оқыту жүйесін ұйымдастырудың барабар нысандары мен әдістерін іздеу, уәждеу мен олардың еңбегіне ақы төлеудің тиімді жүйесін құру қажет.

Персоналға деген қажеттілікті болжау-бұл кадрлардың лауазымдық және кәсіби-біліктілік құрылымын дамыту перспективасын анықтау. Кадрлардың лауазымдық және кәсіптік-біліктілік құрылымының болжамдары жұмыс орындары мен кадрлардың теңгерімсіздігін жою немесе алдын алу бағдарламаларын әзірлеуге және неғұрлым толық іске асыруға мүмкіндік береді. Бұл болжамдар мемлекеттік қызметшілерді даярлау, қайта даярлау және

олардың біліктілігін арттыру жоспарларын жасау кезінде ғылыми база ретінде қызмет ететін болады.

Персоналға қажеттілікті жоспарлау-бұл қызметкерлердің лауазымдық және кәсіби біліктілік құрамын ескере отырып, басқару функцияларын жүзеге асыру үшін қажетті санын анықтау.

Болжау ұзақ мерзімді перспективада кадр саясатының стратегиясын әзірлеу үшін негіз болып табылады.

Кадр саясатын іске асыру үшін, сондай – ақ мемлекеттік қызметшілердің мансабын басқару үшін кадрлық жоспарлау жүзеге асырылады - «мемлекеттік органды ағымдағы және перспективалық жоғары күрделіліктегі міндеттерді орындауға қабілетті мемлекеттік қызметшілердің кадрлық құрамымен қамтамасыз ететін іс-шаралар жүйесі». Кадрлық жоспарлаудың негізгі міндеті «мемлекеттік органдарды кәсіби даму мәселелерін іріктеу және шешу кезінде ең аз шығындармен білікті қызметшілердің қажетті санымен қамтамасыз ету» болып табылады.

Д. М. Овсянко « кадрлар құрамы мемлекеттік қызметшілердің артықшылықтары мен кемшіліктерін ескере отырып, қажетті сапалы бағамен таңдалады, осылайша кейбіреулердің кемшіліктері басқалардың артықшылықтарымен бейтараптандырылады, ал артықшылықтар өзара күшейтіледі. Әйтпесе, бір жағынан кадрлардың артықтығы, екінші жағынан, мемлекеттік қызметтің қажетті мамандарының жетіспеушілігі пайда болуы мүмкін».

С. П. Назарова «кадрлық жоспарлау мемлекеттік қызметке кіру процесін жетілдіруді, кадрлық құрамды тиімді пайдалануды ұйымдастыруды, оның біліктілігін арттыруды, қайта даярлау мен тағылымдаманы, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің мансабын басқаруды қамтамасыз етеді» деп атап өтті.

Ол жалпы мемлекеттік қызметтің мүддесі үшін де, әрбір мемлекеттік қызметшінің мүддесі үшін де жүзеге асырылады.

Кадрларды жоспарлау келесі сұрақтарға жауап алуға мүмкіндік береді:

Қанша мемлекеттік қызметші, қандай топтар мен лауазымдар санаттары, қандай біліктілік (білімі, білімі мен дағдысы, кәсіби жұмыс тәжірибесі), қашан және қай мемлекеттік органда қажет болады?

Әр қызметкердің біліктілігін, қабілеттерін және жеке ерекшеліктерін қалай тиімді пайдалануға болады?

Мемлекеттік органға және жұмыстан шығарылатын мемлекеттік қызметшілерге кәсіби және әлеуметтік залал келтірмей, қажетті мамандарды қалай тартуға және артық персоналды қысқартуға болады? Мемлекеттік қызметшілердің лауазымдық өсуін қалай қамтамасыз етуге болады?

Мемлекеттік органдар алдында туындайтын жаңа міндеттерді негізге ала отырып, кадрлық құрамның біліктілігін арттыруды, қайта даярлауды және тағылымдамадан өтуді қалай ұйымдастыру керек және т. б.

Кадрлық жоспарлау технологиялар мен құралдардың арсеналын пайдалана отырып жүзеге асырылады, олардың көмегімен Мемлекеттік қызмет лауазымдарына орналасуға кандидаттарды іріктеу, бағалау, конкурстар, аттестациялар, біліктілік емтихандарын өткізу және т. б. рәсімдері жүзеге асырылады.

Мысалы, мемлекеттік қызметшілерді іріктеу және бағалау критерийлері қолданылады:

- кәсіби-адамның кәсіби білімінің, дағдыларының, дағдыларының, кәсіби тәжірибесінің, лауазымындағы жұмыс өтілінің, қызметтік қызмет нәтижелерінің сипаттамалары;

- іскерлік-өнімділікті, ұйымшылдықты, жауапкершілікті, міндеттемені, бастамашылықты, қызметтің тиімділігін көрсететін сипаттамалар;

- моральдық-психологиялық-адамның адамгершілік және кәсіби өзін-өзі бағалау қабілеті, адалдық, психологиялық тұрақтылық, әділеттілік және басқаларға адамгершілікпен қарау сияқты ерекшеліктерін ашатын сипаттамалар;

- интегралды-адамға тән көптеген басқа қасиеттер негізінде қалыптасатын және оның жалпы мәдениетін, денсаулығын, беделін, ойлау, сөйлеу мәдениетін және т. б. көрсететін сипаттамалар.

Бұл өлшемдердің мазмұны мемлекеттік қызмет лауазымдарының санаттары мен топтарына байланысты, өйткені олардың әрқайсысының нақты талаптарға, лауазымдық міндеттеріне және белгілі бір лауазым бойынша жауапкершілік деңгейіне байланысты өзіндік өлшемдер жиынтығы болуы мүмкін.

Кадр саясатын жүзеге асыру мақсатында кадрлық жұмыстар жүргізілуде. Мемлекеттік органда мемлекеттік қызмет және кадр мәселелері жөніндегі құрылымдық бөлімше құрылады. Бұл кадрлық орган ауқымды кадрлық жұмысты ұйымдастырады және жүзеге асырады, оның ішінде бірқатар бағыттарды қамтиды, олардың негізгілері:

мемлекеттік қызмет орындарын толтыру үшін кадрларды қалыптастыру;

- кадрлармен жұмысты жақсарту, мемлекеттік қызмет мәселелері бойынша нормативтік құқықтық актілерді іске асыру бойынша ұсыныстар дайындау және осы ұсыныстарды жұмыс берушінің өкіліне енгізу;

- мемлекеттік органның мемлекеттік қызметке кіруге, оны аяқтауға, қызмет шартын жасасуға, лауазымға тағайындауға, лауазымнан босатуға, мемлекеттік қызметтен босатуға және т. ұзақ қызмет еткені үшін зейнеткерлікке шығу. Мемлекеттік органның актілеріне жеке құқықтық актілер де (жеке мемлекеттік қызметшілерге қатысты) да, мемлекеттік қызметшілердің жекелеген топтарына немесе мемлекеттік органның барлық мемлекеттік қызметшілеріне қатысты құқықтық актілер де (мысалы, мемлекеттік органның ресми нормативтік құқықтық актілерінің жобасы және т.б.) жатады;

- мемлекеттік қызметшілердің еңбек кітапшалары мен жеке істерін жүргізу;

- мемлекеттік органда мемлекеттік қызметшілер тізілімін жүргізу;
- қызметтік куәліктерді ресімдеу және беру;
- мүдделер қақтығысын реттеу жөніндегі комиссияның қызметін қамтамасыз ету;

- азаматтық қызметтің бос лауазымдарына орналасуға және азаматтық қызметшілерді кадр резервіне қосуға конкурстар өткізуді ұйымдастыру және қамтамасыз ету;

- мемлекеттік қызметшілердің кәсіби қызметтік қызметінің нәтижесін бағалау, азаматтық қызметшілерді аттестаттауды және біліктілік емтихандарын ұйымдастыру және өткізу. Кадрлық жұмыс қызметкерлердің ең тиімді құрамын қалыптастыруға бағытталғандықтан, онда кадрларды бағалаусыз және қызметтің әртүрлі кезеңдерінде жасай алмайсыз. Сонымен, қызметке қабылдау кезінде кандидаттың лауазымға орналасуға дайындық дәрежесін бағалау қажет. Көтермелеу кезінде-мемлекеттік қызметші қызметтік міндеттерін немесе басшының тапсырмасын орындауда қаншалықты тиімді болды. Жоғары лауазымға ұсыну туралы шешім қабылдаған кезде - ол жаңа функцияларды орындауға қаншалықты дайын. Оқыту кезінде-осы мемлекеттік қызметшіге қажетті бағдарламалардың деңгейі мен мазмұнын анықтау. Қайта құру кезінде бағалау қызметкердің жаңа жұмыс жағдайларына қаншалықты бейімделе алатындығын анықтауға, ең қолайлысын таңдауға және оларды жаңа ұйымда қалдыруға мүмкіндік береді. Қысқарту немесе жұмыстан босату кезінде әр қызметкердің болашағын бағалау керек, оған қай жерде сәтті жұмысқа орналасуға болатындығы, қайта оқыту бағдарламаларын таңдау және т. б. туралы ұсыныстар беру керек.;

- кейіннен мемлекеттік қызметті өткере отырып, кәсіптік білім беру білім беру мекемесінде оқу уақытында азаматтармен шарттар жасасуды ұйымдастыру;

- мемлекеттік қызметшілердің кәсіби қасиеттерін дамыту, мемлекеттік қызметшілерді кәсіби қайта даярлауды, біліктілігін арттыруды және тағылымдамадан өтуді ұйымдастыру;

- мемлекеттік қызметшілердің лауазымдық өсуін қамтамасыз ету;

- қызметтік тексерулер жүргізуді ұйымдастыру;

- мемлекеттік қызметке кіру кезінде азамат ұсынатын дербес деректердің және өзге де мәліметтердің дұрыстығын тексеруді ұйымдастыру, сондай-ақ мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтермен жұмыс істеуге белгіленген нысандағы рұқсатты ресімдеу;

- кірістер, мүлік және мүліктік сипаттағы міндеттемелер туралы мәліметтерді тексеруді ұйымдастыру, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік қызмет туралы заңнамада белгіленген шектеулерді сақтауы;

- мемлекеттік қызметшілерге мемлекеттік қызметтің құқықтық және өзге де мәселелері бойынша кеңес беру» .

- Осылайша, мемлекеттік қызмет жүйесіндегі кадр саясатының негіздерін зерттей отырып, келесі тұжырымдар жасауға болады:

- мемлекеттік қызметтегі кадр саясаты деп мемлекеттік қызметшілерге қойылатын талаптарды қалыптастыру, мемлекеттік аппараттың жай-күйі мен даму перспективаларын, мемлекеттік қызметшілердің кадрларға сандық және сапалық қажеттіліктері туралы болжамдарды ескере отырып, оларды іріктеу, дайындау және ұтымды пайдалану жөніндегі мемлекеттің жалпы бағыты мен дәйекті қызметі түсініледі;

- мемлекеттік қызмет саласындағы кадр саясатының басты мақсаты кәсіби, біліктілік және іскерлік тұрғыдан қоғамның тиімді жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін кадрлық әлеуетті қалыптастыру болып табылады;

- мемлекеттік қызметтегі кадрларға қатысты мемлекеттің саясаты мынадай жағдайлар жасауға бағытталуы тиіс: азаматтардың мемлекеттік қызметке тең қол жеткізуі; әрбір мемлекеттік қызметшінің өз қабілеттерін көрсетуі, қоғамды тиімді басқаруға байланысты өз мүдделері мен жеке жоспарларын іске асыруы; мемлекеттік қызметшілердің құқықтық және әлеуметтік-экономикалық қорғалуы. Сонымен қатар, кадр саясаты мемлекеттік қызметті тек жеке мүдделер объективі арқылы ғана қарастыратын кездейсоқ және лайықсыз адамдардан қорғауға кепілдік беруі керек;

- мемлекеттік қызмет саласындағы кадр саясаты көп субъектімен сипатталады. Әрбір субъект реттеу объектісінің мәртебесімен, мақсатымен, шекараларымен шектелген өз өкілеттіктерінің көлеміне сәйкес келеді. Мемлекеттік қызмет саласындағы кадр саясатының субъектілері өз іс-әрекеттерінде салыстырмалы түрде тәуелсіз және ерікті.

2016 жылғы 1 қаңтардан бастап «ҚР мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы жаңа заң күшіне енді, ол мемлекеттік аппарат жүйесіне бірқатар нүктелік реформалар енгізеді: жаңа кадрларды іріктеу, тестілеу, олардың қызметінің тиімділігін бағалау қағидаттарына, сондай-ақ заңнамада бұрын болмаған жаңа ұғымдарды енгізеді.

Осылайша, жаңа Заңда кадрлық резерв институты алынып тасталды, өйткені іс жүзінде кадр резерві көбінесе формальды сипатта болды. Оны негізінен осы резервте тұрғандар қандай да бір қызметке конкурсыз тағайындалу үшін пайдаланды. Қазір бұл резерв жойылды, мекеме ретінде ол таусылды. Өзгерістің мәні мынада: енді бүкіл мемлекеттік қызмет резерв ретінде қарастырылады. Қажет болған жағдайда төмен тұрғандарды қоспағанда, мемлекеттік органның бос лауазымына орналасуға конкурс бірінші кезекте барлық қазіргі мемлекеттік қызметшілерге қолданылуы мүмкін.

Кадр резерві заңды институт ретінде тек «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік қызметі үшін ғана сақталады. «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік қызметіне азаматтарды қабылдаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 151 Жарлығы кадр резервінің рөлі мен сұранысын айтарлықтай арттырды:

- әкілетті орган запастағы қызметкердің өтініші бойынша біліктілік талаптарына сәйкес келген жағдайда оны лауазымдар санаттарының бір

тобының шегіндегі төменгі санаттағы лауазымдарға орналасу үшін кадр резервіне ауыстыруға құқылы;

- егер конкурс нәтижесінде бос лауазымға орналасуға үміткер анықталмаса, конкурсқа қатысушылардың ешқайсысы кадр резервіне алуға ұсыныла алмайды;

- азаматтар үшін лауазымдардың тиісті санаттары бойынша кадр резервіне енгізу құқығы мемлекеттік тапсырыс негізінде мемлекеттік қызметшілерді оқыту мен қайта даярлаудың мемлекеттік бағдарламалары бойынша оқуды аяқтаған кезден бастап туындайды;

- мемлекеттік орган резервистпен бос әкімшілік лауазымға орналасу туралы шешім қабылдаған кезде бірінші кезекте осы мемлекеттік органның конкурс комиссиясының ұсынуы бойынша бұрын кадр резервіне алынған адамдардың кандидатураларын қарайды.

- Заңнаманың сақталуын бақылаудың тиімді жүйесін құру, кеңінен жария ету және шағымдар енгізу, азаматтарға қолжетімділік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасау мүмкіндігін азайтады. Агенттікте құрылған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл ұлттық бюросы осы мәселелермен тікелей айналысады.

«Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚР Заңы мемлекеттік органдардың кадр қызметтерінің рөлін айтарлықтай арттырғанына қарамастан, олардың қызметі әлі де негізінен қызметке қабылдау мәселелерін шешумен шектеледі. және қызметкерлерді жұмыстан босату және персоналды құжаттаманы өңдеу. Кадрлармен жұмыс істеудің, ең алдымен, қабілеттері мен бейімділіктерін ғылыми негізделген зерттеу, олардың іскерлік және жеке қасиеттеріне сәйкес қызметкерлерді кәсіби және қызметтік жоғарылатудың, сондай-ақ мемлекеттік әкімшілік қызметшілерді қорғаудың практикалық тетіктерінің бірыңғай жүйесі жоқ.

Қазіргі уақытта мемлекеттік органдардың өзінде Кадрлық менеджменттің тиімділігін бағалау жүйесін енгізу аяқталуда. Рейтингік жүйеде құрылған бұл тетік кадр қызметтері мен тәртіптік комиссиялардың қызметін бағалауға, мемлекеттік қызметтің салалық және өңірлік аспектіде кадр менеджментін нығайтуға қажеттілігін айқындауға мүмкіндік береді.

Кез-келген реформаның негізгі мәні, оны жүзеге асыруды қамтамасыз ететін заңнамада қандай жақсы принциптер болса да, әрқашан қоғамның түпкілікті нәтижесіне байланысты болады. Яғни, біз тиімділік критерийлері туралы айтып отырмыз. Бұл жағдайда мемлекеттік қызметтің халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағдарлану дәрежесі осындай өлшем болып табылады.

Мемлекеттік қызметтің тиімді кәсіби жүйесін құру бойынша Қазақстанның тәжірибесі халықаралық деңгейде атап өтілді. Осы фактімен Дүниежүзілік банк, басқа да бірқатар ірі халықаралық институттар біздің жетістіктерімізді қарастырады және құптайды. Біз Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінің көпшілігін мемлекеттік қызметті қалыптастыруда озып

шықтық. Бүгінгі таңда біздің тәжірибемізге Беларусь, Украина, Қырғызстан, Әзірбайжан, сондай-ақ алыс шетелдердің кейбір елдері қызығушылық танытып, оны қабылдауда. Бұл фактілердің барлығы тәуелсіздіктің онжылдықтарында жүргізілген мемлекеттік басқарудың нәтижелілігінің көрсеткіштері болып табылады.

Демократиялық қоғамға және нарықтық қатынастарға қарай жылжу кезінде бұрынғы басқару жүйесін реформалау қажеттілігі көбінесе мемлекеттік басқару органдарының бұрынғы күйінде, бұрынғы басқару әдістері мен мұрагерлік қызметкерлер құрамын сақтай отырып, әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді жүзеге асыруда тежегіш болатындығына және салық төлеушілер үшін ауыр болатындығына байланысты болды. Бұл Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының барлық елдері үшін ортақ проблема болуы мүмкін, өйткені мемлекеттік органдар басшыларының басым бөлігінде олар тәжірибе мен дағдыларды игерген жүйенің құндылықтарына негізделген басқару тәсілдері басым болып қала береді.

Сондай-ақ, мемлекеттік органдардың бұрынғы басшыларының көпшілігі өз қызметін жүзеге асыруда бұрынғы архаикалық басқару стереотиптерін ұстанатынын атап өткен жөн. Бұған көптеген басшылар өздерінің бағыныштыларының білім мөлшерін тек олардың басшылық жағдайына байланысты тасымалдаушы деп санайтындығын жатқызуға болады. Мұндай жағдай кадрлар әлеуетінің шығармашылық дамуына кедергі келтіреді. Жалпы мемлекеттік қызметке айтарлықтай зиян келтіретін тағы бір стереотип-бұл мемлекеттік қызметшілерді оқытуға және қайта даярлауға, қызметкерлердің өздері де, білім беру мекемелері тарапынан да қаражат пен уақытты ысырап етуге деген көзқарас. Бірақ үлкен уақыт ішінде қалыптасқан ең қиын стереотиптердің бірі, оған сәйкес көптеген мемлекеттік қызметкерлер қандай да бір себептермен оларды барлық басқа адамдарға басшылық ету керек деп санайды. Адамдарда мемлекеттік қызметшілер халыққа қызмет етуі керек деген дұрыс идеяны қалыптастыру қажет. Бұл проблема өтпелі кезеңдегі барлық елдер үшін өзекті және тән, және оны жеңу үшін он жылдан астам уақыт кетуі мүмкін, дегенмен объективті түрде бұл жылдар мемлекет қорында жоқ.

Ескі жүйенің кемшіліктері өтпелі кезеңде ерекше көрінді. Адами ресурстардың жай-күйін қысқаша талдау мемлекеттік қызметтегі кадрлардың тұрақтылығының төмендігін көрсетті.

Келтірілген пікірлер және жалпы сұрақтарға жауаптар Мемлекеттік органдардың жұмысындағы әлі де ашықтықтың әлсіздігін, Халықпен қанағаттанарлықсыз өзара іс-қимыл туралы, оның алдында нақты есеп беру жүйесінің жоқтығын куәландырады.

Біздің ойымызша, бүгінде мемлекеттік басқару органдары жұмысының тиімсіздігін мемлекеттік аппараттың орындалатын жұмыс үшін жауапкершілігінің жоқтығымен, мемлекеттік қызметшілердің біліктілігінің төмендігімен, кадрлардың жиі ауысуымен, мемлекеттік органдарды жиі қайта ұйымдастырумен, көтермелеудің тиімді тетігінің жоқтығымен және

мемлекеттік аппараттың жалақысының төмендігімен, орындауды бақылаудың тиімді жүйесінің болмауымен түсіндіруге болады. Мемлекеттік саяси және әкімшілік қызметке кіру, конкурстық комиссиялардың тәуелсіздігі мен бейтараптығын қамтамасыз ету мәселелері бойынша неғұрлым тиімді заңнамалық реттеу; кадрларды қызметтік саты бойынша ілгерілету тетігі, мемлекеттік қызметшіні бір мемлекеттік органнан екіншісіне, жоғары және төмен тұрған лауазымдарға ауыстыру (ауыстыру) талап етіледі.

Сонымен, мемлекеттік қызметшілердің пікірінше, олардың мәртебесінің кемшіліктерінің бірі-мансаптың белгісіздігі, әсіресе басшылықтың өзгеруі кезінде, қызметкерлердің едәуір бөлігі жаңа тағайындаулармен ауыстырылған кезде. Сауалнамалар сонымен қатар конкурстық іріктеу міндетті болған жағдайда да кадрларды іріктеу мен ілгерілетудің патронаждық жүйесі іс жүзінде қалыптасқанын көрсетті, бұл қолданыстағы заңнама мемлекеттік қызметшінің әлеуметтік қорғалуын, мемлекеттік қызметтің жоғары беделі мен тартымдылығын қамтамасыз ете алмайды деген пікірді қалыптастыруға ықпал етеді.

Мемлекеттік қызметтің беделін тұрақты түрде арттырып, оны талантты және қабілетті мамандар үшін тартымды ету қажет. Бүгінгі таңда ең талантты және сауатты, тәжірибелі және қабілетті қызметкерлердің банктік, кәсіпкерлік, коммерциялық және басқа салаларға кету процесі бар деп айтуға болады.

Енді басты міндет - трансформация барысында қол жеткізілген жетістіктерді бекіту және дамыту. Мұның бәрі мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіруді талап етеді, бұл елдің өркендеуі мен әл-ауқатының басты шарттарының бірі болып табылады. Жалпы, Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі дамудың оң үрдістеріне ие. Халықаралық ұйымдар мен сарапшылардың бағалауы бойынша, Қазақстан өзінің рәсімдерін халықаралық стандарттарға жақындата отырып, Мемлекеттік қызмет моделін жетілдіру саласында жоғары нәтижелерге қол жеткізді. Күтілетін нәтижелерге келетін болсақ, олар айқын - бұл мемлекеттік басқарудың оңтайлы жүйесін құру және халыққа көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсарту.

ҮІ. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІН РЕФОРМАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Негізгі ұғымдар және бастапқы ережелер. Қоғамдық пікірді (public opinion) көбінесе әлеуметтанушылар «адамдардың әртүрлі топтарының әлеуметтік шындықтағы оқиғаларға немесе фактілерге қатынасын (жасырын немесе айқын) қамтитын бұқаралық сана күйі»деп анықтайды. Қоғамдық пікір бейресми әлеуметтік институт ретінде бірқатар функцияларды орындайды: бағалау, аналитикалық, консультативтік, реттеуші. Демократиялық қоғамда қалыптасқан қоғамдық пікір, Ең алдымен, бағалау, консультативтік және реттеуші функцияларды жүзеге асыра отырып, мемлекет институттарының және ең алдымен белгілі бір аумақтағы халыққа қызмет көрсететін полицияның нәтижелерін бағалаудың тиімді критерийі бола алады.

Қоғамдық пікір мониторингі (ҚПМ) - «белгілі бір қоғамдық проблемаға, фактіге, оқиғаға қатысты қалыптасқан әлеуметтік көрсеткіштердің немесе бұқаралық сана индикаторларының дискретті жиынтығы туралы деректерді ұдайы жинақтау мақсатында белгіленген уақытша қадаммен сол үлгі бойынша қоғамдық пікірге қайта сауалнама жүргізуді ұйымдастыру нысаны».

Заңға сәйкес, полиция ішкі істер саласындағы федералды атқарушы органның бірыңғай орталықтандырылған жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Ол азаматтардың, шетелдік азаматтардың, азаматтығы жоқ адамдардың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, қылмысқа қарсы тұруға, қоғамдық тәртіпті, меншікті қорғауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған.

Дамыған демократиялық елдердің тәжірибесі көрсеткендей, аталған немесе ұқсас міндеттерді шешуді полицияның әлеуметтік моделінің әртүрлі нұсқалары бойынша құрылған полиция құрылымдары жүзеге асырады. Мұндай әлеуметтік бағдарланған полиция құрылымының негізгі миссиясы құқықтық тәртіпті сақтау, әлеуметтік мәселелерді шешу, халыққа көмек көрсету үшін қылмыстық оқиғаларға алдын-ала жауап беруге дейін азаяды.

Әлеуметтік модельмен қатар, полиция ұйымдары тоталитарлық немесе авторитарлық саяси режимдерде, өтпелі экономикасы және басым авторитарлық басқару дәстүрлері бар өтпелі елдерде әскери модельге сәйкес құрылады. Әскери модель шеңберіндегі полицияның негізгі миссиясы - заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз ету үшін қылмысқа репрессиялық әрекет ету. Полиция ұйымдарының әскери және әлеуметтік модельдері арасындағы түбегейлі айырмашылықтарды келесідей топтастыруға болады.

Қазіргі полиция жүйелерінің басым көпшілігі бөлінген континуумда (әлеуметтік - әскери модель), соның ішінде аралас формаға ие бола отырып, екеуінің де элементтерін қамтиды.

XX ғасырдың 80-90 жылдары АҚШ-та, жалпы дамыған Еуропа елдерінде полиция ұйымдарының реформалары болды, олардың көпшілігі полиция Күштерін құрудың әлеуметтік немесе аралас модельдеріне көшті. Полицияны

ұйымдастыруға әлеуметтік бағдарланған көзқарас дамыған жерде осы құқықтық институттың айтарлықтай бюрократиясы мен демократиялануы орын алады. Демократия елдерінде БАҚ, Қоғамдық қозғалыстар мен ұйымдар, аумақтық қауымдастықтар қылмысқа қарсы іс-қимыл және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласына көбірек әсер етуде. Заң шығарушылар полицияны ұстауға арналған бюджет қаражатына әлеуметтік бақылау және парламенттік демократия тетіктерін жетілдіруде. Нәтижесінде қылмыстың алдын алу және теріс ауытқушылық бойынша полиция бағдарламаларына жұртшылықтың қатысу дәрежесі артады.

Шетелдік полиция ведомстволары тұтастай алғанда да, басқарудың аумақтық деңгейлерінде де полиция органдары мен бөлімшелерінің қызметін ведомствоішілік бағалауға емес, полиция жұмысы туралы қоғамдық пікірдің жай-күйі мен динамикасына көбірек көңіл бөлуде. Полицияның бастамасы бойынша ақпараттық полиция бөлімшелері, БАҚ, жұртшылық құқық қорғау қызметі туралы қоғамдық пікірді институционализациялауға белсенді жәрдемдеседі, дербес зерттеу орталықтары мониторинг режимінде полицияның жұмысы және полиция құрылымдарының БАҚ-пен және басқа да азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылы туралы public opinion өлшемдерін жүйелі түрде жүргізеді. Нәтижесінде полиция қызметі туралы институттандырылған қоғамдық пікір полиция жұмысының негізгі өлшеміне айналады. Полиция қызметкерлері қоғамдық үміттер мен халықтың сұраныстарына сәйкес келуге тырысуда. Полиция басшылары құқықтық тәртіп пен қауіпсіздіктің жай-күйі үшін бірінші кезекте жергілікті жұртшылыққа есеп береді, сондықтан құқық қорғау қызметі тек әлеуметтік бағдарланған ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік жауапкершілікке де айналады.

Қазақстан Ішкі істер органдарын қайта құру. Қазақстандық қоғам мен мемлекет дамуының қазіргі кезеңінде ішкі істер органдары жаңа құқықтық өріс шеңберінде реформаланады, оның негіздері « ҚР Құқық қорғау қызметі туралы «Қазақстан Республикасының Заңымен (2011ж.) берілген.

Құқық қорғау қызметіне әсер ететін анықталған факторларды ескере отырып, Құқық қорғау органдарының қызметін жетілдіру бойынша бірқатар шараларды ұсынуға болады.

Қазіргі уақытта жетілдіру келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылуы тиіс:

1) мақсаттарды, міндеттерді нақты қою, қызметтің басым бағыттарын айқындау;

2) бағынысты бөлімшелердің басшылығы бойынша өкілеттіктер мен жауапкершілікті саралап ажырату;

3) ӘҚҚ басқаруындағы орталықтандыру мен орталықсыздандырудың оңтайлы арақатынасы;

4) осы саладағы құқықтық реттеуді жетілдіру (құқық қорғау органдары қызметкерлерінің қызмет өткеру және оларды әлеуметтік қорғау мәселелері

мәртебесі бойынша нормативтік құқықтық актілердің едәуір санымен регламенттелген), құқық қорғау органдарының барлық қызметкерлері үшін қызметке кірудің, қызмет өткерудің және жұмыстан шығарудың бірыңғай шарттарын заңнамалық бекіту, мемлекеттік қызметшілер болып табылатын қызметкерлердің қызмет өткеруінің әлеуметтік аспектілеріндегі айырмашылықтарды жою. олар қандай мемлекеттік органда қызмет өткеретініне байланысты (мысалы, ішкі істер органдары қызметкерлерінің өмір сүру қаупімен байланысты кәсіби қызметі, мысалы, прокуратура қызметкерлеріне қарағанда әлдеқайда төмен жалақы деңгейіне ие). Көрсетілген қарама-қайшылықтарды тек заңнамалық жолмен жоюға болады;

5) Құқық қорғау қызметін қаржыландыруды жақсарту;

6) ПО ұйымдастыру мен жұмыс істеуінің құқықтық негіздерін нығайту;

7) ПО құрудың ұйымдастырушылық нысандарын оңтайландыру, министрлердің, ПД, полиция бөлімдері бастықтарының ұйымдық құрылымдарды түзету және штат санын қайта бөлу жөніндегі құқықтарын кеңейту;

8) басқару процестерін жетілдіру;

Қазіргі уақытта жекелеген басшылардың жұмыс стилі мен әдістері көбінесе қалыптасқан криминогендік жағдайға және қазіргі кезеңде құқық қорғау органдарына қойылатын талаптарға сәйкес келмейді: басқаруды ұйымдастыруда штабтық аппараттардың рөлі әлсіреді; ішкі істер органдарын басқарудың озық нысандары мен әдістерін практикаға енгізу, басшы құрамды қызметтік даярлауды ұйымдастыру бойынша жұмыс белсенді жүргізілмейді. Барлық деңгейдегі басшылардың жеке құрамының жұмысын ұйымдастыру бойынша ішкі істер органдарының қызметіндегі кемшіліктер барлық лауазымды адамдар өздерінің қызметтік міндеттерін орындау кезінде толық жауапкершілікпен және жоғары жауапкершілікпен жұмыс істемейтінін көрсетеді. Жоғарыда айтылғандардың барлығы басқарушылық қызметті жетілдіру Ішкі істер органдары жұмысының тиімділігін арттырудың маңызды резерві болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді;

9) Қазақстан Республикасы ІІМ-нің барлық буындарын, әсіресе төменгі буынды ақпараттық қамтамасыз етудің сенімді жүйесін құру, нормативтерге сәйкес қаржылық және материалдық-техникалық ресурстармен қамтамасыз ету. Техникалық қамтамасыз ету деп арнайы техникалық құралдарды (арнайы техниканы) пайдаланудың тиімділігі мен сенімділігін арттыруға бағытталған және жеке құрамды әзірлеу мен оқытуды негіздеуден бастап жөндеу-профилактикалық қызмет көрсетуді жүргізуге дейінгі бүкіл өмірлік циклды қамтитын ұйымдастырушылық-техникалық іс-шаралар кешені түсініледі. Осыған байланысты мыналарды жүргізу қажет:

- аймақтық және орталық деңгейдегі ЭЕМ желілері негізінде ақпараттық ағындарды жүйелеу және оларды өңдеу процестерін автоматтандыру;

- жалпы пайдалану мәліметтерін шоғырландыратын жедел-іздістіру, анықтамалық және өзге де мақсаттағы интеграцияланған деректер банктерінің,

сондай-ақ мамандандырылған аумақтық-бөлінген автоматтандырылған жүйелердің көп деңгейлі жүйесін құру;

- жүйенің жұмыс істеуін нормативтік реттеу және сервистік қызмет көрсету және кадрларды даярлау;

олардың дұрыстығын қамтамасыз ету кезінде есепке алу объектілерінің ақпараттық маңызды сипаттамаларының санын азайту; (слайдты қараңыз.5).

10) жедел-қызметтік, ұйымдастырушылық қызметтің оң қалыптасқан нысандары мен әдістерін барынша пайдалану.

Қазіргі кезеңде басқарудың ұйымдастырушылық әдістерін жетілдіру қызметкерлердің функционалдық міндеттерін нақты анықтай отырып, оңтайлы ұйымдастырушылық құрылымды үнемі іздеу жолымен жүруі керек, кадрлардың айналымын барынша азайту және техникалық қайта жарақтандыру және заманауи ақпараттық технологияларды енгізу негізінде ішкі істер органдарының қызметін ақпараттық қамтамасыз етудің тиімділігін арттыру;

11) құқық қорғау органдарының қызметіне тиімді сыртқы мемлекеттік және қоғамдық бақылау жасау;

12) кадр саясатын жетілдіру. Қазіргі заманғы оқыту жүйесі кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуге және жеке-кәсіби өзін-өзі дамытуға ұмтылатын, өзінің функционалдық міндеттерін шығармашылықпен орындауға қабілетті білікті кадрлар ағыны негізінде құқық қорғау органдарының тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуі тиіс.

Тәжірибе көрсеткендей, кадрлармен жұмыс істеудің қалыптасқан нысандары мен әдістері көбінесе сәтсіздікке ұшырайды, Президент пен Үкіметтің құқық қорғау органдарының алдына қойған міндеттерінің орындалуын толық қамтамасыз етпейді. Ішкі істер органдарында кадрлармен жұмыс істеудің стратегиялық мақсатына және кадр саясатына сүйене отырып, маңызды міндеттердің бірі кадр әлеуетінің тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады, оны жол арқылы шешуге болады:

- ғылым жетістіктерін, озық отандық және шетелдік тәжірибені жан-жақты пайдалану негізінде кадр жұмысын ұйымдастыру;

- соңғы жылдары қоғамда болып жатқан күрделі және қарама-қайшы процестерді ескере отырып, кадр жұмысының нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру;

- кадр процестерін реттеуді ғылыми-талдамалық және ақпараттық қамтамасыз етудің жаңа жүйесін құру;

- ішкі істер органдарын жоғары білікті және құзыретті кадрлармен қамтамасыз етудің ғылыми негізделген нормативтерін айқындау;

- кадрларды даярлаудың, қайта даярлаудың және біліктілігін арттырудың қазіргі заманғы жүйесін дамыту;

- зияткерлік және рухани мүмкіндіктерін жұмылдыру негізінде құқықтық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында кадрлық әлеуетті пайдалану тиімділігін арттыру;

- қызметкерлердің рухани-адамгершілік негіздерін нығайту, жеке құрамда азаматтықты, патриотизмді тәрбиелеу, заңдылық пен этикалық нормаларды мүлтіксіз сақтау, ант пен ар-намыс Кодексіне адалдық, ішкі істер органдарында әлеуметтік-психологиялық жұмысты жолға қою, қызметкерлердің қалыпты еңбек жағдайларын қамтамасыз ету жөніндегі ішкі істер органдары қызметінің жүйесін реформалау;

- ІІО қызметкерлерінің әлеуметтік құқықтары мен кепілдіктерін іске асыруды қамтамасыз ету;

- қоғамға және азаматтарға қызмет етуге бағдарлануымен сипатталатын құқық қорғау қызметінің жаңа моделіне көшу (слайдты қараңыз.8).

- Ішкі істер органдарының кадрлармен қамтамасыз етілуі көбінесе осы процесті стратегиялық жоспарлауға байланысты;

13) құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби-адамгершілік деформациясының профилактикасы. Келесі бағыттар бойынша мақсатты профилактикалық әсер ету керек:

- тәрбие мен оқыту жүйесін жетілдіру, қызметте ілгерілеудің нақты перспективасын құру, өз жұмысының қауіпсіздігі, пайдалылығы мен әділдігіне деген сенімділік сезімін қалыптастыру және қолдау;

- қызметкерлердің денсаулығы мен физикалық дайындығы сияқты факторға назар аудару қажеттілігі, өйткені құқық қорғау органдарында жұмыс істеу үлкен эмоционалды, интеллектуалды және физикалық стресстермен байланысты;

- қызметкердің іскерлік және әсіресе адамгершілік қасиеттерін ескере отырып, кадрларды мұқият таңдау. Бұл ретте қызметкердің адамгершілік бейнесі барлық деңгейдегі және дәрежелердегі басшылықтың тиімді жұмысының нәтижесінде қалыптасады, онда адамгершілік тәрбиесі кәсіби деформацияға берік тосқауыл жасайды; (слайдты қараңыз.9).

- қызметкерлердің қолайлы, оңтайлы өмір сүру жағдайларын жасау (материалдық және моральдық ынталандыру), бүкіл құқық қорғау жүйесін ұйымдастыру мен басқаруды жетілдіру; тұрақты шиеленіс жағдайында, экстремалды жағдайларда іс-әрекеттерге психологиялық шынықтыруды әзірлеу, сондай-ақ қызметтік ұжымдардағы жанжалдардың алдын алу;

- шаршауды, физикалық және психологиялық шаршауды болдырмау үшін қызметкерлердің жұмысын, жұмыс уақытын қалыпты ұйымдастыру;

- ішкі істер органдарында әлеуметтанулық және психологиялық зерттеулермен кәсіби айналысатын қызметкерлерді құру;

- ішкі істер органдары басшыларының (мысалы, біліктілікті арттыру курстары, академиялық курстар негізінде) келіп түскен ақпаратты ескере отырып, ұжымдағы қатынастарды реттеу үшін Әлеуметтану және психология саласындағы белгілі бір минималды білімді меңгеруі;

- профилактика және психокоррекция мәселелері бойынша кадр және психологиялық қызметтер арасындағы өзара іс-қимылды ұйымдастыру, Қазақстанның барлық өңірлерінде органдар қызметкерлерін психологиялық

және әлеуметтік оңалту жөніндегі толыққанды құрылымдық бөлімшелерді орналастыру;

14) жоғарыда аталған бағыттарды әзірлеу бойынша ғылыми зерттеулермен айналысатын, сондай-ақ ішкі істер органдарында танымдық әдістерді пайдаланудың оң тәжірибесін жинауды және таратуды ұйымдастыратын ғылыми-әдістемелік орталықтар құру.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында мемлекеттік-құқықтық саясаттың көптеген басымдықтары түбегейлі өзгеруде, оның ішінде құқық қорғау органдарының рөлі мен маңызын айқындайтын, ең алдымен репрессиялық-жазалаушы органдар ретінде құқық қорғау органдарын қоғамға әлеуметтік қызмет көрсетуге қайта бағдарлау процесі жүріп жатыр.

Қазақстан Республикасында құқық қорғау саясаты құқық қолдану қызметінің негізгі бағыттарын жетілдіруге бағытталған. Оның мазмұнын анықтау кезінде заң шығарушылар құқық қорғау органдарының бүкіл жүйесін ұйымдастырудың ең заманауи әдістеріне сүйенеді. Айта кету керек, бұл ретте жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттар, құқық қорғау органдарының халыққа әлеуметтік қызмет көрсету органдары ретіндегі отандық және шетелдік жұмыс тәжірибесі ескеріледі;

15) қылмыстардың алдын алуға тартылған қоғамдық ұйымдардың, азаматтардың санын көбейту.

Заңдылық пен тәртіп-ең үлкен әлеуметтік құндылықтар, қоғамның, оның азаматтарының қалыпты өмірінің негізі. Сондықтан оларды нығайту — қоғам алдында тұрған басты міндеттердің бірі, құқық қорғау органдары қызметінің негізгі бағыттарының бірі.

Өкінішке орай, біздің еліміздегі заңдылық пен құқықтық тәртіптің жағдайы сыни деңгейге жетті. Соңғы жылдары құқық бұзушылықтар саны күрт өсті. Сондықтан заңдылықты нығайту, өсіп келе жатқан қылмыспен күресу — өмірлік маңызды міндеттер. Құқық қорғау органдары Құқықтық тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз етуде жетекші рөл атқарады.

Құқық бұзушылықтардың өсуіне, ең алдымен, заң бұзушылармен белсенді күрес жүргізбейтін құқық қорғау органдары кінәлі деген кең таралған пікір бар. Тәжірибе мұндай көзқарастардың қателігін көрсетеді. Құқықтық және саяси практика құқық бұзушылықтың себептері қоғам дамудың нақты кезеңінде болатын объективті жағдайлардан (экономикалық, саяси, әлеуметтік) туындайтынын дәлелдеді.

Заң бұзушылықтарды жою мәселесі тек құқық қорғау органдарының мәселесі емес. Оны шешу үшін, ең алдымен, қылмыстық белсенділікті қолдайтын, құқық бұзушылықтар жасауға, заң талаптарынан ауытқу үшін жағдай жасайтын объективті факторлар жойылуы тиіс. Экономикалық қатынастарды тұрақтандыру, адамдардың материалдық қамтамасыз етілуінің өсуі, олардың адамгершілік тәрбиесі, әлеуметтік байланыстарды нығайту, демократияны дамыту — заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтудың қажетті алғышарттары мен маңызды жолдары.

Құқықтық тәрбие адамдардың санасына құқық туралы білімді енгізуді, оның талаптарын орындау қажеттілігін түсінуді, заңнаманың кез-келген бұзылуына төзбеушілік сезімін білдіреді. Бұл құқықтық тәрбиенің, оқытудың, насихаттау құралдарының үйлесімді жүйесін құрумен және осы бағыттағы жүйелі жоспарлы жұмыстармен қамтамасыз етіледі.

Құқық бұзушылықтың алдын алу сеніммен тығыз байланысты. Оның мәні заңдылықты бұзуға ықпал еткен себептер мен жағдайларды мұқият зерделеу және оларды жою бойынша шаралар қабылдау арқылы ықтимал құқық бұзушылықтардың алдын алу болып табылады.

Заңдылықты қамтамасыз етудегі қоғамның ролін де төмендетуге болмайды. Біздің елімізде оны осы қызметке тартудың бай тәжірибесі бар. Халық жасақтары, азаматтардың түрлі қоғамдық білімдері еңбек ұжымдарында, тұрғылықты жерінде, қоғамдық орындарда заңдылықты қамтамасыз ету және тәртіпті нығайту бойынша үлкен жұмыс жүргізді. Өкінішке орай, соңғы жылдары бұл дәстүрлер ұмытылды, индивидуализм идеялары адамдардың санасына көбірек енуде.

Құқық қорғау органдарын қалыптастыру және реформалау процесі осы органдардың өңірлік проблемаларды шешудегі, оның ішінде заңдылықты нығайтудағы ролінің артуына әкеп соғуы тиіс деп санаймыз.

Мұндағы ең маңызды рөл, әрине, мемлекетке тиесілі. Ол, ең алдымен, құқықтық құралдармен жүзеге асырылатын бостандықтарды, меншікті, құқықтық тәртіпті қорғау функцияларын жүзеге асырады.

Осы функцияларды жүзеге асырудың келесі жолдарын атауға болады: қолданыстағы заңнаманы үнемі жетілдіру және уақтылы жаңарту, сот төрелігінің ролін арттыру, құқық қолдану және құқық қорғау органдарының қызметін жақсарту, қылмыстың алдын алу шараларын жүзеге асыру (жастарға үйірмелер құру, әлеуметтік ұйымдарға және оларға оң тәрбиелік әсер ете алатын топтарға адамдарды тарту, спорт секциялары, Еңбек және шығармашылық ұжымдар, қоғамдық ұйымдар; адамдарды жұмысқа немесе оқуға жіберу, тұрмыстық жағдайларды жақсарту, қолайлы микроәлеуметтік ортаны қалыптастыру; кәмелетке толмағандардың қадағалаусыз және құқық бұзушылықтарының алдын алу, сондай-ақ қылмыстық қызметті жалғастыра алатын ашылмаған қылмыстар жасаған адамдарды анықтау).

Құқық қорғау органдарының қызметінде заңдылықты қамтамасыз етпей, сыбайлас жемқорлық сияқты жағымсыз құбылыстарды жоймай, қоғамда құқықтық тәртіп пен заңдылықты нығайту мүмкін емес.

Құқық қорғау қызметі қолданыстағы заңнамада көзделген, азаматтардың, заңды тұлғалардың және мемлекеттің құқықтарын қорғауға және қорғауға және олардың өз міндеттерін орындауын қамтамасыз етуге бағытталған, әдетте, оған арнайы уәкілеттік берілген адамдар белгілі бір іс жүргізу тәртібімен жүзеге асыратын және көп жағдайда мемлекеттік мәжбүрлеудің заңды шараларын қолданумен байланысты мемлекеттік немесе мемлекет санкциялаған қызметті білдіреді.

Құқық қорғау-қоғамның тыныс-тіршілігін ұйымдастыратын басқару субъектісі ретінде әрекет ететін мемлекеттің негізгі объективті шартталған функцияларының бірі, оның табыстылығы тиісті құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету жағдайында ғана мүмкін болады. Осы позициялардан мемлекеттің басқару субъектісі ретіндегі құқық қорғау қызметі әлеуметтік басқару функциясын білдіреді.

Бұл функцияны ұйымдастыруды мемлекет тиісті құқық қорғау органдарын қамтитын құқық қорғау жүйесін құру арқылы жүзеге асырады, олардың бірі ішкі істер органдары болып табылады, сондай-ақ қоғамдық ұйымдар мен құқық қорғау процесіне енгізілген өзге де субъектілердің қызметі үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етеді.

Бұл органдар құқық қорғау органдары деп аталады, яғни ҚР Конституциясында, басқа да заңнамалық және құқықтық нұсқамаларда белгіленген мемлекет пен қоғамның, азаматтардың және ҚР-да тұратын өзге де адамдардың өмірі мен қызметінің тәртібін қорғауға арналған органдар.

Құқық қорғау қызметін ұйымдастырудың тиімділігі оның мазмұнының адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекет қорғайтын материалдық және рухани құндылықтарды құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғау және олардың алдын алудан тұратын объективті мақсатына сәйкестігімен анықталады.

Айта кету керек, бұл заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуда жетекші рөл атқаратын құқық қорғау органдары.

Зерттеу барысында анықталған кемшіліктер кадр саясатының, нормативтік құқықтық базаның, құқық қорғау органдарының біліктілігі жоқ басқаруы мен басшылығының, нысаналы шығыстарды қаржыландырудың жеткіліксіздігінің салдары болып табылады, бұл, жалпы алғанда, мемлекеттік нормативтік актілермен құқық қорғау органдарын қаржыландырудың құқықтық негіздері реттелгенімен, жедел-қызметтік қызметке теріс әсер етеді. Қалыптасқан жағдай бүкіл құқық қорғау жүйесіне де, ол неғұрлым өткір аймақтарға да тән. Оны тек жергілікті заң шығарушы және атқарушы органдардың мүдделі қатысуымен өзгертуге болады.

Құқық қорғау қызметін қаржыландырудың қолданыстағы жүйесінің тиімділігін талдау құқық қорғау органдарын қаржылық қамтамасыз етудің бүкіл тетігіне теріс әсер ететін кемшіліктерді көрсетеді, атап айтқанда, құқық қорғау органдарына қажетті қаражат бөлу мөлшері мен құрылымын ғылыми негізделген бағалау процесін де, бөлінген қаражаттың мақсатты және ұтымды пайдаланылуын қамтамасыз етуді айтарлықтай қиындатады. Бюджеттік қаржыландырудың тиімділігін бағалаудың негізгі критерийі әрбір қызмет алдында тұрған міндеттерді орындау мақсатында құқық қорғау органдарының барлық қажеттіліктерін толық және уақтылы қаржылық ресурстармен қамтамасыз ету ғана болуы мүмкін.

Аймақтық және муниципалдық деңгейде қаржыландырудың кемшіліктері ретінде, ең алдымен, тіпті бір салада да ұқсас құқық қорғау мекемелері үшін

әртүрлі бюджеттерден қаржыландыру көлемінің пропорцияларын бөлуде бірыңғай тәсілдің жоқтығын атап өтуге болады.

Кадрлармен жұмыс басқару, экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, адамгершілік, психологиялық және басқа да міндеттерді шешуде кешенді тәсілді қажет ететін күрделі қызмет түрлерінің бірі болып табылады.

Қызметке кадрларды іріктеу, оларды кәсіби даярлау, уәждемелер мен еңбек мазмұнын өзгерту жөніндегі жұмысты жетілдіру Ішкі істер органдары жүйесін басқару тиімділігін арттырудың, оның бірлігін, жауынгерлік және жедел-қызметтік қызметтің нәтижелілігін қамтамасыз етудің шешуші факторы болып табылады.

Полиция қызметкерлерінің жалақысын көтеру әсіресе әлеуметтік шиеленістің болжамды өсуі, жұмыссыздықтың өсуіне, көптеген кәсіпорындардағы жалақының қысқаруына байланысты қоғамдағы наразылық көңіл-күй жағдайында өте маңызды. Полицияның жалақысын көтеру-қоғам мүшелерінің әрқайсысының қауіпсіздігіне инвестиция түрі.

Полицияның қылмысқа және құқықтық тәртіпті қорғауға қарсы күрес жөніндегі функциялары қоғамда жоғары сұранысқа ие, деп атап өтті «Стратегия» қорының жобалар үйлестірушісі Ольга Симакова үш жылдық зерттеулерге сүйене отырып, оның шеңберінде азаматтардан сауалнама жүргізілді. Оның айтуынша, халық учаскелік және аудандық полиция бөлімшелерінің, мысалы, ұсақ құқық бұзушылықтарға қарсы күрестегі жетекші рөлін мойындайды.

Қазақстан Республикасында қоғамдық сауалнама келесі талдау жүргізуге мүмкіндік берді.

Біріншіден, адамдар әкімшілік айыппұлдарға жиі ұшырады. Мысалы, итті дұрыс емес жерде серуендету немесе қоғамдық жерде темекі шегу сияқты.

Полиция қызметі туралы негізгі ақпарат көзі көбінесе туыстарының, достарының, таныстарының жеке тәжірибесі мен әңгімелері болып табылады. Оның үстіне, бұл негізінен халық пен полицияның тікелей және жанама байланыстарының жағымсыз тәжірибесі, - дейді Симакова. - Халық тарапынан негізгі шағымдар полиция қызметкерлерінің моральдық-тұлғалық және мінез-құлық қасиеттерінің төмен деңгейін тудырады. Немқұрайлылық, лауазымдық өкілеттіктерін теріс пайдалану, сыбайлас жемқорлық айыптары жиі кездеседі.

Халық кішігірім құқық бұзушылықтармен күресу мәселелерінде құқық қорғау органдарына олардың іс-әрекеттерін ең сұранысқа ие және тиімді деп бағалай отырып, белсенді түрде жүгіне бастады. Шамамен айтқанда, қоғамдық санада полиция мен жұртшылықтың функционалдығы айқын ажыратылады. Жалпы, зерттеу нәтижелері бойынша қазақстандық полицияны халық сервистік ұйым ретінде қабылдамайды, бірақ оны жазалаушы институт деп атауға да қиын, – деп қорытындылады Ольга Симакова.

Мен бірден «бақылаушы орган» анықтамасын қолдануды ұсындым. Оның пікірінше, бұл құқық қорғау жүйесінде белгіленген және қазірдің өзінде болып жатқан өзгерістерге көбірек сәйкес келеді.

Сонымен қатар, ол сенім қайтару, қазақстандық полицияның рейтингін көтеру бойынша өз ұсынымдарын берді: құқық қорғау органдары қызметкерлерінің қоғамдық санада жұмыс істеу, қызметкерлердің бойында мінез-құлықтың кәсіби-этикалық нормаларын сақтау қажеттілігін қалыптастыру, учаскелік инспекторлардың беделін көтеру, сондай-ақ жұртшылықпен тұрақты өзара іс-қимыл туралы ұмытпау.

Осылайша, жаңа саяси-құқықтық жағдайларда пайда болған полицияның «сенім несиесі» аз болса да, қоғамдық пікірді сындарлы институционализациялауды және оны ПО қызметкерлерінің қызметтік қызметінде есепке алуды жалғастыру үшін тиімді пайдаланылуы керек.

Демократия жағдайында қоғамдық пікірді дамытуға және пайдалануға тек әлеуметтік қозғалыстар, Азаматтық бастамалар, құқық қорғау ұйымдары ғана емес, сонымен қатар мемлекет институттары да қызығушылық танытады.

Қалыптасқан әлеуметтік-мәдени және саяси фонда құқық қорғау саласындағы билік тарапынан қоғамдық пікірге деген қызығушылық әрқашан аз болды. Еліміздің көптеген аймақтарында полиция мен басқа да құқық қорғау органдарының жұмысы туралы қоғамдық пікірді зерделеу бойынша жұмыс жүргізілмеуі кездейсоқ емес. Егер жүргізіліп жатса, онда бұл зерттеулердің нәтижелері көбінесе үгіт-насихат мақсатында қолданылады, олардың негізгі мақсаты-құрылыс жергілікті мекеме мен жоғары тұрған басқару органдарының алдында және БАҚ пен бұқаралық санада аз дәрежеде ПО-ның тартымды бейнесі.

Полицияның жұмысы туралы қоғамдық пікірді қалыптастыру және зерттеу маңызды емес міндеттер емес. Оның позитивті қалыптасуының негізгі жолдары қандай?

Біріншіден, қолданыстағы заңнама полиция қызметкерлерін бірқатар құқықтық принциптермен шектейді, оларды мүлтіксіз сақтау полицияның жұмысы туралы оң қоғамдық пікір қалыптастыруға ықпал етеді, аумақтық қауымдастықтардың құқықтық тәртіп органдарына деген сенімін нығайтады (мысалы: адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және құрметтеу негізінде өз қызметін жүзеге асыру; азаматқа қасақана зиян келтіретін әрекеттердің жолын кесу, физикалық немесе моральдық азап және т. б.)

Екіншіден, полиция туралы қоғамдық пікір көбінесе жергілікті жерлерде ПО-ның құқықтық тәртіпті және қылмыстың алдын алуды қамтамасыз ету бойынша қандай нәтижелерге қол жеткізетініне байланысты болады. Басқаша айтқанда, қарапайым адам мемлекеттің қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалуын қаншалықты сезінеді.

Үшіншіден, полиция туралы қоғамдық пікірді қалыптастыру жолындағы маңызды әлеуметтік алғышарт: полицейлердің кәсіби этиканы сақтауы, кадрларды сапалы іріктеу, даярлау және орналастыру болып табылады.

Төртіншіден, ПО-ның БАҚ-пен және азаматтық қоғам институттарымен жүйелі өзара іс-қимылы, құқық қорғау органдарының ақпараттық ашықтығы,

аумақтық полиция бөлімшелері басшыларының халық алдында мерзімді есептілігі қажет.

Бесіншіден, азаматтардың тілектерін өлшеу, зерделеу және есепке алу - полиция жұмысы туралы қоғамдық пікір қалыптастыру жолындағы тағы бір маңызды бағыт.

Қорытындылай келе, мынаны атап өтуге болады - Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес анықтау, алдын ала тергеу және жедел-іздестіру қызметін, сондай-ақ атқарушылық іс жүргізуді жүзеге асыратын арнаулы мемлекеттік органдар болып табылады. және қоғамдық тәртіпті қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына, қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне қылмыстық және өзге де заңсыз қол сұғушылықтардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі әкімшілік функциялар. Осылайша, мемлекеттің құқық қорғау қызметінің негізгі бағыттарын жүзеге асыру.

Өздеріне жүктелген міндеттердің негізінде бұл органдардың тиісті жүйесі бар және оларға белгілі бір құзыреттер мен өкілеттіктер берілген. Олардың қызметі қатаң белгіленген нысандарда – әкімшілік, жедел-іздестіру және қылмыстық-процессуалдық түрде жүзеге асырылады.

Қорытынды

Құқық қорғау қызметінің өзекті мәселелері - мемлекеттің құқықтарын, жеке басын, қоғамын және мемлекетін қылмыстық және өзге де қол сұғушылықтардан қорғауға бағытталған аса маңызды функцияларының бірі.

Мемлекеттік қызметтің бір түрі ретінде құқық қорғау қызметінің өзіндік ерекшеліктері бар. Құқық қорғау қызметінің негізгі белгілеріне мыналар жатады:

- құқық қорғау бағыты;
- құқықтық қатынастар субъектілеріне құқықтық ықпал ету шараларын қолдану мүмкіндігі;
- заңда белгіленген іс жүргізу тәртібі;
- құқық қорғау деп аталатын арнайы уәкілетті мемлекеттік органдардың болуы.

Құқық қорғау қызметінің өзекті мәселелері бұл құқық қорғау саласында бастапқы білім беруге арналған, содан кейін көптеген басқа оқу пәндерінде кеңейтілетін және нақтыланатын оқу пәні. Оқу пәні ретінде оның өзіндік пәні, жүйесі және көздері бар.

Дереккөздер әртүрлілікпен сипатталады және құқық қорғау қызметін жүзеге асыру үшін үлкен маңызға ие.

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі шеңберінде оның органдары жасайтын құқықтық актілер мен нормалардың жиынтығы ретінде «мемлекет құқығы» деген және «мемлекетте қолданылатын құқық» мемлекетшілік қатынастар саласында жүзеге асырылуға жататын және (немесе) біздің мемлекетіміздің құзыреті мен оның органдарының құзыреті шегінде әрекет ететін барлық нормативтік талаптардың жиынтығы ретінде екі ұғымды ажырата білудің принципті маңыздылығын атап өтеміз.

Екінші ұғым біріншіге қарағанда кеңірек, өйткені ол біздің еліміздің ұлттық құқығын ғана емес, сонымен бірге Қазақстан Республикасы мойындайтын және қолданатын халықаралық құқық нормаларын, сондай-ақ шет мемлекеттердің құқық нормаларын да қамтиды. Бұл жағдай біздің еліміздің аумағында тиісті құқық жүйелерін реттеудің аралас субъектісі салаларындағы қатынастарды реттейтін күрделі жүйеаралық реттеу кешендерінің пайда болуы мен жұмыс істеуін анықтайды. Бұл ретте мұндай кешеннің әрбір нормативтік құрамдас бөлігі өзінің дербестігін және жүйелі тиесілігін сақтайды, ал Қазақстан Республикасының аумағында халықаралық және шетелдік құқық нормаларын тікелей немесе жанама қолдану олардың реттеушілік мақсатымен айқындалады және тек Конституцияда, ұлттық заңдарда және (немесе) Қазақстанның халықаралық шарттарында көзделген жағдайларда ғана мүмкін болады.

Бұл ережелер жоғарыда көрсетілгендей, трансформация теориясы қазіргі заманғы отандық құқықтық доктринада Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі шеңберінде халықаралық құқық нормаларын іске асыру механизмін

сипаттайтын тұжырымдамалық және мағыналық тұрғыдан әлдеқайда дәлірек болатын имплементация теориясының мәнін анықтайды.

Қазақстан Республикасында әйелдерді әлеуметтік-құқықтық қорғау жүйесі жетілдірілмегенін атап өткен жөн: әйелдер отбасында және сыртқы ортада зорлық-зомбылыққа ұшырауын жалғастыруда, және экономикалық және жыныстық қанау мақсатында шетелге әкетілген; әйелдер бұрынғысынша қиын және жалақысы төмен жұмыстарда жұмыс істейді және т.б. Осының барлығы Қазақстан Республикасының болашақтағы демографиялық жағдайына, денсаулығына, ұлттың генофондының сақталуына үлкен алаңдаушылық туғызады. Қазіргі Қазақстанда әйелдердің мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарында лайықты өкілдігін қамтамасыз етуге, қыздардың және әйелдердің денсаулығына қамқорлық жасауға, әйелдердің құқықтарын қорғауға бағытталған мұқият ойластырылған, сауатты және нақты мемлекеттік саясат қажет. Осының барлығы мәселенің өзектілігін және оны мемлекеттік деңгейде де, халықаралық деңгейде де шешу қажеттілігін түсіндіреді.

Қазақстандық мемлекеттік қызмет Қазақстандағы мемлекеттік басқару жүйесін дамытудың қазіргі және тарихи кезеңдерінің нәтижесі болып табылады, оның құрылымдық - ұйымдастырушылық құрылысында да, мемлекеттік қызметті нормативтік реттеуде де барлық өзгерістері мен реформалары бар. Бүгінгі таңда мемлекеттік қызмет өзінің қалыптасуын әлі аяқтаған жоқ және реформалау мен институттандыру сатысында тұр.

Тұтастай алғанда мемлекеттік басқару органдары, атап айтқанда мемлекеттік қызмет қызметінің тиімділігін арттыру бірінші кезекте жаңа қазақстандық мемлекеттілікті қалыптастыруға, Қазақстан азаматтары үшін прогрессивті әлеуметтік жобаларды ілгерілетуге бағытталған. Бұл үшін мемлекеттік басқару саласында тиісті саясатты жүзеге асыруға қабілетті мемлекеттік аппараттың жақсы жұмыс істеуі қажет екені түсінікті.

Мемлекеттік қызмет адамға қызмет ету, оның нормативтік актілерде бекітілген табиғи және алынған құқықтарын, бостандықтарын, заңды мүдделерін қанағаттандыру идеясынан туындауға тиіс. Мемлекеттік қызметшілер тек заңдармен, басқа да нормативтік актілермен ғана емес, моральдық нормалармен де айналысады.

Моральдық нормаларды сақтау идеясы мемлекеттік қызмет саласы үшін аса маңызды, өйткені адамдар мемлекеттік қызметшілерді заңдарды сақтау және іске асыру тұрғысынан ғана емес, олардың мінез-құлқының сәйкестігі және этикалық нормаларды сақтау тұрғысынан да бағалайды.

Бүгінгі таңда мемлекеттік органдар жұмысының жоғары тиімділігі туралы айтудың қажеті жоқ, олардың қызметінің көптеген аспектілерінің реттелмеуіне, кадрлар даярлығының төмен деңгейіне, мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік қорғалмауына, аз жалақыға және т. б. байланысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕРІНІҢ ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (2022 жылғы 17 қыркүйектегі берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
2. «Қазақстан Республикасы Сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» (2021 жыл 20. желтоқсандағы берілген өзгерістермен толықтырулар).
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2021 жыл 15-ші қаңтардағы берілген өзгерістермен толықтыруларымен).
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) 2021 жылдағы 15-ші қарашадағы №72 берілген өзгерістермен толықтырулармен).
5. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексі (2021 жыл 02-ші шілдедегі № 62 – VII берілген өзгерістермен толықтырулармен).
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процессуалдық Кодексі (2021.15-ші қарашадағы №72-VII берілген өзгерістермен толықтырулар).
7. Қазақстан Республикасы Қылмыстық атқару Кодексі (2021 жылғы 15-ші қарашадағы №75 - VII берілген өзгерістермен толықтырулармен).
8. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі (2021 жылғы 02-ші шілдедегі № 63 - VII берілген өзгерістермен толықтырулармен).
9. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесік кодексі(2021 жылғы 15-ші қарашадағы № 72- VII берілген өзгерістермен толықтырулармен).
10. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі
Қазақстан республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ кодексі (2021 жылмен 01-ші шілдедегі берілген өзгерістермен толықтырулармен)
11. «Қазақстан Республикасы Жедел-іздістіру қызметі туралы» 2020 жылмен 19-шы желтоқсандағы №384-VI берілген өзгерістермен толықтырулармен).
12. «Қазақстан Республикасы Сот приставтары туралы» (2021 жылмен 01-ші шілдедегі берілген өзгерістермен толықтырулармен)
13. «Қазақстан Республикасы Нотариат туралы» (2021 жыл 31-ші желтоқсандағы берілген өзгерістермен толықтырулармен)
14. «Қазақстан Республикасы Әділет органдары туралы» (2021 жыл 13-ші наурыздағы берілген өзгерістермен толықтырулармен)
15. «Қазақстан Республикасы Әскери полиция туралы»(2021 жыл 29-ші маусымдағы берілген өзгерістермен толықтырулармен).
16. «Қазақстан Республикасы Алқабилер туралы» (2020 жыл 07-ші шілдедегі берілген өзгерістермен толықтырулармен).
17. «Қазақстан Республикасы Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-IV Заңы).

18. «Қазақстан Республикасы Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6-шы қаңтардағы № 380-IV Заңы (2023 жылғы 03 қаңтардағы берілген өзгерістермен толықтырулармен).

19. «Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздігі туралы» (2021 жыл 27-ші желтоқсандағы берілген өзгерістермен толықтырулармен).

20. «Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы» Қазақстан Республикасының (2021 жылдағы 01.шілдедегі берілген өзгерістермен толықтырулармен).

21. «Қазақстан Республикасы Азаматтық қорғау туралы» 2014 жылғы 11 сәуірдегі № 188-V Заңы (2022 жылғы 28 желтоқсандағы берілген өзгерістермен толықтырулармен).

22. Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V ҚРЗ (2022 жылғы 11 шілдедегі берілген өзгерістермен толықтырулармен).

23. «Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан туралы» (2021 жыл 29-ші маусымдағы берілген өзгерістермен толықтырулармен).

24. «Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» (2021 жылғы 29-ші желтоқсандағы № 91-VII).

25. «Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесі туралы»(2021 жылғы 20-ші желтоқсандағы берілген өзгерістермен толықтырулармен).

26. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 155-VII ҚРЗ.

27 Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ (2022 жылғы 20 маусымдағы берілген өзгерістермен толықтырулармен).

28. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитеті туралы Ержені бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің (2021 жылғы 19.шілдедегі берілген өзгерістермен толықтырулармен).

29. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы

30. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы № 802 Жарлығы.

31. «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарын жаңғырту жөніндегі 2019-2021 жылдарға арналған жол картасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2018 жылғы 27 желтоқсандағы № 897 Қаулысы.

32. «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-

қимыл ұлттық бюросы (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) туралы ережені бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі төрағасының 2016 жылғы 13 қазандағы № 6 бұйрығы.

33. «Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті туралы ережені бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2016 жылғы 14 маусымдағы № 306 бұйрығы.

34. Алиев М.М. Қазақстан Республикасының сот жүйесі және құқық қорғау органдары. – Астана: 2004. – 201 б.

35. Баянов Е. Қазақстан Республикасының мемлекеті мен құқығының негіздері: оқулық. – 2-басылуы. – Алматы, 2003. – 692 б.

36. Ералина С.Е. Сборник нормативно-правовых актов по дисциплине «Правоохранительные органы Республики Казахстан». – Караганда, 2017.

37. Ералина С.Е. Правоохранительные органы Республики Казахстан: курс лекций. – Караганда, 2018

38. Жалбуров Е.Т., Айкенов Ш.О., Амангельдиев Д.А. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары: дәрістер курсы. – Қарағанды 2007.

39. Жүрсімбаев С.К. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары: оқулық. – Алматы Nurpress, 2010. – 360 б

40. Ильяс Б.О. «Ішкі істер органдарының әкімшілік қызмет», учебное пособие. Костанай, 2022. – 108 с.

41. Казинский Н.Е. «Деятельность правоохранительных органов в особых условиях», учебное пособие. Москва, 2021 – 342 с.

42. Казинский Н.Е., Вострокнутов А.Л. «Деятвия сотрудников правоохранительных органов в чрезвычайных ситуациях мирного и военного времени», учебное пособие. Москва, 2022 – 433 с.

43. Кемали Е.С. Судебные и правоохранительные органы Республики Казахстан: учебное пособие. – Астана, 2018. – 160 с.

44. Кусаинов Д.О., Исабеков А.К. «Әкімшілік құқық», учебное пособие. Алматы, 2013. – 231 с.

45. Раевский П.А., Пархоменко С.А. «Организация правоохранительной системы в некоторых федеративных странах мира», информационно-справочные материалы. Москва, 2020 – 36 с.

46. Нурпейсова А.К. Адвокатура и адвокатская деятельность в РК: учебное пособие. – Караганда: КЭУК, 2014.

47. Серімов Е.Е., Кашенов Е.Е. «Қазақстан Республикасының құқық қорғау қызметінің жалпы теориясы» пәні бойынша заңдар мен нормативтік-құқықтық актілер жинағы. – Қарағанды 2015.

48. Табанов. С.А Салыстырмалы құқықтану негіздері: оқулық. – 1-кітап. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 464 б.

49. Түсіпбеков Ә.Б. «Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары» пәні бойынша нормативтік-құқықтық актілер жинағы. – Қарағанды, 2017.

50. Смышляев А.С., Медведев А.Н., Ким Д.А. «Административное право Республики Казахстан» учебное пособие. Костанай, 2022. – 99 с.

51. Сулейменова Г.Ж., Тусупбеков Р.Т. Правоохранительные органы Республики Казахстан: курс лекций в схемах. – Алматы-Караганда, 2003.

52. Тырышкин В.В., Миронов Е.В. «Организация управления в органах внутренних дел», учебное пособие. Барнаул, 2020 – 58 с.

53. А.Б.Шарипова.,Л.Ш.Берсугурова.,Е.Т.Алимкулов
Правоохранительные органы и правоохранительная деятельность Республики Казахстан учебно-методическое пособие,2020г.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	4
I. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ: НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАР, ҒЫЛЫМИ ТҮЖЫРЫМДАМАЛАРЫ МЕН ТӘСІЛДЕРІ.....	6
II. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНДЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЕНГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	21
III. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ТЕНДЕНЦИЯЛАР: ТЕОРИЯ МЕН ПРАКТИКАНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	34
IV. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҰЙЫМДЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ӘРЕКЕТ ЕТУ ТҮЖЫРЫМДАМАСЫ.....	48
V. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, КАДР САЯСАТЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ.....	65
VI. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІН РЕФОРМАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	84
ҚОРЫТЫНДЫ.....	95
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕРІНІҢ ТІЗІМІ.....	97

Құқық қорғау қызметінің өзекті мәселелері

Оқу құралы

Авторлары:
М.С. Сейтжанов
Ә.Б. Түсіпбеков

Қазақстан Республикасы
Ішкі істер министрлігі
Бәрімбек Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясының

г. Караганда, ул. Ермекова, 124